

An aerial photograph of a city, likely Utrecht, showing a large solar farm in the foreground, a canal in the middle ground, and a dense urban area in the background. The sky is overcast.

Monitor

Duurzaam

Nederland 2014

Indicatorenrapport

Monitor

Duurzaam

Nederland 2014

Indicatorenrapport

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
-	Nihil
-	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2013-2014	2013 tot en met 2014
2013/2014	Het gemiddelde over de jaren 2013 tot en met 2014
2013/'14	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2013 en eindigend in 2014
2011/'12-2013/'14	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2011/'12 tot en met 2013/'14

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress: Textcetera, Den Haag en Grafimedia, Den Haag
Druk: Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam
Ontwerp: Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70, fax 070 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

verkoop@cbs.nl
ISBN 978-90-357-1550-9
ISSN 1877-461X

De redactionele eindverantwoordelijkheid voor dit rapport ligt bij het Centraal Bureau voor de Statistiek. Met dank voor de waardevolle tekstsuggesties van het Centraal Planbureau, het Plan Bureau voor de Leefomgeving en het Sociaal en Cultureel Planbureau.

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2014.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Woord vooraf

De derde editie van de Monitor Duurzaam Nederland geeft, net als de twee eerdere edities, een beeld van de duurzaamheid van de Nederlandse samenleving. Deze Monitor is de uitkomst van een samenwerkingsverband tussen het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), en het Centraal Planbureau, het Planbureau voor de Leefomgeving en het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze editie van de Monitor bestaat uit twee delen die gelijktijdig verschijnen: een indicatorenrapport (onder eindverantwoordelijkheid van het CBS) en een verkenning (onder eindverantwoordelijkheid van de planbureaus).

Het voorliggende Indicatorenrapport presenteert kerngegevens over duurzaamheid in hun onderlinge samenhang en kijkt vooral in hoeverre de keuzes die wij als samenleving maken, resulteren in een kwaliteit van leven die op de langere termijn ook houdbaar is en die niet ten koste gaat van de allerarmsten in de wereld. Dit vraagstuk behelst zowel milieuaspecten als sociaal-maatschappelijke en economische aspecten. De indicatorenset in deze Monitor levert een beeld van de duurzame ontwikkeling van Nederland door de tijd heen en ten opzichte van andere Europese landen. Uit de cijfers blijkt dat de kwaliteit van leven in Nederland hoog is, maar dat deze kwaliteit deels ten koste gaat van toekomstige generaties en gepaard gaat met een intering op natuurlijk kapitaal, met name in de ontwikkelingslanden.

Het kabinet gaf zeven jaar geleden de opdracht voor de Monitor Duurzaam Nederland. De duurzaamheidsagenda van het huidige kabinet is in sterke mate gericht op groene groei. Teneinde aan te sluiten bij deze beleidsactualiteit, wordt in dit rapport in een apart hoofdstuk aandacht besteed aan dit onderwerp. Het deel Verkenning van de Monitor Duurzaam Nederland, gaat in op beleidsmatige aspecten van groene groei. Het thema energie-innovatiebeleid staat centraal in deze verkenning, aangezien innovatie als een belangrijke sleutel voor groene groei wordt gezien.

Dr. T.B.P.M. Tjin-A-Tsoi
Directeur-Generaal

Den Haag/Heerlen, november 2014

Inhoud

Woord vooraf **3**

Samenvatting **7**

1. Inleiding 10

1.1 De Monitor Duurzaam Nederland 2014 **11**

1.2 Conceptueel kader **13**

1.3 Introductie van de indicatorenset **19**

2. Duurzaamheid – stand van zaken 22

2.1 Belangrijkste bevindingen **24**

2.2 Kwaliteit van leven **28**

2.3 Hulpbronnen **31**

2.4 Nederland in de wereld **37**

3. Ontwikkeling per maatschappelijk domein 43

3.1 Welzijn **47**

3.2 Klimaat en Energie **49**

3.3 Lokale milieukwaliteit **50**

3.4 Biodiversiteit en landschap **52**

3.5 Gezondheid **55**

3.6 Wonen en woonomgeving **56**

3.7 Mobiliteit **58**

3.8 Veiligheid **60**

3.9 Sociale participatie en vertrouwen **62**

3.10 Opleiding en kennis **64**

3.11 Materiële welvaart en economie **66**

3.12 Financiële houdbaarheid **68**

3.13 Handel, hulp en grondstoffen **70**

3.14 Ongelijkheid **71**

4.	Groene groei	78
4.1	Introductie	79
4.2	Overzicht kernindicatoren Nederlands groene groeibeleid	81
4.3	Milieudruk indicatoren productieactiviteiten	84
4.4	Voetafdruk indicatoren	88
4.5	Indicatoren voor leefomgeving en biodiversiteit	91
Bijlage 1	Groene groei volgens het OESO-raamwerk	96
Annex	Methodologische en statistische toelichting	100
A.1	De keuze van thema's, maatschappelijke terreinen en indicatoren	101
A.2	Het vaststellen van kleuren en trends	106
A.3	Statistische onderbouwing van de indicatoren	108
B	Uitkomsten	140
	Literatuur	176
	Afkortingen	179
	Medewerkers	181

Samenvatting

De laatste decennia groeit het besef dat de samenleving een nieuw kompas nodig heeft om op te varen. Steeds meer mensen zijn er van overtuigd dat het bij de kwaliteit van leven om meer dan alleen materiële zaken gaat. Duurzaamheid beperkt zich nadrukkelijk niet tot milieuaspecten. Ook economische en sociaal-maatschappelijke aspecten maken er een essentieel onderdeel van uit. Daarnaast wordt in toenemende mate de vraag gesteld of onze kwaliteit van leven op de lange termijn ook houdbaar is, mede in het licht van de effecten elders op de wereld er van.

In de Monitor Duurzaam Nederland wordt een meetsysteem gepresenteerd dat als nieuw kompas kan dienen. Hierin wordt systematisch in kaart gebracht hoe het met de levenskwaliteit in Nederland 'hier en nu' is gesteld en wordt gekeken hoe deze kwaliteit van leven van invloed is op vitale hulpbronnen (en hierbij gaat het niet alleen om natuurlijke hulpbronnen, maar uitdrukkelijk ook om economisch, menselijk en sociaal kapitaal). Een te grote afname van deze hulpbronnen zou immers een rem kunnen zijn op de kwaliteit van leven van toekomstige generaties. Ook wordt gekeken in hoeverre de keuzes die we in Nederland maken, druk legt op andere landen, en dan met name de ontwikkelingslanden.

De belangrijkste conclusie van dit indicatorenrapport is dat de kwaliteit van leven in Nederland hoog is, maar dat de manier waarop we die kwaliteit bereiken wel een relatief groot beslag legt op belangrijke natuurlijke hulpbronnen en in mindere mate ook op het menselijk kapitaal. Tevens zijn er aanwijzingen dat de milieudruk van Nederland op de rest van de wereld, en dan vooral op de ontwikkelingslanden, relatief groot is.

In vergelijking met de Monitor van 2011 kan een aantal verschuivingen worden geconstateerd:

Hier en nu: In vergelijking met de vorige monitor zijn onder invloed van de economische crisis de zorgen in het economische domein toegenomen. Zowel de beoordeling van de eigen financiële situatie als de langdurige werkloosheid zijn in de meest recente meting punten van zorg. Daarnaast geven burgers aan dat ze zich minder veilig voelen vergeleken met de vorige meting. Naast deze verslechtingen die vooral de individuele burger treffen, zijn er verbeteringen in de kwaliteit van de natuurlijke en sociale leefomgeving. Zo is er sinds kort vooruitgang te constateren voor wat betreft de 'stedelijke blootstelling aan fijnstof' en het 'gegeneraliseerd vertrouwen', ofwel het vertrouwen dat mensen in hun medemens hebben, ook al kennen ze die niet persoonlijk.

Later: Evenals in 2011 het geval was staat het natuurlijk kapitaal nog steeds onder druk. Voor wat betreft de thema's klimaat & energie alsmede biodiversiteit zijn de 'zorgen voor morgen' onverminderd groot. De kwaliteit van ecosystemen en van de atmosfeer zijn immers van groot belang voor de kwaliteit van leven van volgende generaties. De niveaus van menselijk kapitaal zijn vergelijkbaar met hetgeen in de vorige editie werd gerapporteerd. Wel kan worden geconstateerd dat Nederland het in vergelijking met andere EU landen op dit punt minder goed doet. In de meest recente meting scoort Nederland niet alleen voor wat betreft het aantal 'gewerkte uren', maar ook voor wat betreft het 'opleidingsniveau' relatief laag op de EU-28 ranglijst. Het op peil houden van het kennispotentieel is – zeker in het licht van het lage aantal gewerkte uren – van groot belang om de concurrentiekracht van de Nederlandse economie, en hiermee uiteindelijk ook de kwaliteit van leven, over de langere termijn te continueren. De grootste verbeteringen kunnen worden geconstateerd op het domein van het sociaal kapitaal. Zoals gezegd is het 'gegeneraliseerd vertrouwen' in Nederland toegenomen. Ondanks de economische en financiële crisis van de afgelopen jaren zijn de trends op het vlak van economisch kapitaal – te weten het fysiek kapitaal, kenniskapitaal en de netto financiële positie ten opzichte van het buitenland – onverminderd gunstig. Hier is geen sprake van wezenlijke intering op hulpbronnen.

Elders: Een vergelijking van de meest recente cijfers met die uit 2011 geeft een gemengd beeld te zien. Nederland legt, in relatieve termen, een grote milieudruk op de rest van de wereld (en dan vooral op de ontwikkelingslanden). Dit blijkt vooral uit de cijfers voor de emissiehandelsbalans en de invoer van mineralen. De scores voor wat betreft ontwikkelingshulp en de financiële overdrachten vanuit Nederland naar de ontwikkelingslanden zijn evenwel positief, en hier behoort Nederland tot de koplopers van de Europese Unie.

Dit indicatorenrapport legt ook een verbinding met de beleidsactualiteit, te weten de 'groene groei strategie' die door het huidige kabinet is geformuleerd. Dit rapport sluit dan ook af met een hoofdstuk over groene groei.

Veel van de groene groei indicatoren maken deel uit van de indicatorenset van duurzame ontwikkeling. Daarnaast worden in het hoofdstuk over groene groei ook indicatoren opgenomen die inzicht geven in de ontkoppeling van economische groei en milieuschade. Het gaat hier om indicatoren die door beleidsmakers zijn geselecteerd om het groene groei beleid van dit kabinet te monitoren. Het betreft echter een beperktere set van indicatoren dan die het CBS normaal gesproken in zijn *Groene Groei* publicaties hanteert. In hoofdstuk 4 worden de beleidsindicatoren dan ook vergeleken met de indicatoren die het CBS normaliter conform het

internationaal afgestemde OESO raamwerk hanteert. Deze bredere indicatorset geeft een minder positief beeld over groene groei, dan wanneer de kleinere set van beleidsindicatoren in ogenschouw wordt genomen.

De belangrijkste bevindingen omtrent groene groei zijn:

- De economische activiteiten in Nederland brengen steeds minder schade toe aan het milieu in Nederland. De uitstoot van broeikasgassen, de emissie van zware metalen naar water en de totale afvalproductie zijn gedaald sinds 2001 terwijl de economie in deze periode groeide. Dit komt voornamelijk door verbeteringen van de milieuefficiëntie van productieprocessen. De afgenomen industriële productie leidde de laatste jaren ook tot minder afval, uitstoot en verontreiniging. Vergeleken met andere EU landen neemt Nederland een gemiddelde positie in op het gebied van milieu-efficiëntie.
- Als gevolg van de crisis vermindert de uitstoot van broeikasgassen sinds 2008 weliswaar in absolute zin, maar de crisis leidt ook tot een negatief effect op de milieuefficiëntie van productieprocessen. In andere woorden, de hoeveelheid uitgestoten broeikasgassen per euro toegevoegde waarde (de broeikasgasintensiteit) is gestabiliseerd.
- Ondanks de afname van emissies scoort Nederland op milieukwaliteit en natuurlijke hulpbronnen laag binnen de EU. De kwaliteit van het Nederlandse oppervlaktewater is de slechtste binnen de EU en jaarlijks wordt groen gebied omgezet in bebouwd gebied. De verminderde stedelijke blootstelling aan fijnstof en het lichte herstel van de biodiversiteit zijn lichtpuntjes.

Het hoofdstuk over groene groei laat zien op welke vlakken ontwikkelingen al dan niet als positief gekenschetst kunnen worden. Het is van belang om hierbij de kanttekening te plaatsen dat zelfs in gevallen waarin ontwikkelingen als positief worden gekenschetst, deze niet per definitie leiden tot het realiseren van lange-termijn beleidsdoelen. De door het PBL, CPB en SCP geschreven verkenning gaat nader in op één van de domeinen van groene groei, namelijk de energievoorziening. De verkenning schetst de uitdagingen voor de overheid bij het vormgeven van het energie-innovatiebeleid gericht op een CO₂-arme energievoorziening op lange termijn.

Voor meer informatie zie:

www.cbs.nl/duurzaamheid

www.monitorduurzaamnederland.nl

1.

Inleiding

Er is in de samenleving steeds meer behoefte aan adequate informatie over de brede welvaart van Nederland en de houdbaarheid hiervan. Duurzame ontwikkeling gaat immers om de vraag of we onze welvaart, opgevat als onze kwaliteit van leven, in de toekomst kunnen continueren. Zowel nationaal als internationaal mag duurzaamheid zich in een grote belangstelling van beleidsmakers verheugen. Dit inleidende hoofdstuk schetst kort deze beleidsmatige context en beschrijft op welke manier het brede en complexe begrip duurzaamheid is geoperationaliseerd en meetbaar gemaakt. Centraal hierbij staat de vraag hoe we onze kwaliteit van leven in het 'hier en nu' op een zodanige manier vorm kunnen geven, dat de kwaliteit van leven 'elders' of 'later' niet in het gedrang komt. De kansen op kwaliteit van leven voor de volgende generaties hangen immers vooral af van de manier waarop de huidige samenleving met haar hulpbronnen omgaat. Indien de Nederlandse samenleving de kwaliteit van leven in het heden vergroot door een te groot beslag te leggen op de beschikbare hulpbronnen, dan zet dit de kwaliteit van leven van volgende generaties onder druk. Daarnaast kan het streven naar een hogere levenskwaliteit in Nederland de kwaliteit van leven van mensen elders in de wereld nadelig beïnvloeden door de uitputting van natuurlijke hulpbronnen aldaar.

1.1 De Monitor Duurzaam Nederland 2014

Aandacht voor kwaliteit van leven in het 'hier en nu' en het 'elders en later' vormt de kern van het streven naar duurzame ontwikkeling. Dit streven stelt beleidsmakers, de politiek en de maatschappij voor een veelheid van complexe vragen. Niet alleen omdat er, in een wereld van schaarste, sprake is van uitruilen tussen verschillende doelen, maar, misschien meer nog, ook omdat lang niet alle gevolgen van ons handelen voor elders en later in voldoende mate bekend zijn. Dit gebrek aan kennis is de belangrijkste achtergrond van de vraag van het toenmalige kabinet in 2007 aan het Centraal Bureau voor de Statistiek en de planbureaus (het Centraal Plan Bureau, het Plan Bureau voor de Leefomgeving en het Sociaal- en Cultureel Planbureau) om periodiek een Monitor Duurzaam Nederland te publiceren. Zo'n monitor moest een indruk geven of en in welke mate er sprake is van een duurzame ontwikkeling van Nederland. Sindsdien zijn er twee edities van de Monitor Duurzaam Nederland verschenen, in 2009 en 2011 (CBS, CPB, PBL, SCP 2009 en 2011).

In tegenstelling tot de vorige twee edities, wordt de Monitor Duurzaam Nederland nu in twee delen gepresenteerd. Onder eindverantwoordelijkheid van het CBS is dit indicatorenrapport geschreven waarin de 'stand van het land' op het gebied van duurzaamheid staat beschreven. Parallel hieraan verschijnt ditmaal onder eindverantwoordelijkheid van de planbureaus een verkenning, waarin wordt gekeken langs welke wegen duurzaamheidsproblemen kunnen worden opgelost. Centraal hierbij staat de rol die innovaties kunnen spelen in het vergroenen van de economie. Hierbij wordt nauw aangesloten bij de groene groei strategie die door het kabinet is geformuleerd.

Teneinde het indicatorenrapport en de verkenning zo goed mogelijk op elkaar aan te laten sluiten, is in dit indicatorenrapport een apart hoofdstuk over groene groei opgenomen. Natuurlijk zijn duurzame ontwikkeling en groene groei geen identieke begrippen, maar ze zijn wel nauw verwant (zie box vergroening van de economie aan het eind van paragraaf 1.2). De indicatoren voor groene groei zijn door beleidsmakers geselecteerd, dit om een goede monitoring van het groene groei beleid mogelijk te maken. Wel wordt het beeld dat uit deze monitoring naar voren komt vergeleken met de uitkomsten van de *Groene Groei* studies zoals het CBS die regelmatig publiceert, en waarin een bredere set aan indicatoren wordt gepresenteerd.

De beleidsrelevantie van de Monitor Duurzaam Nederland beperkt zich evenwel niet tot Nederland. Tijdens de laatste top voor duurzame ontwikkeling (de Rio+20 conferentie) is in het kader van de zogenaamde Post-2015 agenda besloten om wereldwijd duurzaamheidsdoelen (SDG's; Sustainable Development Goals) te formuleren. Tijdens deze Rio+20 conferentie is ook het belang van een internationale geharmoniseerde database van duurzaamheidsindicatoren benadrukt. Het is immers weinig zinvol om duurzaamheidsdoelen te formuleren, als niet kan worden nagegaan in hoeverre landen een ontwikkelingspad volgen dat ook daadwerkelijk naar de gewenste doelen voert.

Binnen deze VN-discussies over indicatoren spelen de *CES Recommendations on Measuring Sustainable Development* een grote rol. De CES (Conference of European Statisticians) heeft in 2009 een door de UNECE (United Nations Economic Commission for Europe), Eurostat (het Europese statistische bureau) en de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) geleide Taskforce ingesteld. Het meetsysteem dat in de CES Recommendations wordt aanbevolen, is identiek aan het indicatorensysteem zoals dat in de Monitor Duurzaam

Nederland wordt gebruikt. Inmiddels zijn de *CES Recommendations*¹⁾ door ca. 60 landen onderschreven, en zijn tal van statistische bureaus en internationale organisaties (waaronder de OESO) bezig om de aanbevelingen te implementeren.

1.2 Conceptueel kader

Het begrip duurzaamheid komt van oorsprong uit de ecologie: het duurzaam gebruiken van een visvoorraad of een bos betekent dat er niet méér vis of hout aan de voorraad onttrokken wordt dan de natuurlijke aanwas. Het in acht nemen van deze 'milieugebruiksruimte' betekent dat toekomstige generaties van natuur en milieu gebruik kunnen blijven maken. Met het rapport *Our Common Future* uit 1987 van de Commissie Brundtland werd de verbinding gelegd met het armoede- en ontwikkelingsvraagstuk (WCED, 1987). Dit rapport onderkent dat armoede een praktische belemmering vormt voor een duurzaam gebruik van de fysieke omgeving en dat integratie van natuurbehoud en economische ontwikkeling nodig is voor duurzame ontwikkeling. Daarmee trad een verschuiving op van het louter ecologisch geïnspireerde begrip 'duurzaamheid' naar het meer sociaaleconomisch geïnspireerde begrip 'duurzame ontwikkeling'. De begrippen duurzame ontwikkeling en brede welvaart vertonen veel overeenkomst, zij het dat bij duurzame ontwikkeling de nadruk ligt op de houdbaarheid van huidige activiteiten en trends en op problemen die zich op lange termijn zouden kunnen aandienen. De definitie die wij hier in de monitor hanteren is gebaseerd op die van de Commissie Brundtland:

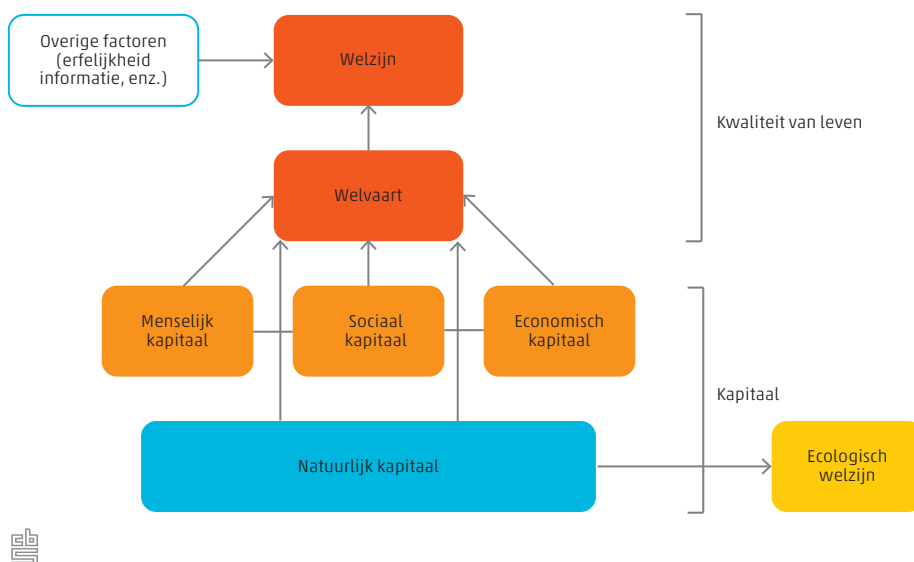
Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder dat daarmee de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar worden gebracht.

Bij duurzame ontwikkeling draait het dus vooral om de vraag of wij onze kwaliteit van leven in het hier en nu op een manier vormgeven die geen al te grote druk legt op de mogelijkheden op een voldoende kwaliteit van leven van mensen elders in de wereld of van toekomstige generaties. De bespreking van de kwaliteit van leven (en de veranderingen hiervan in de loop van de tijd) begint met het model in 1.2.1.

¹⁾ De CES Recommendations zijn te downloaden via: <http://www.unece.org/stats/sustainable-development.html>.

Een samenleving heeft een aantal hulpbronnen tot haar beschikking waarmee welvaart en welzijn kunnen worden gegenereerd: economisch kapitaal (machines en gebouwen), menselijk kapitaal (arbeid, onderwijs en gezondheid), natuurlijk kapitaal (natuurlijke hulpbronnen, biodiversiteit en klimaat) en sociaal kapitaal (sociale netwerken en vertrouwen). Deze hulpbronnen zijn noodzakelijk voor het op peil houden van de kwaliteit van leven van de bevolking. Natuurlijk kapitaal is overigens een speciaal type hulpbron omdat het een kritieke kapitaalvorm is. Zonder natuurlijk kapitaal zou de mensheid immers niet kunnen overleven.

1.2.1 Kwaliteit van leven in relatie tot kapitalen

Kernbegrippen

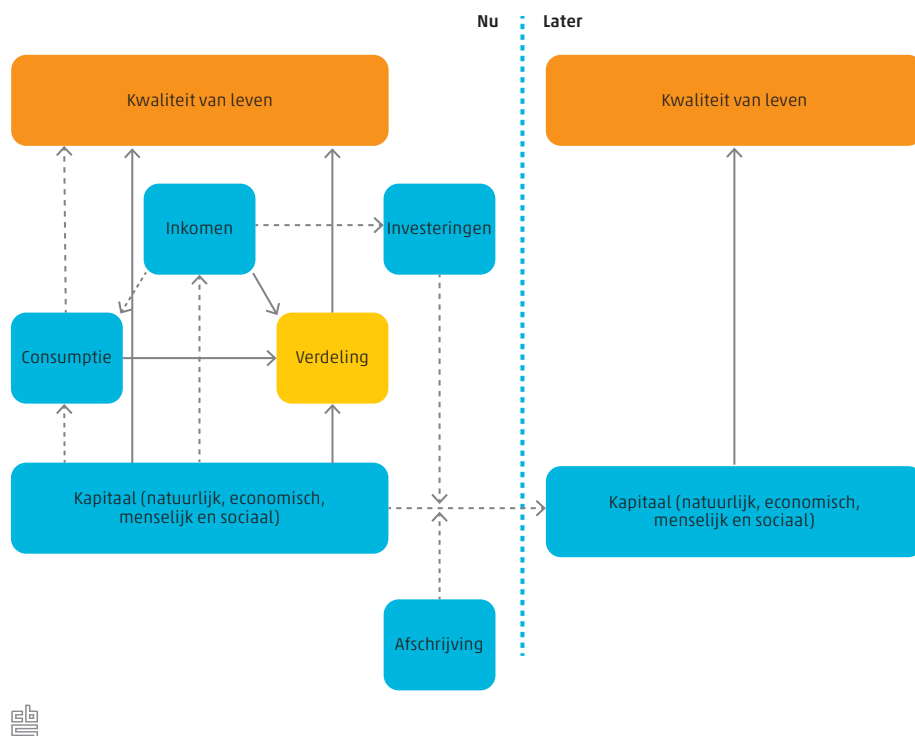
Kwaliteit van leven: Een combinatie van welvaart en welzijn.

Welzijn: Een maatstaf van kwaliteit van leven die aangeeft hoe mensen de kwaliteit van hun bestaan percipiëren. Deze perceptie wordt beïnvloed door schaarse en niet-schaarse middelen en door psycho-sociale factoren.

Welvaart: Een maatstaf van behoeftebevrediging voorzover hiervoor schaarse en alternatief bruikbare middelen nodig zijn. Economen gebruiken soms nog het begrip 'brede welvaart' om aan te geven dat het niet alleen gaat om welvaart uit marktgerelateerde activiteiten, maar ook om niet-markt-activiteiten.

Duurzame ontwikkeling: Een ontwikkeling die tegemoet komt aan de behoeften van de huidige generatie, zonder het ontwikkelingspotentieel van toekomstige generaties of mensen elders in de wereld onder druk te zetten.

1.2.2 De intertemporele dimensie van kwaliteit van leven en de onderliggende causale mechanismen

1.2.2 laat zien dat de kwaliteit van leven van toekomstige generaties zal worden bepaald door de beschikbare kapitalen. Deze figuur toont ook één van de belangrijke afriilrelaties die in de Brundtland-definitie van duurzame ontwikkeling wordt benoemd, te weten de mate waarin de huidige generatie door haar streven naar brede welvaart het ontwikkelingspotentieel van volgende generaties onder druk zet. In de context van 1.2.2 betekent dit dat de kwaliteit van leven van toekomstige generaties moet worden veiliggesteld door er voor te zorgen dat zij voldoende hulpbronnen ter beschikking hebben, terwijl tegelijkertijd de huidige generatie ook haar kwaliteit van leven moet kunnen behouden. Samenlevingen kunnen de intergenerationale duurzaamheid beïnvloeden door zowel te investeren in de kapitalen als ze efficiënter te gebruiken. Hoeveel er van de kapitalen over

blijft voor toekomstige generaties is afhankelijk van het saldo van de toenames (investerings) en de afnames (consumptie en afschrijvingen) van de kapitalen.

Uiteraard is in het kader van het duurzaamheidsdebat het inter-generatieel perspectief van groot belang. Centraal hierbij staat de vraag of wij als huidige generatie voldoende hulpbronnen c.q. kapitaal aan volgende generaties nalaten. Het deel van het inkomen dat niet voor consumptie gebruikt wordt, wordt gebruikt om investeringen te doen die erop gericht zijn om consumptie op een later moment mogelijk te maken. In wezen gaat het dus om uitgestelde consumptie. Veranderingen in de voorraad aan hulpbronnen (de totale hoeveelheid aan kapitaal die we tot onze beschikking hebben) worden bepaald door de bruto investeringen in (fysiek, natuurlijk, menselijk en sociaal) kapitaal, minus de afschrijvingen op en de uitputting van deze hulpbronnen. Overigens, zo benadrukken Stiglitz et al. (2009) terecht, verandert de waarde van onze voorraad aan hulpbronnen ook door herwaarderingen (revaluations), zoals bij een ineenstorting van woningprijzen tijdens een recessie of een herwaardering van de aandelenbezittingen van pensioenfondsen.

Uitwerking van duurzame ontwikkeling binnen dit conceptuele kader betekent dat inzicht nodig is in zowel de behoeften en de beschikbare middelen in het 'hier en nu' als die in het 'elders en later'. Dit levert overigens nog wel de nodige problemen op.

Ten eerste zijn de voorwaarden waarbij is voorzien in de behoeften van de huidige generatie, niet eenvoudig vast te stellen. Die behoeften zijn immers groot, volgens sommigen is de mens zelfs onverzadigbaar. Een belangrijke vraag is dan ook in welke mate in welke behoeften kan worden voorzien in een eindige wereld, zonder dat hierdoor 'de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in gevaar komt'. De definitie van duurzame ontwikkeling van Brundtland biedt ruimte voor uitruil tussen de verschillende kapitaalvormen die de mens tot zijn beschikking heeft en die tot kwalitatief uiteenlopende vormen van behoeftebevrediging leiden, inclusief bevrediging van de langetermijnbehoefte om voldoende hulpbronnen voor nakomende generaties na te laten. Vanzelfsprekend is de ruimte voor uitruil niet onbeperkt. Binnen de Brundtland-benadering van duurzame ontwikkeling is het omzetten van natuur in landbouwgrond dus niet per definitie een onduurzame handeling. Zonder landbouw zou namelijk nauwelijks menselijk leven van enige omvang mogelijk zijn, of zou slechts een zeer laag niveau van behoeftebevrediging mogelijk zijn. Duidelijk is dat een oordeel over het precieze evenwicht tussen natuur en landbouw in een wereld die duurzaam mag worden genoemd, niet objectief is vast te stellen.

Ten tweede – en dat hangt nauw samen met het eerste punt – bestaat er onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen, inclusief de onzekerheid over de behoeften van toekomstige generaties. Zo zijn de omvang van de wereldbevolking en de stand van de techniek bepalende factoren van de mate waarin op de lange termijn in de behoeften van toekomstige generaties kan worden voorzien. Uitspraken over de ontwikkeling van deze determinanten zijn echter in hoge mate speculatief. Deze en andere onzekerheden over toekomstige ontwikkelingen verklaren deels de sterk uiteenlopende opvattingen over de lange termijn duurzaamheidsperspectieven voor de mensheid.

Het operationaliseren van duurzame ontwikkeling aan de hand van de definitie van Brundtland heeft daarom ook een serieus element van een ‘tasten in het duister’ in zich. Vanwege verschillen in preferenties en opvattingen over toekomstige ontwikkelingen, zijn er meerdere werelden denkbaar waaraan het predicaat ‘duurzaamheid’ kan worden gegeven.

Meer algemeen geldt dat om te kunnen aangeven of de trends zich richting duurzaamheid ontwikkelen en in een voldoende tempo, het nodig is om zicht te hebben op doelen, onderbouwd door kritisch waarden. In de praktijk zijn deze kritische waarden echter lastig vast te stellen. Weliswaar zijn sommige processen onomkeerbaar, zoals het (mondiaal) uitsterven van soorten of de vernietiging van een cultuurhistorisch landschap, maar deze onomkeerbaarheid betekent niet dat daarmee de gehele samenleving structureel onduurzaam wordt. Belangrijke vragen als: hoeveel soorten kunnen we ons als mensheid veroorloven om te verliezen, bij hoeveel ongelijkheid ontwricht de samenleving, of: bij welk begrotingstekort ebt het vertrouwen in de financiële situatie van een land volledig weg, zijn niet objectief en met zekerheid te beantwoorden.

Duurzame ontwikkeling is dan ook een aan tijd en plaats gebonden zoektocht om – gegeven de onzekerheden en kosten – te bepalen hoeveel voorzorg de maatschappij wil betrachten om de ongewenste gevolgen tegen te gaan. Een voorbeeld hiervan is het doel van de EU om de gevolgen van klimaatverandering te beperken met behulp van de twee-graden doelstelling.

Vergroening van de economie

Vergroening van de economie (groene groei) is een noodzakelijke voorwaarde voor duurzame ontwikkeling. Kern van groene groei is de combinatie van economische groei en het verminderen van de druk op natuurlijke hulpbronnen. Dit betekent dat de negatieve milieutrends voor klimaat en biodiversiteit worden omgebogen en het gebruik van eindige grondstoffen wordt verminderd, zonder dat dit ten koste gaat van de huidige welvaart. Alhoewel bij vergroening veel aspecten worden meegenomen en het dus een breed begrip is, mag het niet worden opgevat als alternatief voor duurzame ontwikkeling. Vergroening is wel een belangrijk middel om een duurzame ontwikkeling te realiseren.

Sinds het uitbreken van de financiële crisis mag het concept 'vergroening' zich internationaal in een grote belangstelling verheugen. Zo kent de VN het groene economie initiatief (UNEP, 2011) en is groene economie één van de onderwerpen die speciale aandacht heeft gekregen tijdens de VN conferentie in 2012 over 20 jaar na Rio. De OESO heeft in reactie op de crisis een groene groei strategie ontwikkeld (OESO, 2011a). Centraal in beide benaderingen staat de efficiëntere inzet van fossiele energie en grondstoffen respectievelijk de vervanging ervan door vernieuwbare alternatieven. Innovatie en het beprijzen van natuurlijke hulpbronnen zijn belangrijke instrumenten om tot een vergroening van de economie te komen. De verschillende instanties benadrukken dat het gaat om het toepassen van een brede mix van beleidsinstrumenten, waarbij naast het beprijzen van vervuiling ook marktinterventies (verboden) kunnen worden toegepast.

Het efficiënter omgaan met natuurlijke hulpbronnen en het grotere gebruik van duurzame alternatieven is ook één van de zogenaamde 'vlaggenschipprojecten' van de EU, die moeten bijdragen aan de verwezenlijking van de Europese strategie voor 2020 (EC, 2011). De grote uitdaging is om met minder fossiele energie en uitputbare grondstoffen per eenheid arbeid meer toegevoegde waarde te genereren en zo een bijdrage te leveren aan een toename van de welvaart. Vergroening van de economie biedt niet alleen kansen voor de zogenaamde groene sectoren, zoals duurzame energie, maar ook voor andere sectoren die relatief veel gebruik maken van energie en grondstoffen, zoals de industrie, landbouw en de bouw.

Hoofdstuk 4 van deze monitor besteedt aandacht aan hoe Nederland er voor staat in termen van groene groei.

1.3 Introductie van de indicatorenset

De indicatorenset bestaat uit drie afzonderlijke dashboards die de meest wezenlijke aspecten van het begrip duurzame ontwikkeling zichtbaar maken, te weten:

1. de kwaliteit van leven in het hier en nu;
2. de hulpbronnen, die een indruk geven van de kansen van volgende generaties om hun kwaliteit van leven vorm te geven en;
3. Nederland in de wereld, waarin de invloed die het Nederlandse welvaartsstreven heeft op de welvaart in de rest van de wereld.

Deze drie dashboards gaan in op de belangrijke onderdelen van de Brundtland-definitie (behoefte hier en nu huidige generatie, zijn er voldoende hulpbronnen om in de behoeften te blijven voorzien en hoe zit het met de verdeling?) en doen ook recht aan de aanbevelingen zoals die zijn gedaan in de studie van Stiglitz-Sen-Fitoussi (Stiglitz et al., 2009), en het SER-advies over duurzame ontwikkeling (SER, 2010). Voor ieder van de drie dashboards is eerst vastgesteld welke thema's daarin geadresseerd dienen te worden. Vervolgens is gezocht naar indicatoren die zo goed mogelijk een beschrijving geven van ieder van deze thema's.

Kwaliteit van leven: De kwaliteit van leven van de huidige generatie is een zeer breed begrip. Iedere generatie opnieuw definieert voor zichzelf, op basis van de dan geldende preferenties, welke doelen zij nastrevenswaardig vindt en welke ze ook relevant acht voor haar kwaliteit van leven.

De grote hoeveelheid literatuur die er over dit onderwerp bestaat, biedt echter wel handvatten om een checklist te maken van zaken die algemeen als belangrijk of zelfs onontbeerlijk voor de kwaliteit van leven worden beschouwd. Bij de keuze van de thema's in de monitor is gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur en van nationale en internationale datasets op het gebied van kwaliteit van leven. Bij de themakeuze is onderscheid gemaakt tussen thema's die betrekking hebben op het individu (o.a. gezondheid, onderwijs, wonen, vrije tijd en bestaanszekerheid) en thema's die omgevingsfactoren betreffen (o.a. natuur en luchtkwaliteit, veiligheid, sociale participatie en vertrouwen).

1.3.1 De drie dashboards en bijbehorende thema's

Kwaliteit van Leven (hier en nu)	Hulpbronnen (later)	Nederland in de wereld (elders)
Welzijn en materiële welvaart welzijn materiële welvaart	Natuurlijk kapitaal land natuur klimaat energie	Milieu en grondstoffen energie grondstoffen klimaat
Persoonlijke kenmerken gezondheid wonen opleiding vrije tijd mobiliteit bestaanszekerheid pensioenen	bodemkwaliteit waterkwaliteit luchtkwaliteit	Handel en hulp hulp handel
Omgevingsfactoren veiligheid ongelijkheid sociale participatie en vertrouwen instituties natuur luchtkwaliteit	Menselijk kapitaal arbeid gezondheid opleiding	
	Sociaal kapitaal sociale participatie en vertrouwen instituties	
	Economisch kapitaal fysiek kapitaal kennis schuld	

De keuze voor indicatoren is voor een belangrijk deel ingegeven door de beschikbaarheid van kwalitatief hoogwaardige data. Hier is het van primair belang dat de reeksen voor Nederland vanaf 2000 beschikbaar zijn zodat een idee kan worden gekregen hoe de diverse aspecten van de kwaliteit van leven zich gedurende het laatste decennium hebben ontwikkeld. Alleen zo kan duidelijk worden of de kwaliteit van leven over een langere periode al dan niet is toegenomen, en in welke mate er is ingeteerd op kapitalen of druk is gelegd op hulpbronnen elders in de wereld. Daarnaast is steeds geprobeerd die indicatoren te selecteren die een vergelijking met de andere landen van de Europese Unie mogelijk maken. Indien mogelijk, worden zowel objectieve als subjectieve scores op indicatoren gegeven. Een objectieve score op een indicator geeft de ontwikkeling weer zoals die door een buitenstaander kan worden waargenomen. Een subjectieve score geeft informatie over de wijze waarop burgers een toestand of een verandering zeggen te percipiëren.

Hulpbronnen: Voor wat betreft de welvaart van de toekomstige generaties is dezelfde werkwijze gevolgd als in de eerste monitor. Ook nu wordt het inter-generatiele aspect van duurzame ontwikkeling geschetst aan de hand van de

kapitaalbenadering. De keuze van thema's en bijbehorende indicatoren is hier betrekkelijk rechttoe rechtaan, vooral omdat kan worden voortgebouwd op een rijke stroom aan literatuur over kapitaaltheorie. En belangrijker nog, voor een aantal kapitaalvormen zijn reeds officiële statistische standaarden ontwikkeld of in een vergaande staat van ontwikkeling.

De kapitaalliteratuur maakt een onderscheid tussen economisch, menselijk, natuurlijk en sociaal kapitaal. Voor de meest geschikte indicatoren op het gebied van economisch en natuurlijk kapitaal kan worden verwezen naar de statistische standaarden van het systeem van nationale rekeningen en het systeem van economische en milieurekeningen. Voor menselijk en sociaal kapitaal zijn nog geen officiële statistieken voor handen, maar hier zijn de uitkomsten van de eerder genoemde *CES Recommendations* gevolgd.

Nederland in de wereld: Het dashboard 'Nederland in de wereld', belicht de relatie tussen het streven naar kwaliteit van leven in Nederland en de effecten hiervan op de rest van de wereld. Het onderwerp internationalisering is een wezenlijk onderdeel van het duurzaamheidsdebat – mede gezien de centrale positie ervan in het Brundtland-rapport – maar in de praktijk wordt dit onderwerp in duurzaamheidsrapporten maar mondjesmaat behandeld. Dit dashboard besteedt niet alleen aandacht aan de milieudruk van Nederland op de rest van de wereld. De importen van natuurlijke hulpbronnen uit de rest van de wereld vormen immers een belangrijke pijler onder de Nederlandse economie. In navolging van het Brundtland-rapport ligt de nadruk op de relatie met de allerarmste landen. Om tot een evenwichtiger beeld van die relatie te komen, zijn ook de financiële stromen vanuit Nederland naar de ontwikkelingslanden in kaart gebracht.

2.

Duurzaamheid – stand van zaken

Dit hoofdstuk beschrijft in welke mate Nederland zich duurzaam ontwikkelt. We maken daarbij onderscheid in de drie aspecten die centraal staan in de Brundtland-definitie van duurzame ontwikkeling:

- 1. een voldoende kwaliteit van leven, die;**
- 2. niet ten koste gaat van de mogelijkheden van toekomstige generaties om te voorzien in hun behoeften; en**
- 3. ook de kwaliteit van leven in andere landen (met name ontwikkelingslanden) per saldo niet nadelig beïnvloedt.**

Dit hoofdstuk beperkt zich tot een beschrijving van de ontwikkelingen op hoofdlijnen. In hoofdstuk 3 worden de ontwikkelingen per beleidsthema meer in detail besproken.

Paragraaf 2.1 schetst de belangrijkste bevindingen: op welke onderdelen beweegt Nederland zich voortvarend richting meer duurzaamheid en op welke onderdelen wordt Nederland steeds minder duurzaam of is duurzaamheid nog ver verwijderd. Vervolgens wordt in aparte paragrafen ingegaan op de afzonderlijke dimensies van duurzaamheid, te weten de kwaliteit van leven in het 'hier en nu', 'later' en 'elders'.

In paragraaf 2.2 wordt de ontwikkeling van de kwaliteit van leven vanaf het jaar 2000 tot heden gepresenteerd. Hierbij passeert een aantal indicatoren de revue dat iets zegt over de verschillende aspecten van onze kwaliteit van leven, zoals onderwijs en gezondheid. Zowel objectieve ontwikkelingen als de perceptie van burgers op de kwaliteit van leven komen aan bod.

In paragraaf 2.3 is er aandacht voor de vraag of de huidige welvaart in Nederland niet een te grote wissel trekt op de welvaartsmogelijkheden van toekomstige generaties. De vraag wordt beantwoord door na te gaan hoe de hoeveelheid kapitaal per hoofd van de bevolking zich sinds het begin van deze eeuw heeft ontwikkeld. Hierbij gaat het zowel om natuurlijk als om menselijk, sociaal en economisch kapitaal. Het streven naar duurzaamheid betekent in deze context dat we niet (teveel) moeten interen op deze hulpbronnen, zodat ook toekomstige generaties in hun behoefte naar welvaart kunnen voorzien. Efficiëntieverbeteringen en het beschikbaar komen van substituten als gevolg van technologische ontwikkelingen zijn in grote mate bepalend voor de vraag of er inderdaad teveel wordt ingeteerd. Ook het op peil houden of het vergroten van kennis draagt bij aan een duurzame ontwikkeling.

Tenslotte staat in paragraaf 2.4 het derde onderdeel van het duurzaamheidsvraagstuk centraal: de mate waarin het streven naar welvaart in eigen land die welvaart in andere landen beïnvloedt. Hierbij is vooral het beslag op natuurlijke

hulpbronnen elders in de wereld van groot belang. Ook grensoverschrijdende milieuproblemen zoals klimaatverandering komen hierbij aan de orde.

2.1 Belangrijkste bevindingen¹⁾

Om zicht te krijgen op de mate van duurzame ontwikkeling wordt zowel de huidige kwaliteit van leven bekeken, als de beschikbare hulpbronnen voor de toekomstige generaties en de effecten die ons welvaartstreven heeft op andere delen van de wereld. In het navolgend overzicht (2.1.1) staan de scores op indicatoren voor de thema's in de drie aspecten van duurzaamheid. Elk aspect kent een eigen hoofdindeling van thema's. In kolom 1 staat in cirkeldiagrammen voor elke themagroep aangegeven welk deel van de indicatoren sinds 2000 een overwegend positieve (groen) dan wel neutrale (geel) of negatieve (rood) ontwikkeling had. 'Positief' betekent hier dat de duurzaamheid sinds 2000 significant is toegenomen.

De derde kolom vergelijkt de Nederlandse scores met die in de overige 27 lidstaten van de Europese Unie. Hierdoor kan snel worden bepaald hoe Nederland ervoor staat op de EU-ranglijst. Groen geeft aan dat Nederland bij de negen best scorende EU-lidstaten hoort, rood betekent dat Nederland bij de negen slechtst scorende lidstaten hoort en geel dat Nederland hier tussenin zit.²⁾ Bij grijs zijn er geen internationaal vergelijkbare data beschikbaar. Van de scores in 2.1.1 kan dus op een algemeen niveau worden afgelezen hoe het met de ontwikkeling van onze kwaliteit van leven in het 'hier en nu' gesteld is en of er mogelijk sprake is van afwentelingen naar toekomstige generaties ('later'), of naar andere landen ('elders'). De scores voor 2014 worden steeds vergeleken met de uitkomsten zoals die in de Monitor Duurzaam Nederland van 2011 werden gerapporteerd.

¹⁾ Onlangs is een belangrijke revisie van de nationale rekeningcijfers doorgevoerd (SNA 2010). Voor de tijdreeksen is van deze herziene cijfers gebruik gemaakt. Helaas moest voor de EU-28 vergelijking gebruik worden gemaakt van de niet-gereviseerde cijfers, simpelweg omdat veel Europese landen hun cijfers nog niet gereviseerd hebben. Bij een volgende update van de cijfers, zal ook de EU-vergelijking plaatsvinden op basis van de herziene cijfers.

²⁾ Indien er geen data zijn voor alle 28 EU-landen dan wordt de bovenste 1/3, middelste en onderste 1/3 van de wel beschikbare landen gerangschikt. Over het algemeen is de bepaling of trends dan wel 'groen', 'rood' of 'geel' zijn bepaald aan de hand van jaarlijkse reeksen. Deze staan in Annex in tabel B1 vermeld. De methodiek waarmee is bepaald of trends significant stijgend dan wel dalend zijn, is eveneens uiteengezet in de Annex. In een aantal gevallen, vooral voor indicatoren in het sociaal-maatschappelijk domein, zijn slechts enkele puntschattingen voor handen. In die gevallen kon geen formele trendberekening worden uitgevoerd.

2.1.1 Scores op indicatoren voor de thema's in de drie aspecten van duurzaamheid

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/ gelijkblijvende internationale positie
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU landen

Noot: Elk cirkeldiagram is opgebouwd uit een aantal indicatoren (zie hoofdstuk 2 en de Annex). Het aantal indicatoren is niet voor alle cirkels gelijk. Elke indicator krijgt een kleur: rood, geel, groen of grijs (zie legenda). De kleuren geven overigens geen inzicht in de grootte van verschillen tussen landen.

Hier en nu

Onze kwaliteit van leven is naar Europese maatstaven zeer hoog. Vanaf 2000 is ze op zijn minst stabiel gebleven en wat materiële welvaart betreft zelfs toegenomen. Opvallend is dat burgers vooral die kwaliteitsaspecten positief duiden die hen persoonlijk betreffen, zoals hun gezondheid en onderwijsniveau.

In vergelijking met de Duurzaamheidsmeting in 2011 valt op dat voor wat betreft de persoonlijke kenmerken het aantal indicatoren in het 'groen' met één is toegenomen. Daartegenover staat dat er twee indicatoren die betrekking hebben op de economische leefsituatie van mensen naar 'rood' zijn verschoven. Hierdoor is het percentage van indicatoren die een negatieve score vanuit een duurzaamheidsoptiek geven, in de periode 2011–2014 van 8 procent naar 23 procent toegenomen.

Ook bij de omgevingskenmerken zijn er in de laatste drie jaren verschuivingen te zien. Het aantal indicatoren met een groene aanduiding is zelfs van 7 procent tot 29 procent toegenomen. De enige beduidende verslechtering in dit domein betreft de onveiligheidsgevoelens van burgers. In de vorige monitor lieten deze nog geen duidelijke trend zien over de periode vanaf 2000, nu is de trend duidelijk negatief. Burgers voelen zich in de loop van de jaren significant onveiliger. Ook op de Europese ranglijst scoort Nederland voor wat betreft de omgevingskenmerken een stuk beter. Verkeerde Nederland in 2011 nog met drie indicatoren in de onderste regionen, nu is dat nog slechts met eentje het geval (het oppervlakte aan natuurgebieden in Nederland).

Later

Er zijn aanwijzingen dat de kwaliteit van leven in het hier en nu wordt vormgegeven op een manier die het de volgende generaties moeilijker maakt om welvaart te genereren. Bij natuurlijk kapitaal staat iets minder dan 40 procent van de indicatoren in het rood, bij menselijk kapitaal een kwart. Daar blijkt dat in een fors aantal gevallen de voorraad aan hulpbronnen niet langer stijgt of zelfs daalt. Bij het sociaal kapitaal is nauwelijks verandering te zien, waarbij aangetekend moet worden dat het niveau hoog is. Alleen in het economische domein laten de kapitaal-indicatoren een volledig positieve trend zien. Hierbij past echter wel de kanttekening dat de vergrijzing ons land voor uitdagingen stelt. Verder heeft de kredietcrisis de economische groei afgeremd en de overheidsschuld fors doen toenemen.

Een vergelijking met de meting van 2011 leert dat in de categorie natuurlijk kapitaal niet alleen de bodemkwaliteit een gunstige ontwikkeling in de periode vanaf 2000 laat zien, maar dat nu ook voor de luchtkwaliteit een positieve trend kan worden geconstateerd. Voor het menselijk kapitaal zijn de trendmatige ontwikkelingen sinds 2000 nauwelijks gewijzigd, maar wel valt op dat waar in 2011 alleen het aantal gewerkte uren per persoon in Nederland tot de laagste in de EU behoorde, voor 2014 ook het opleidingsniveau in vergelijking met

andere EU landen laag scoort. Bij sociaal kapitaal kan een verbetering van de situatie worden geconstateerd. Scoorde in 2011 geen enkele indicator 'groen', nu blijkt dat het gegeneraliseerd vertrouwen in 2012 hoger scoort dan in 2002 het geval was. Daarnaast kan worden opgemerkt dat de problematiek omtrent discriminatiegevoelens, waarop Nederland in EU-verband in 2011 nog slecht scoorde, een stuk is verbeterd. Nederland behoort op dit punt nu tot de middenmoot in de EU-28. Voor economisch kapitaal is de situatie nagenoeg ongewijzigd. Zowel voor wat betreft de ontwikkelingen door de tijd heen, als voor de plaatsing op de EU-ranglijst zijn geen grote verschuivingen opgetreden.

Elders

Vergeleken met andere EU-landen legt ons land een relatief groot beslag op de natuurlijke hulpbronnen elders in de wereld, vooral in ontwikkelingslanden. Dit beslag is het afgelopen decennium toegenomen, zoals we afleiden uit onder meer de toegenomen invoer van biomassa en grondstoffen. Het voorzien in onze materiële behoeften heeft als negatieve bijeffecten verlies aan mondiale biodiversiteit en de uitstoot van emissies, waaronder broeikasgassen. Daar tegenover staat dat opbrengsten van de exporten bij kunnen dragen aan de welvaart in de exporterende landen. Ook geeft Nederland relatief veel geld uit aan ontwikkelingssamenwerking.

De scores in de 'elders' dimensie laten voor wat betreft de vergelijking tussen de metingen voor 2011 en 2014 een gemengd beeld zien. De trendmatige ontwikkeling vanaf 2000 laat een lichte verslechtering zien. Liet in 2011 alleen de emissiehandelsbalans een negatieve trend zien, nu is ook de invoer van mineralen rood gekleurd. In een Europees vergelijkend perspectief doet Nederland het echter juist iets beter. Nam Nederland in 2011 voor de invoer van zowel energie, mineralen als biomassa een plaats onderaan de EU ranglijst in, voor 2013 is de situatie iets verbeterd. In de categorie 'handel en hulp' zijn de scores tussen 2011 en 2013 vrij stabiel gebleven. Wel kan worden aangetekend dat de carbon footprint, ofwel de hoeveelheid broeikasgassen die in het buitenland wordt uitgestoten in de productie van goederen die vervolgens door Nederland worden geïmporteerd, een negatieve score laat zien. Vooral de hoeveelheid koolstofdioxide en methaan die ten behoeve van Nederlandse consumptie in het buitenland is uitgestoten, is de laatste jaren toegenomen.

2.2 Kwaliteit van leven

De eerste pijler onder het duurzaamheidsbegrip wordt gevormd door de kwaliteit van leven in het hier en nu. Maar waar wordt deze kwaliteit van leven nu precies door bepaald?

Materiële welvaart en welzijn als kernindicatoren

In de Monitor Duurzaam Nederland zijn materiële welvaart en welzijn kernindicatoren voor het meten van de kwaliteit van leven in het hier en nu. In de gangbare economische analyses wordt voor het meten van materiële welvaart vaak het bruto binnenlands product (bbp) als maatstaf gebruikt. In deze monitor worden de consumptieve bestedingen als indicator voor materiële welvaart gehanteerd. De monitor gebruikt de zelfgerapporteerde tevredenheid van burgers met hun bestaan als indicator voor welzijn. Het is interessant om na te gaan hoe de ontwikkeling van de materiële welvaart zich verhoudt tot de ontwikkeling van het welzijn.

Kwaliteit van leven: hoog en stabiel

Het dashboard kwaliteit van leven (zie 2.2.1 Dashboard 1) opent met de materiële welvaart en de tevredenheid van mensen met hun bestaan. Vergeleken met andere Europese landen is de materiële welvaart hoog en wordt de levenskwaliteit als goed ervaren. Daarbij zijn de scores voor veel indicatoren stabiel. Op een fors aantal maatschappelijke terreinen hebben Nederlanders hun zaken goed voor elkaar, niet alleen in objectieve zin, maar ook volgens hun eigen opvatting en beleving.

Vergeleken met de duurzaamheidsmeting in 2011 blijkt dat de reistijd woon-werkverkeer nog steeds een zorgpunt is. Deze reistijd neemt vanaf 2000 beduidend toe. Maar in 2014 zijn er twee categorieën die in de vorige meting nog voldoende tot goed scoorden, maar waarover mensen nu negatief zijn, te weten de 'eigen financiële situatie' en de 'langdurige werkloosheid'. Het mag geen verbazing wekken dat deze twee indicatoren behorend bij het thema 'bestaanszekerheid', juist in deze tijden van recessie rood zijn gekleurd. Opvallend is ook dat

de hoge scores qua levenskwaliteit die Nederland in 2011 noteerde, nu een stuk minder domineren. In de huidige meting staat 38 procent van de indicatoren in de top van de EU-28 ranglijst, terwijl dat in 2011 in veel sterkere mate, namelijk in bijna tweederde van de gevallen, zo was.

Persoonlijke kenmerken versus leefomgeving

Worden de scores wat nauwkeuriger bekeken, dan valt een aantal zaken op. Met name de scores in de trend sinds 2000 op het gebied van de persoonlijke kenmerken zijn positief. Bij 46 procent van de indicatoren voor persoonlijke kenmerken is een stijging van de kwaliteit van leven te bespeuren, tegen slechts 29 procent van de indicatoren in het geval van de omgevingskenmerken. Overigens is er bij de omgevingskenmerken wel een beduidende verbetering opgetreden. Scoorde in 2011 slechts één indicator 'groen' (te weten de inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen), nu laten ook 'slachtofferschap van misdaad', 'gegeneraliseerd vertrouwen' en 'stedelijke blootstelling aan fijnstof' vanaf 2000 positieve ontwikkelingen vanuit duurzaamheidsoptiek zien.

Het verschil is minder uitgesproken bij de Europese ranglijst. Bij 5 van de 11 beschikbare indicatoren van de persoonlijke kenmerken staat Nederland in de top van de EU-28 ranglijst; bij de omgevingskenmerken is dit het geval bij 9 van de 14 indicatoren.

Grafiek 2.2.2 laat zien dat waar de consumptie per hoofd tussen 2003 en 2013 iets is toegenomen, de cijfers omtrent tevredenheid vooral vanaf 2008 behoorlijk zijn gedaald. Dit bevestigt het idee dat de mate waarin mensen tevreden zijn met hun bestaan, niet simpel een afgeleide is van hun consumptie. Ook al vormen consumptieve bestedingen een belangrijke component in de welvaartsbeleving van mensen, er zijn duidelijk ook andere factoren in het spel die het subjectief welzijn van burgers bepalen.

2.2.1 Dashboard 1 Kwaliteit van leven

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Welzijn en materiële welvaart			
Welzijn	Tevredenheid met het leven	geel	groen
Materiële welvaart	Consumptieve bestedingen	groen	groen
Persoonlijke kenmerken			
Gezondheid	Zelfgerapporteerde gezondheid	geel	groen
	Gezonde levensverwachting vrouwen	groen	geel
Wonen	Tevredenheid met woning	groen	groen
	Kwaliteit van woningen	geel	geel
Opleiding	Tevredenheid met opleiding	groen	geel
	Opleidingsniveau	groen	rood
Vrije tijd	Tevredenheid over vrije tijd	groen	groen
	Vrije tijd	groen	grijs
Mobiliteit	Files zijn een persoonlijk probleem	geel	grijs
	Reistijd woon-werkverkeer	rood	rood
Bestaanszekerheid	Eigen financiële situatie	rood	geel
	Structurele werkloosheid	rood	groen
Pensioenen	Pensioenen	geel	groen
Omgevingskenmerken			
Veiligheid	Onveiligheidsgevoelens	rood	groen
	Slachtofferschap van misdaad	groen	geel
Ongelijkheid	Tevredenheid over inkomensongelijkheid	geel	groen
	Inkomensongelijkheid	geel	groen
	Inkomensongelijkheid man/vrouw	groen	geel
Sociale participatie en vertrouwen	Gegeneraliseerd vertrouwen	groen	groen
	Discriminatiegevoelens	geel	geel
	Contact met familie, vrienden en collega's	geel	groen
	Vrijwilligerswerk	geel	groen
Instituties	Vertrouwen in instituties	geel	groen
	Opkomst verkiezingen	geel	groen
Natuur	Tevredenheid over groene ruimte	geel	groen
	Natuurgebieden	geel	rood
Luchtkwaliteit	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	groen	geel

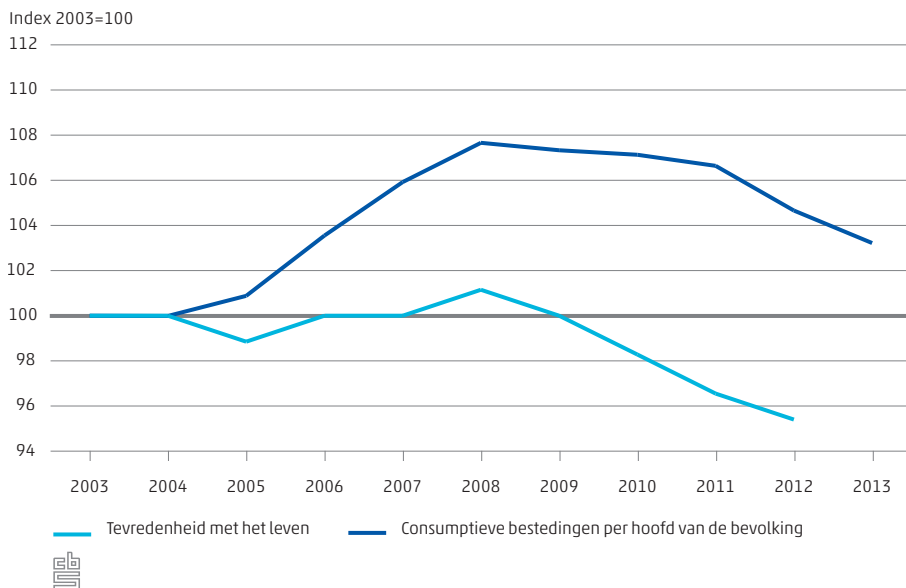
■ trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.

■ neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.

■ trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.

■ geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

2.2.2 Tevredenheid met het leven en consumptie

2.3 Hulpbronnen

Cruciaal in het duurzaamheidsdebat is het zogenaamde inter-generatieve perspectief. De centrale vraag hierbij is of de huidige generatie voldoende hulpbronnen aan volgende generaties nalaat zodat ook zij een aanvaardbare kwaliteit van leven kunnen realiseren. Over deze hulpbronnen wordt gesproken in termen van kapitaal. Aanvankelijk werd het begrip 'kapitaal' hierbij strikt economisch opgevat en bleef het beperkt tot zaken als machines en werktuigen, infrastructuur en gebouwen. Gaandeweg is dit uitgebreid met menselijk kapitaal (kwaliteit van arbeid in termen van scholingsgraad en gezondheid), natuurlijk kapitaal (grondstofvoorraden, ecosystemen) en meer recentelijk ook sociaal kapitaal (de kwaliteit van sociaal-maatschappelijke verbanden). Ontwikkelingen van deze vier kapitaalvormen zijn van essentieel belang voor de mogelijkheden op welvaartverwerving door latere generaties. Hiervan geeft 2.3.1 Dashboard 2 een overzicht.

2.3.1 Dashboard 2 Hulpbronnen

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Natuurlijk kapitaal			
Land	Oppervlakte per persoon	rood	rood
Natuur	Biodiversiteit	geel	grijs
	Biodiversiteitsvoetafdruk	geel	grijs
Klimaat	Historische CO ₂ -emissies	rood	rood
Energie	Energiereserves	rood	geel
Bodemkwaliteit	Fosforoverschot bodem	groen	rood
Waterkwaliteit	Kwaliteit oppervlaktewater	geel	rood
Luchtkwaliteit	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	groen	geel
Menselijk kapitaal			
Arbeid	Beroepsbevolking	groen	groen
	Gewerkte uren	rood	rood
Gezondheid	Gezonde levensverwachting	groen	geel
Opleiding	Opleidingsniveau	groen	rood
Sociaal kapitaal			
Sociale participatie en vertrouwen	Gegeneraliseerd vertrouwen	groen	groen
	Discriminatiegevoelens	geel	geel
Instituties	Vertrouwen in instituties	geel	groen
Economisch kapitaal			
Fysiek kapitaal	Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	groen	grijs
Kennis	Kenniskapitaalgoederenvoorraad	groen	grijs
Schuld	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	groen	groen

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

Natuurlijk kapitaal: hoge bevolkingsdichtheid zet milieu onder druk

Van de vier kapitaalvormen staat het behoud van natuurlijk kapitaal er in Nederland het slechtste voor. Doordat Nederland één van de dichtstbevolkte landen ter wereld is, met een relatief hoog welvaartsniveau en relatief veel vee, auto's en zware industrie, is door de jaren heen al flink ingeteerd op de natuurlijke hulpbronnen.

Door de mens is in Nederland al veel land in gebruik genomen voor landbouw, wonen, werken en infrastructuur. Door de groei van de bevolking en de economie neemt de behoefte aan ruimte voor wonen en werken nog steeds toe. Vooral

door deze ruimtelijke druk staan de hoeveelheid natuur en de biodiversiteit in Nederland verder onder druk. De oorspronkelijke biodiversiteit, de verscheidenheid in soorten, ecosystemen en genen, is in Nederland al voor 84 procent verloren gegaan. De achteruitgang van de biodiversiteit is in Nederland de laatste jaren afgeremd en laat recentelijk zelfs een lichte verbetering zien.

De trends voor energie en klimaat zijn overwegend negatief. Zo zullen de Nederlandse aardgasreserves bij het huidige exploitatietempo over ongeveer twintig jaar op zijn. Het aandeel duurzame energie in Nederland groeit de laatste jaren weliswaar snel, maar is nog steeds laag vergeleken bij andere Europese landen. Bovendien kent Nederland hoge CO₂-emissies in vergelijking met andere Europese landen. Dit kan voor een deel worden verklaard door de energie-intensieve structuur van de Nederlandse economie. De Nederlandse industrie is in vergelijking met Europese concurrenten echter wel redelijk energie-efficiënt. De economische teruggang sinds 2008 heeft hierin zeker een rol gespeeld. De dalende trend van broeikasgasemissies sinds 2000 is eveneens een positieve ontwikkeling. Uiteraard is de indicator 'historische CO₂ emissies' rood gekleurd. Deze cijfers geven aan de totale hoeveelheid CO₂ die sinds het midden van de negentiende eeuw – het begin van de eerste industriële revolutie in Nederland – is uitgestoten. Deze indicator geeft aan welke schade het proces van economische groei aan de atmosfeer heeft toegebracht.

Bij het natuurlijk kapitaal in Nederland is het met de kwaliteit van bodem, water en lucht het beste gesteld als we naar de ontwikkelingen vanaf 2000 tot 2012/3 kijken. Sinds 1985 is de milieudruk voor de meeste milieuproblemen aanzienlijk verminderd, waardoor de kwaliteit van de bodem, het water en de lucht is verbeterd. Toch geldt ook hier dat, ondanks de verbeteringen, de kwaliteit van bodem en water in Nederland naar Europese maatstaven niet goed mag worden genoemd. Gezien de hoge bevolkingsdichtheid van Nederland en het intensieve gebruik van de omgeving door de landbouw, de industrie en het verkeer is de situatie overigens niet gemakkelijk te veranderen. In vergelijking met de uitkomst van de Monitor Duurzaam Nederland 2011 valt op dat in dat jaar alleen de bodemkwaliteit een verbetering in de loop van de jaren vanaf 2000 te zien gaf. In de meting voor 2014 kan daarnaast ook een positieve ontwikkeling voor de stedelijke blootstelling aan fijnstof worden waargenomen.

Menselijk kapitaal: hoge participatie, weinig uren

De ontwikkelingen in het menselijk kapitaal zijn sinds 2000 overwegend positief. In 2013 Alleen het aantal gewerkte uren en de kwaliteit van het onderwijs staan

onder druk. Op termijn kan dit een negatief effect hebben op onze materiële welvaart. Hier staat wel tegenover dat de gemiddelde Nederlander over steeds meer vrije tijd beschikt (zie 2.2.1 Dashboard 1).

De levensverwachting bij geboorte is in Nederland sinds 1950 voor mannen met 13 procent en voor vrouwen met 14,4 procent toegenomen. De levensverwachting voor mannen is een van de hoogste in de Europese Unie; gemiddeld leeft de Nederlandse man ongeveer twee jaar langer dan de gemiddelde man in de EU-28. Vrouwen leven in Nederland gemiddeld een paar jaar langer dan mannen. De levensverwachting voor Nederlandse vrouwen is binnen de EU echter niet hoger dan gemiddeld. Het aantal gezonde levensjaren van Nederlanders bedraagt gemiddeld 64.

In Nederland worden naar verhouding weinig uren gewerkt. De gemiddelde werktijd per werkende is tussen 2000 en 2013 verder gedaald, van 31,8 naar 30,0 uur per week. Naast een laag aantal uren per voltijdsbaan is het hoge aandeel deeltijdarbeid een belangrijke reden voor de geringe arbeidsduur. In geen enkel land wordt zoveel in deeltijd gewerkt als in Nederland. Tegenover het geringe aantal uren staat een hoog percentage deelnemers aan het arbeidsproces. In Nederland wordt het werk buiten de deur meer dan elders gelijkmatig verdeeld over de bevolking, vooral over de seksen. Per saldo is het aantal gewerkte uren *per hoofd van de bevolking* gemiddeld gelijk aan dat in de EU. In Nederland ligt dit aantal al jaren op ongeveer hetzelfde niveau. Net als in andere Westerse landen zal het aantal gewerkte uren per hoofd de komende jaren wel onder druk komen te staan als gevolg van de vergrijzing. De groei van de beroepsbevolking is de laatste jaren tot stilstand gekomen.

Samen met het aantal gewerkte uren per hoofd van de bevolking is de arbeidsproductiviteit bepalend voor de materiële welvaart. Een voortgaande groei van de materiële welvaart zal de komende decennia vooral moeten komen uit een toename van de arbeidsproductiviteit. Hiervoor is onderwijs cruciaal. Onderzoek laat zien dat een jaar onderwijs voor een individu gemiddeld leidt tot 5 à 15 procent meer loon over de hele beroepsloopbaan. Dit loonverschil is vooral een weerspiegeling van de hogere productiviteit van hogergeschoolden. Daarnaast zijn er volop aanwijzingen dat onderwijs ook niet-financiële opbrengsten heeft, zoals een betere gezondheid. Sinds 2000 is het opleidingsniveau, gemeten in onderwijsjaren, in Nederland gestaag gestegen. Wel is de toename, gemeten aan de hand van het percentage personen met hoger middelbaar onderwijs, het afgelopen decennium enigszins gedaald. De schooluitval was in Nederland behoorlijk hoog, maar is inmiddels teruggedrongen van 15 procent in 2000 naar 9 procent in 2013. Daarentegen daalt de kwaliteit van zowel het primair onderwijs

als het voortgezet onderwijs, afgemeten aan de scores van Nederlandse leerlingen in internationaal vergelijkbare toetsen.

De ontwikkeling van het menselijk kapitaal verloopt langs de lijnen van geleidelijkheid. De scores voor 2014 zijn nagenoeg gelijk aan die van 2011. Verschil is wel dat Nederland nu niet alleen voor het aantal 'gewerkte uren', maar in 2014 daarnaast ook voor wat betreft 'opleidingsniveau' laag scoort op de ranglijst van de EU-28 (in 2011 nam Nederland hier nog een middenpositie in).

Sociaal kapitaal: 'high-trust society'

Sinds 2000 is het sociaal kapitaal in Nederland overwegend gelijk gebleven. Op onderdelen is het zelfs gestegen. Het vertrouwen is in het algemeen hoog. Wel voelt een behoorlijk aantal Nederlanders zich gediscrimineerd.

Het 'gegeneraliseerde vertrouwen', ofwel het vertrouwen dat mensen in (onbekende) anderen hebben is in Nederland verhoudingsgewijs hoog. Dit geldt ook voor het vertrouwen dat mensen hebben in maatschappelijke en politieke instituties zoals de politie en het parlement. Samen met de Scandinavische landen mag Nederland tot de *high-trust societies* worden gerekend. Hier staat tegenover dat iets meer dan 7 procent van de Nederlanders zich gediscrimineerd voelt.

Op het gebied van sociaal kapitaal staat het er momenteel goed voor. Door de positieve ontwikkeling in de laatste jaren, is het 'gegeneraliseerd vertrouwen' in 2012 groter dan in 2002 het geval was. Daarnaast staat Nederland op het gebied van 'discriminatiegevoel' niet meer in de onderste regionen van de EU ranglijst, maar wordt in 2014 een middenpositie ingenomen.

Economisch kapitaal: overwegend positief

Het economisch kapitaal is in Nederland vanaf 2000 toegenomen. De voorraad van fysieke kapitaalgoederen is de afgelopen tien jaar voortdurend gegroeid. Hierbij geldt overigens niet direct: 'meer is beter'. De optimale voorraad in een gegeven jaar is moeilijk aan te geven. Hij wordt bepaald door de relatieve prijs van kapitaalgoederen ten opzicht van de productiefactor arbeid. Bij deze prijsverhouding hoort een optimale verhouding van ingezette arbeid en kapitaal. Naar verwachting zal door de vergrijzing de relatieve prijs van arbeid de komende jaren toenemen. Dit zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot een verhoogde inzet van kapitaalgoederen. De investeringen in vaste activa schommelen de laatste

decennia rond de 20 procent van het bbp. De afgelopen jaren was er gedurende de kredietcrisis wel een afname: van 20,9 procent in 2008 tot 18,5 procent in 2013.

Kennisontwikkeling is een belangrijke factor voor duurzame groei. Deze staat aan de basis van de groei van onze materiële welvaart en is tevens onontbeerlijk voor het vinden van alternatieve energiebronnen en schonere productieprocessen. De kenniseconomie heeft de afgelopen vijftig jaar een hoge vlucht genomen, maar na 1995 is het groeitempo wel wat afgenomen. De investeringen in R&D blijven vrijwel constant op 1,8 procent van het bbp steken. Hiermee is Nederland binnen de Europese Unie een middenmoter. Daarbij heeft de EU zich ten doel gesteld dat de R&D-uitgaven in 2010 op 3 procent van het bbp moeten liggen. Deze doelstelling wordt bij lange na niet gehaald. De relatief lage R&D-intensiteit van Nederland wordt voor 60 procent verklaard uit de economische structuur: bedrijfstakken die veel R&D vergen zijn hier relatief klein. Innovaties in bijvoorbeeld de dienstensector worden niet tot R&D gerekend. Overigens worden vanuit Nederland relatief veel octrooien aangevraagd. Voor het overgrote deel zijn deze afkomstig van in Nederland gevestigde multinationals.

In het kader van de financiële houdbaarheid is ook de netto financiële positie van Nederland ten opzichte van het buitenland van belang. Deze wordt gemeten als het aandeel van het saldo van vorderingen en schulden in het bbp. Evenals bij de overheidsschuld het geval is, kunnen ook schulden ten opzichte van het buitenland niet eindeloos blijven oplopen. De financiële basis dient gezond en stabiel te zijn, wil een samenleving een voldoende kwaliteit van leven over de langere termijn kunnen genereren. Recentelijk heeft het CBS in het kader van een revisie het netto externe vermogen voor het jaar 2010 bijgesteld in neerwaartse richting. Deze nieuwe reeks laat zien dat bovengenoemd saldo in 2000 sterk negatief was, te weten -66,5 procent. In 2009 was er vrijwel sprake van evenwicht (0,2 procent), terwijl de laatste jaren sprake is van een groeiend overschot. In 2013 bedroeg het saldo van vorderingen en schulden 44,9 procent van het bbp.

Afgaande op de EMU-schuld en het EMU-saldo waren de overheidsfinanciën vóór de kredietcrisis behoorlijk op orde. In 2007 had Nederland een licht overschot op de begroting en bedroeg de schuld 38 procent van het bbp. Met deze cijfers stak Nederland gunstig af binnen Europa: alleen in de Scandinavische landen waren de overheidsfinanciën nog gezonder. Door de kredietcrisis moest de Nederlandse overheid echter stevig interveniëren in het bankwezen, terwijl de inkomsten terugliepen. Momenteel voldoet Nederland weer aan de EMU-criteria voor wat betreft het overheidstekort. In 2013 bedraagt de overheidsschuld 73,5 procent van het bbp.

2.4 Nederland in de wereld

De invloed van het Nederlandse welvaartsstreven op de rest van de wereld is het derde aspect van duurzaamheid dat wordt belicht. Een nadere bespiegeling hierover is op zijn plaats, alleen al omdat Nederland geen eiland in de wereld is. Onze economie is op tal van manieren met de buitenwereld verbonden. Het gedrag van Nederlandse producenten en consumenten heeft dan ook een weerslag over de nationale grenzen heen. Natuurlijk kan worden opgemerkt dat Nederland maar een klein land is en daarom slechts een geringe bijdrage aan de mondiale duurzaamheidsproblemen levert. In absolute zin is dit ook zo. Maar wanneer de druk op het milieu per hoofd van de bevolking wordt gezien, is dit zeker niet het geval. Dan blijkt Nederland een betrekkelijk grote bijdrage aan een aantal duurzaamheidsproblemen te leveren. Dit heeft vooral te maken met het hoge productie- en consumptieniveau in Nederland.

2.4.1 Dashboard 3 Nederland in de wereld

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Milieu en grondstoffen			
Energie	Invoer energie	groen	geel
Grondstoffen	Invoer mineralen	rood	rood
	Invoer biomassa	geel	rood
Handel	Emissiehandelsbalans	rood	grijs
Handel en hulp			
Hulp	Ontwikkelingshulp	geel	groen
	Overdrachten	groen	groen
Handel	Totale invoer uit LDC's	groen	groen
	Invoer energie uit LDC's	rood	rood
	Invoer mineralen uit LDC's	rood	rood
	Invoer biomassa uit LDC's	geel	rood
	Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	rood	grijs

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

Het dashboard 'Nederland in de wereld' brengt een aantal onderdelen van dit aspect in kaart (zie 2.4.1 Dashboard 3). Zo wordt weergegeven in hoeverre de economische groei in Nederland gepaard gaat met een toename van de importen

van natuurlijk kapitaal in de vorm van mineralen, energie en biomassa. Ook laat het dashboard zien in hoeverre er ten behoeve van Nederlandse importen elders broeikasgassen worden uitgestoten. Dit gebeurt aan de hand van een zogenaamde 'emissie-handelsbalans'. Uiteraard vormen de fysieke stromen en de door Nederland veroorzaakte buitenlandse emissies slechts één kant van de handelsmedaille: naast een negatief effect op het natuurlijke kapitaal elders betekent internationale handel immers ook meer inkomsten voor het exporterende land, waardoor de kwaliteit van leven daar kan toenemen.

Behalve milieu- en grondstoffen-indicatoren bevat het dashboard ook een tweetal indicatoren dat een indruk geeft van de financiële overdrachten naar arme landen vanuit Nederland. Dit zijn het budget voor ontwikkelingssamenwerking en de overdrachten door migranten. Met ontwikkelingshulp tracht Nederland een bijdrage te leveren aan het proces van economische ontwikkeling en een vermindering van armoede. Daarmee draagt hulp bij aan het aspect van duurzaamheid dat in de Brundtland-definitie aangeduid wordt met 'het voorzien in de behoeften van de huidige generatie'.

Milieu en grondstoffen

Binnen de EU-28 behoort Nederland, in termen van invoer per hoofd van de bevolking, tot de grootste importeurs van natuurlijke hulpbronnen. Voor een juiste beoordeling dienen natuurlijk ook de exporten in ogenschouw te worden genomen. Zo wordt bijvoorbeeld een groot deel van de ingevoerde aardolie in bewerkte vorm weer geëxporteerd. In de mate waarin de verwerking van grondstoffen in Nederland efficiënter en duurzamer geschiedt dan in de landen waarnaar geëxporteerd wordt, is het beeld genuanceerder: dan wordt juist bijgedragen aan een ontwikkeling naar duurzaamheid. Vanzelfsprekend geldt ook het omgekeerde. Deze belangrijke aspecten van het gebruik van natuurlijk kapitaal zijn in dit dashboard nog niet verder uitgewerkt. Een en ander laat echter onverlet dat de invoer op zichzelf hoe dan ook bijdraagt aan de uitputting van de mondiale voorraden aan niet-vernieuwbare hulpbronnen en dikwijls ook schade toebrengt aan de mondiale biodiversiteit. De cijfers van de emissiehandelsbalans laten een negatieve ontwikkeling zien. Dit betekent dat de bijdrage van Nederland aan het klimaatprobleem steeds meer buiten de eigen landsgrenzen plaatsvindt.

Vergeleken met de situatie in 2011, is de situatie voor het thema 'natuurlijk kapitaal' iets verslechterd. Los van de emissiehandelsbalans, die in de vorige meting ook al een negatieve trend te zien gaf, is in 2013 de milieudruk op de rest van de wereld ook toegenomen voor wat betreft de invoer van mineralen. Op de

EU ranglijst presteert Nederland nu echter wel iets beter. In 2011 stond Nederland er voor wat betreft de invoer van zowel energie, mineralen als biomassa slecht voor en bezette de laagste posities op deze lijst. In 2014 behoort Nederland nu voor één van deze drie categorieën niet langer tot de slechtst presterende landen. Voor wat betreft de invoer van energie behoort Nederland nu, in per capita termen uiteraard, tot de middenmoot.

Handel en hulp

Het tweede deel van het dashboard richt zich specifiek op de relatie van Nederland met de ontwikkelingslanden, vooral ook omdat de Commissie Brundtland destijds deze thematiek zo centraal heeft gesteld in haar definitie van duurzaamheid. Sindsdien neemt 'global partnership' dan ook een belangrijke plaats in het duurzaamheidsdebat in. Voor zover het om financiële stromen tussen landen gaat, is het beeld van het dashboard neutraal tot positief. De omvang van de ontwikkelingshulp is vanaf 2000 stabiel en naar EU-maatstaven hoog. Op dit punt neemt Nederland een vierde plaats op de Europese ranglijst in. Ook stijgen de inkomensoverdrachten in de vorm van geldsommen die migranten aan familie en bekenden in hun land van herkomst overmaken. En ook hier kan worden geconstateerd dat deze bedragen in Nederland in vergelijking met die in de rest van de Europese Unie hoog te noemen zijn. In de praktijk fungeren deze overdrachten dikwijls als een effectieve vorm van armoedebestrijding. Vergeleken met de meting van 2011 is er weinig veranderd. Wel is de carbon footprint van de Nederlandse consumptie als gevolg van importen nu in het indicatorensysteem opgenomen. Deze indicator geeft door de tijd heen een negatieve trend weer. Als gevolg van Nederlandse consumptie is de milieudruk in de rest van de wereld, voor wat betreft de uitstoot van broeikasgassen, in de recente periode toegenomen.

Een laatste aspect van de relatie van Nederland met de ontwikkelingslanden betreft de sterk toegenomen handel. De totale invoer in euro's van Nederland uit dit deel van de wereld is vanaf 2000 sterk toegenomen, waarmee Nederland een hoge plek op de EU-28-ranglijst inneemt. Positief is dat met deze handel in de ontwikkelingslanden inkomen wordt gegenereerd, dat uiteindelijk geheel of gedeeltelijk ook weer in de economie kan worden geherinvesteerd.

Desondanks zijn ook enige kanttekeningen te plaatsen. Een deel van de groei van het invoervolume is een gevolg van de gestegen importen van natuurlijk kapitaal. Vooral veel Afrikaanse landen zijn sterk afhankelijk van de uitvoer van grondstoffen. De opbrengsten uit die exporten worden overwegend consumptief

besteed en komen dikwijls vooral een kleine elite ten goede. Bij hoge prijzen voor grondstoffen worden arbeid en kapitaal steeds meer ingezet in de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen. Dit draagt bij aan een eenzijdige economische structuur. In de literatuur wordt in dit verband gewezen op de zogenaamde 'resource curse'. Verder blijkt dat er een sterke relatie bestaat tussen enerzijds de mate waarin landen qua economische groei afhankelijk zijn van natuurlijke hulpbronnen, en anderzijds de mate van inkomensongelijkheid, corruptie en het optreden van sociaal-maatschappelijke spanningen. Het bestaan van een dergelijke 'resource curse' is overigens geen noodzakelijkheid. Botswana en Chili zijn voorbeelden van landen, waar de opbrengsten uit de uitvoer van natuurlijke hulpbronnen, aan brede lagen van de bevolking ten goede zijn gekomen.

Staat van de wereld

Duurzaamheid is in essentie een mondiaal vraagstuk. Tot nu toe zijn de Nederlandse ontwikkelingen steeds in een Europees vergelijkend kader geplaatst. In deze box wordt gekeken hoe de wereld in haar totaliteit er voor staat op het gebied van duurzaamheid. Als we kijken naar de materiële welvaart gemeten in termen van de finale consumptieve bestedingen, kan er worden geconcludeerd dat met name China, India en Rusland hun achterstand op de hoge inkomenslanden iets hebben kunnen inlopen. Bedroeg het consumptieniveau per inwoner in China in 1995 nog slechts 11 procent van het mondiale gemiddelde, in 2009 was dit aandeel al gestegen tot 23 procent. In 2013 is dit aandeel verder opgelopen tot 29 procent. Veel andere ontwikkelingslanden wisten echter niet aan te haken bij deze inhaalslag. De gemiddelde consumptie per hoofd van de bevolking ligt daar op een niveau van ongeveer 7 procent van het wereld-gemiddelde.

Minstens zo belangrijk als deze verschillen in materiële welvaart tussen regio's, is de spreiding ervan binnen die gebieden. Gegevens omtrent het aantal mensen dat moet leven van minder dan twee dollar per dag laten dat zien. De in de Monitor Duurzaam Nederland 2011 gepresenteerde armoedecijfers toonden aan dat het percentage mensen levend onder deze armoedegrens wereldwijd was gedaald van 59 procent in 1995 tot 47 procent in 2005. Deze daling was het sterkst in China (van 70 procent naar maar liefst 36 procent). Het aandeel van armen was in de ontwikkelingslanden echter zeer hoog (78-85 procent). De update van deze cijfers is voor 2010 slechts voor een paar regio's voorhanden. In China en Rusland is het aandeel van de bevolking dat beneden de armoedegrens leeft in de jaren 1995-2010 zeer sterk gedaald. Ook in India kan een daling worden geconstateerd, zij het dat deze minder sterk is dan in de andere twee landen. Een andere indicator die inzicht geeft in maatschappelijke ongelijkheid, is de

'Gender Inequality Index'. In grote delen van de wereld is de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen afgenomen, zij het dat deze vooral in India hoog blijft. Voor gezondheid wordt de levensverwachting vaak als indicator genomen. Deze neemt wereldwijd toe en vooral de ontwikkelingslanden laten hier een forse toename zien. Datzelfde geldt ook voor de toegang tot schoon water. Op het gebied van educatie staan de ontwikkelingslanden er daarentegen nog steeds slecht voor. Het aandeel analfabeten bedraagt wereldwijd ruim 16 procent. Dit aandeel is in de periode 2000–2010 licht gedaald. In de ontwikkelingslanden blijft het aandeel analfabeten zeer hoog en dit ligt met ca 40 procent meer dan twee keer boven het mondiale gemiddelde. Tenslotte kan een vergelijking worden gemaakt van internationale verschillen in institutionele kwaliteit, gemeten in termen van corruptie. De internationale verschillen zijn groot en hardnekkig. In de meeste hoge inkomenslanden komt verhoudingsgewijs weinig corruptie voor. In China en Rusland is dit niet het geval. Tenslotte is een vergelijking gemaakt van internationale verschillen in energieverbruik en CO₂-uitstoot. Uit de cijfers van de Monitor Duurzaam Nederland van 2011 bleek dat de hoeveelheid energie per eenheid productie in de periode 1995–2008 met 18 procent daalde. Deze ontwikkeling treedt wereldwijd op. Vooral in opkomende economieën als China en India daalde de energie-intensiteit met 30–40 procent. Deze cijfers duiden op een toenemende energie-efficiëntie van de productie. Deze trend heeft zich in de meest recente jaren voortgezet. De groeiende efficiëntie wordt evenwel teniet gedaan door de grote groei van vooral China. Indien de CO₂-uitstoot per hoofd van de bevolking wordt bekeken valt op dat deze in de hoge inkomenslanden weliswaar daalt (hoewel niet in Nederland), maar dat deze broeikasuitstoot mondiaal toeneemt. Deze groei wordt primair gedreven door de krachtige ontwikkeling van China.

2.4.2 Staat van de wereld

Thema/indicator		NL	EU	VS	Japan	China	India	Rusland	LDC's	Wereld
Bevolking										
populatie (miljoen)	1995	15,5	484,0	266,3	125,4	1204,9	955,8	148,1	584,8	5 698,0
	2013	16,8	506,7	316,1	127,3	1357,4	1252,1	143,5	898,3	7 124,5
populatie (% van de wereldbevolking)	1995	0,3	8,5	4,7	2,2	21,1	16,8	2,6	10,3	100,0
	2013	0,2	7,1	4,4	1,8	19,1	17,6	2,0	12,6	100,0
Tevredenheid met het leven										
geluksscore	1984	7,33 ⁷⁾	.	7,49	6,05 ⁹⁾	.	3,45 ⁹⁾	6,19 ¹⁰⁾	.	.
	2012	7,9	.	7,85 ⁸⁾	6,75 ⁸⁾	6,4 ⁵⁾	5,51 ⁸⁾	5,8	.	.
Materiële welvaart										
finale consumptieve bestedingen (per inwoner in 2005 US \$)	1995	23 527	17 865	28 631	24 344	493	351	2 302	288	4 630
	2013	28 819	22 749	37 591 ⁴⁾	28 986 ⁴⁾	1 799	822	5 709	387 ⁵⁾	588 ⁴⁾
Bestaanszekerheid										
armoede (% bevolking met inkomen <2 PPP \$ per dag)	1995	74,1	75,6 ⁶⁾	9,0 ⁷⁾	.	.
	2010	27,2 ⁵⁾	68,8	0,1 ⁵⁾	.	.
Gezondheid										
levensverwachting	1995	77,4	75,8	75,6	79,5	70,3	60,2	65,2	53,5	66,4
	2012	81,1	80,5	78,7	83,1	75,2	66,2	70,5	61,1	70,8
toegang schoon water	1995	100,0	98,7	98,6	100,0	73,7	75,5	94,1	51,4	79,2
	2012	100,0	99,9	99,2	100,0	91,9	92,6	97,0	66,6	89,3
Onderwijs										
analfabetisme (% van de bevolking)	2000	9,1	39,0 ¹⁾	0,6 ²⁾	46,0	18,1
	2010	4,9	37,2 ²⁾	0,3	41,3	15,7
Ongelijkheid										
Gender Inequality Index (GII)	2000	0,078	.	0,288 ⁶⁾	0,136	0,572	0,621 ⁶⁾	0,425	.	.
	2013	0,057	.	0,262	0,138	0,202	0,563	0,314	.	.
Instituties										
corruptie (corruption perceptions index)	2000	8,9	.	7,8	6,4	3,1	2,8	2,1	.	.
	2011	8,9	.	7,1	8,0	3,6	3,1	2,4	.	.
Klimaat										
CO ₂ -intensiteit (kg per eenheid bbp in 2005 US \$)	1995	0,3	0,4	0,6	0,3	3,6	2,1	3,2	0,5	0,7
	2012	0,3	0,3	0,4	0,3	2,2	1,6	1,9	0,5	0,6
CO ₂ -emissies (ton per inwoner)	1995	10,7	8,3	19,4	9,4	2,8	1,0	11,2	0,2	4,1
	2010	11,0	7,4	17,6	9,2	6,2	1,7	12,2	0,3	4,9
Energie										
Energie-intensiteit (kg olie-equivalent per 1000 \$ bbp in PPP 2005 US \$)	1995	138	.	197	127	346	190	358	.	.
	2012	110	.	134	101	202 ¹¹⁾	126 ¹¹⁾	227 ¹¹⁾	.	.

¹⁾ 2001. ⁵⁾ 2009. ⁹⁾ 1975.

²⁾ 2006. ⁶⁾ 2005. ¹⁰⁾ 1991.

³⁾ 2002. ⁷⁾ 1983. ¹¹⁾ 2011.

⁴⁾ 2012. ⁸⁾ 2007.

3.

Ontwikkeling per maatschappelijk domein

Dit hoofdstuk gaat in meer detail in op 14 verschillende maatschappelijke domeinen die van belang zijn voor duurzame ontwikkeling. Deze zijn opgebouwd uit een of meer thema's, dezelfde die voorkomen in de dashboards (zie hoofdstuk 2). In 3.0.1 wordt een overzicht gepresenteerd van de indicatoren voor de verschillende maatschappelijke domeinen. Dit hoofdstuk zal bij de bespreking van de diverse beleidsdomeinen nader ingaan op deze aandachtsgebieden.

De verdeling van de thema's over de maatschappelijke domeinen is een andere, meer praktijkgerichte dan die over dashboards. Doordat in afzonderlijke dashboards aandacht wordt besteed aan het 'hier en nu', 'later' en 'elders', komen sommige thema's in meerdere dashboards voor: zo is opleiding zowel in het heden als voor de toekomst van belang. In dit hoofdstuk komt elk thema slechts op één plek terug. Het schema van 3.0.2 geeft de verdeling van de thema's over dashboards en domeinen.

In de beschrijving per maatschappelijk domein worden naast hoofdindicatoren ook subindicatoren gebruikt.¹⁾ Hierdoor ontstaat een completer beeld. Hoofdindicatoren geven vaak de algemene stand van zaken weer, maar lenen zich niet altijd voor beleidsbeïnvloeding. Om vooruitgang te boeken binnen een thema moeten doorgaans onderliggende zaken worden aangepakt. Bij een subindicator gaat het vaak om zaken die wel beïnvloedbaar zijn door beleid. Denk bijvoorbeeld aan overgewicht (een subindicator) dat wel kan worden beïnvloed door overheidsmaatregelen en van belang is voor de gezonde levensverwachting (de hoofdindicator).

In dit hoofdstuk komen ook de beleidsdoelen aan de orde, voor zover deze voor een bepaald thema zijn gesteld. Tevens wordt, waar mogelijk, Nederland vergeleken met de Europese Unie.

¹⁾ In de Annex staan alle achterliggende cijfers vermeld. Hier kan ook worden nagegaan wat het meest recente cijfer is, of op basis van welke tijdreeks uiteindelijk is bepaald of een indicator de kleur groen, geel of rood in het dashboard heeft gekregen.

3.0.1 Scores van Nederland op maatschappelijke domeinen van duurzaamheid

Samenvatting van NL

Welvaart

Klimaat en energie

Lokale milieukwaliteit

Biodiversiteit en landschap

Gezondheid

Wonen en woonomgeving

Mobiliteit

Veiligheid

Sociale participatie en vertrouwen

Opleiding en kennis

Materiële welvaart en economie

Financiële houdbaarheid

Handel, hulp en grondstoffen

Ongelijkheid

Samenvatting van NL in EU

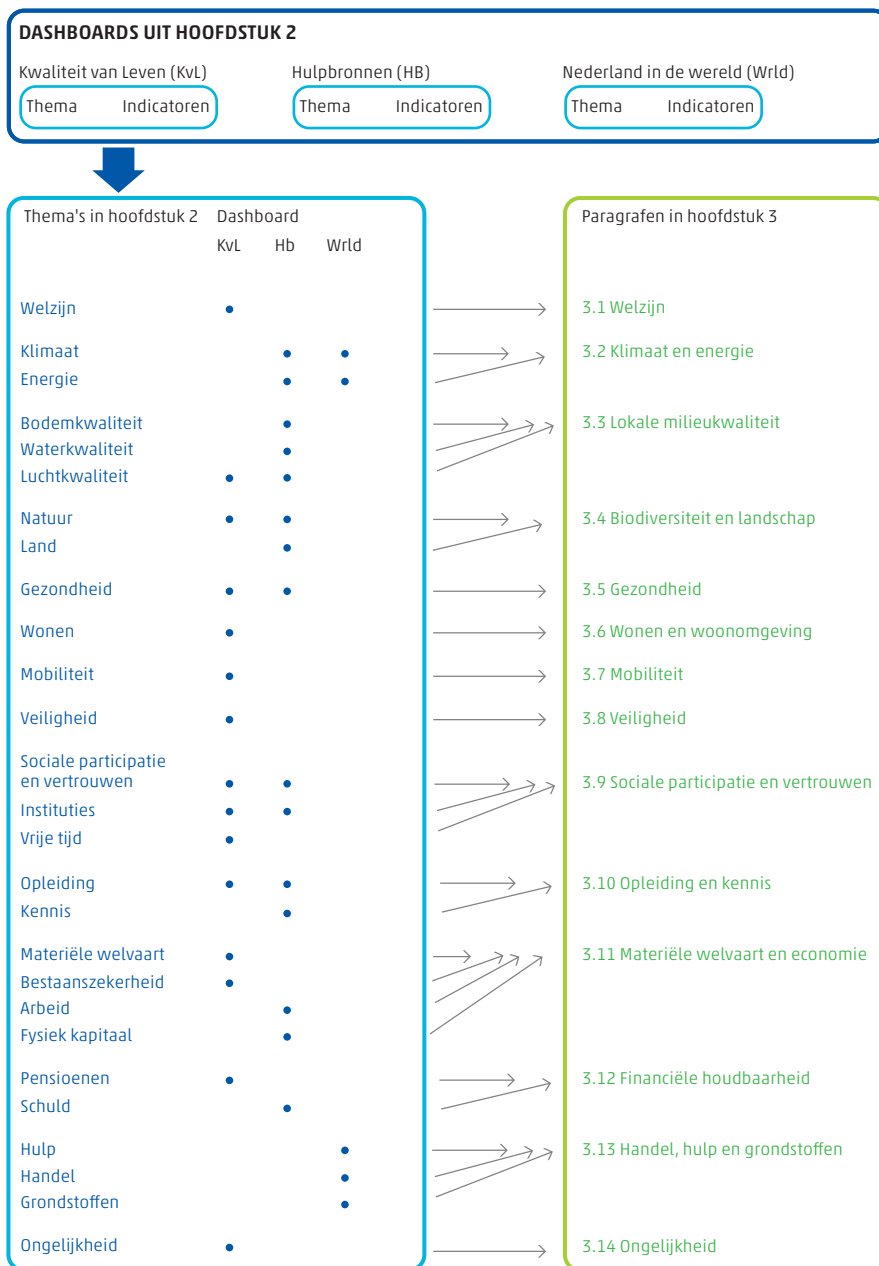

- trend met negatief effect duurzaamheid, of lage internationale positie
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/ gelijkblijvende internationale positie
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU landen

Noot: Elk cirkeldiagram is opgebouwd uit een aantal indicatoren (zie hoofdstuk 2 en de Annex). Het aantal indicatoren is niet voor alle cirkels gelijk. Elke indicator krijgt een kleur: rood, geel, groen of grijs (zie legenda). De kleuren geven overigens geen inzicht in de grootte van verschillen tussen landen.

3.0.2 De verdeling van thema's over dashboards en maatschappelijke domeinen

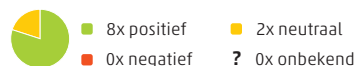
3.1 Welzijn

3.1.1 Overzicht thema Welzijn

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

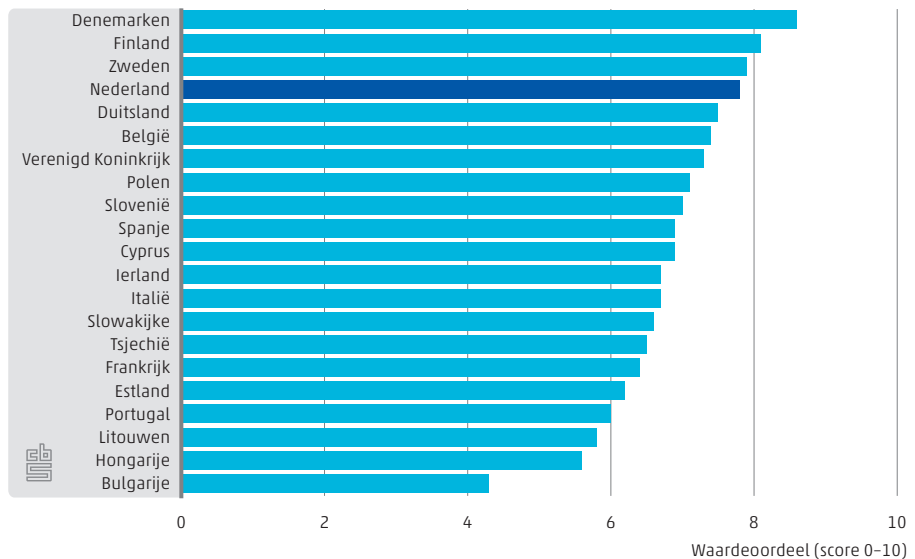

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Welzijn	
↔	Tevredenheid met het leven	4 (21)
	Gezondheid	
↔	Zelfgerapporteerde gezondheid	3 (27)
	Wonen	
↑	Tevredenheid met woning	8 (28)
	Onderwijs	
↑	Tevredenheid met opleiding	17 (28)
	Vrije tijd	
↑	Tevredenheid over vrije tijd	5 (28)
	Bestaanszekerheid	
↓	Eigen financiële situatie	13 (28)
	Veiligheid	
↑	Onveiligheidsgevoelens	5 (21)
	Ongelijkheid	
↔	Tevredenheid over inkomensongelijkheid	2 (20)
	Instituties	
↔	Vertrouwen in instituties	3 (30)
	Natuur	
↔	Tevredenheid over groene ruimte	7 (28)

- Het algemene welzijnsniveau in Nederland is hoog, en dat verandert nauwelijks. Het leven wordt gewaardeerd met een rapportcijfer van bijna een 8 en 80 procent van de Nederlanders vindt de eigen gezondheid goed of zeer goed. In het afgelopen decennium is de tevredenheid over een aantal onderdelen van het leven licht toegenomen.
- Vergeleken met andere Europese landen is het welzijnsniveau in Nederland hoog. We behoren tot de Europese middenmoot als het gaat om de tevredenheid met de opleiding en de eigen financiële situatie, voor alle overige hier opgenomen indicatoren behoren we tot de groep landen met de beste scores.

- Nederlanders oordelen in 2013 negatiever over hun eigen financiële situatie dan in 2000. Het percentage mensen dat tevreden is met de eigen financiële situatie is in deze jaren gedaald van 92 procent tot 71 procent. Het hebben van een baan geeft op dit moment geen financiële zekerheid. Door de verslechterde economische situatie zijn huishoudens steeds minder zeker over het behoud van hun baan en inkomen. Ook andere factoren hebben mogelijk invloed op de toekomstige financiële situatie. Zo bestaat er onzekerheid rondom de Nederlandse pensioenen, is het niet duidelijk hoe de hypotheekrenteaftrek zich in de toekomst gaat ontwikkelen en wordt de zorg steeds duurder. Inmiddels zit dit vertrouwen in 2014 weer enigszins in de lift, hoewel in de tweede helft van 2014 wederom een daling optrad.
- De lagere beoordeling van de eigen financiële situatie valt samen met een sterke daling van de huizenprijzen, een toenemende werkloosheid en een vrijwel gelijkblijvend niveau van de gemiddelde koopkracht. Als reactie op de toenemende onzekerheid over hun financiële situatie gaan steeds meer Nederlandse huishoudens sparen. Medio 2014 zijn de huizenprijzen weer aan het stijgen en daalt de werkloosheid ook.

3.1.2 Tevredenheid met het leven naar land, 2012

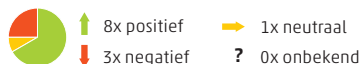

Bron: ESS.

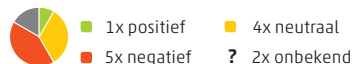
3.2 Klimaat en Energie

3.2.1 Overzicht thema 'Klimaat en Energie'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

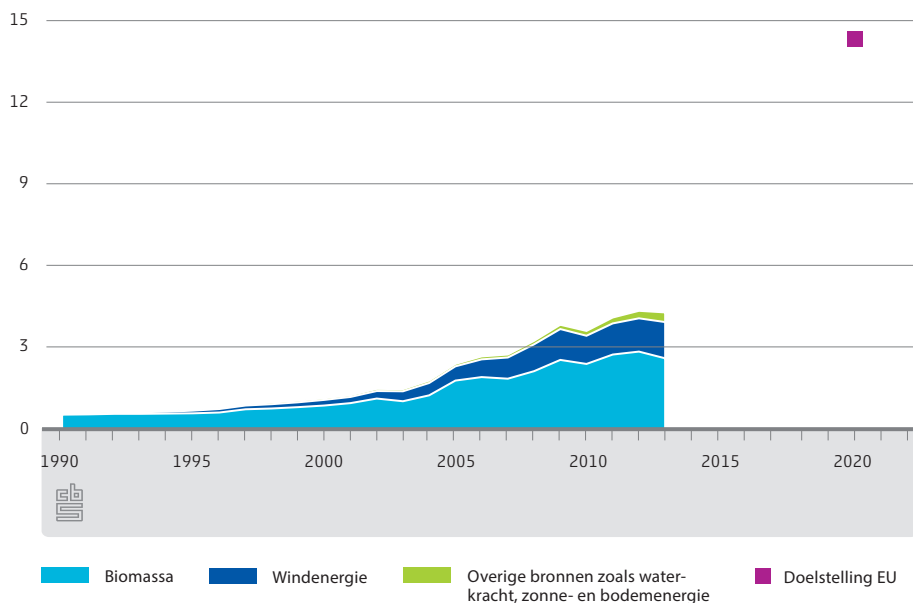

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Klimaat	
↕	Historische CO ₂ -emissies	13 (17)
↕	Emissiehandelsbalans	?
↓	Broeikasgasemissies per inwoner	23 (28)
↓	Broeikasgasintensiteit (energieverbruik)	10 (28)
↓	CO ₂ -emissies	24 (28)
↓	Broeikasgasen-intensiteit (economie)	8 (28)
	Energie	
↓	Energiereserves	6 (13)
↕	Hernieuwbare energie	25 (28)
↕	Uitputting energievoorraad	?
↔	Bruto binnenlands energieverbruik	24 (28)
↓	Energie-intensiteit van de economie	13 (28)
	Energie internationaal	
↓	Invoer energie	14 (28)

- De uitstoot van broeikasgassen per inwoner is in Nederland vrij hoog. Nederland neemt de 23^e positie in op de EU ranglijst. Vanaf 2005 zijn deze emissies met gemiddeld 1,6 procent per jaar afgenomen.
- Door het verbruik van de eigen energievoorraden zal de afhankelijkheid van Nederland van andere landen op termijn toenemen, tenzij alternatieve energiebronnen worden aangeboord.
- Het aandeel hernieuwbare energie in Nederland is sinds 2000 verdrievoudigd, maar is laag vergeleken met andere landen. Nederland heeft in Europees verband zichzelf als doel gesteld het aandeel hernieuwbare energie in Nederland te verhogen naar 14 procent. In 2013 was dat aandeel 4,5 procent.

3.2.2 Hernieuwbare energie in Nederland

% van het totale energieverbruik

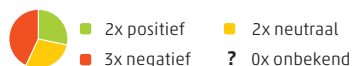
3.3 Lokale milieukwaliteit

3.3.1 Overzicht thema 'Lokale milieukwaliteit'

Samenvatting trend van NL

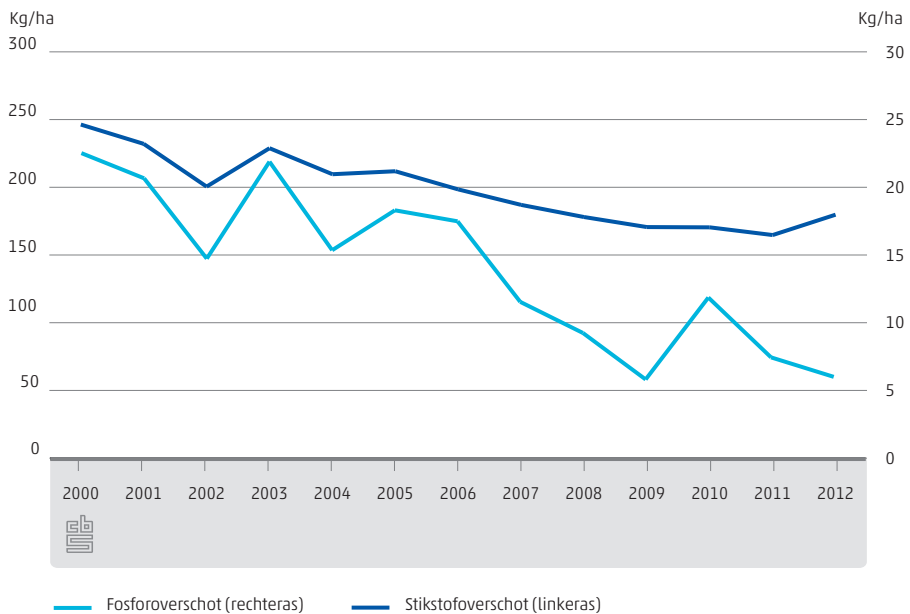
Samenvatting positie van NL in EU

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Bodem	
↓	Fosforoverschot bodem	24 (27)
↓	Stikstofoverschot bodem	25 (26)
	Water	
↔	Kwaliteit oppervlaktewater	23 (23)
↔	Oppervlakte- en grondwaterwinning	9 (13)
	Lucht	
↓	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	11 (24)
↔	Blootstelling aan ozon in stedelijk gebied	4 (24)
↓	Emissies van zwaveloxiden	4 (28)

- Door zowel een beperking van de invoer van nutriënten als door vergroting van de afvoer heeft de Nederlandse landbouwsector de omvang van het stikstof- en fosfaatoverschot na 1990 fors weten te verkleinen. Tussen 1990 en 2010 daalde het stikstofoverschot met 45 procent en het fosfaatoverschot met circa 80 procent (PBL, 2012).
- Betrokken op het totale nationale landbouwareaal had Nederland in 2008 het hoogste stikstofoverschot in vergelijking met de omringende landen. Wel is het zo dat de nationale overschotten niet goed onderling vergelijkbaar zijn. De redenering hierbij is dat het aandeel van het Nederlandse landareaal in gebruik voor landbouw groot is en het gebruik intensief terwijl veel andere landen ook veel extensieve landbouwgronden hebben. Daarmee kunnen zij als het ware hun overschot over een groter areaal uitsmeren (PBL, 2012).
- De stedelijke blootstelling aan fijnstof laat een afname zien tussen 1992 en 2012 van 25-30 procent op de stedelijke stations. De door het RIVM gemeten trend in de lucht komt overeen met de trend in de uitstoot in Nederland en Noordwest-Europa. De uitstoot van zwaveldioxide is met 81 procent afgenomen tussen 1990 en 2012. Ook in andere landen is deze stof met succes bestreden.

3.3.2 Bodemaccumulatie van fosfor en stikstof

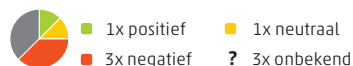
3.4 Biodiversiteit en landschap

3.4.1 Overzicht thema 'Biodiversiteit en landschap'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

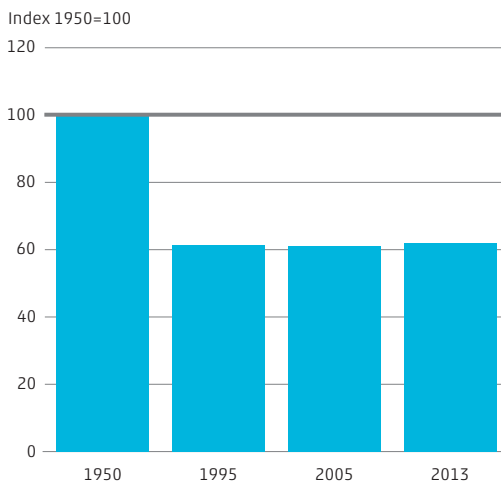

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Land	
↓	Oppervlakte per persoon	27 (28)
↔	Landgebruik t.b.v. consumptie	?
	Land/biodiversiteit	
↔	Biodiversiteitsvoetafdruk	?
↔	Tevredenheid over groene ruimte	7 (28)
↔	Natuurgebieden	22 (23)
↔	Staat van instandhouding	19 (25)
↔	Rode Lijst indicator	?
↓	Vogels boerenland	8 (17)

- Sinds 1950 is circa 40 procent van de soorten bedreigd geraakt en daarom op de Rode Lijst terechtgekomen. Het opstellen van deze Rode Lijst van bedreigde soorten is een internationale verplichting sinds Nederland het Verdrag van Bern heeft geratificeerd. Sinds 1995 is sprake van stabiliteit en recentelijk is zelfs sprake van een zeer kleine stijging in het percentage soorten dat niet wordt bedreigd, van 61 procent in 2005 naar 62 procent in 2013. Aangetekend moet worden dat aquatische soorten zijn ondervertegenwoordigd in de index voor de Rode Lijst en dat mariene soorten geheel ontbreken, op een paar zeezoogdieren na (PBL, 2014).
- De Rode Lijstindex geeft gemiddelde waarden weer. Als wordt ingezoomd op de afzonderlijke soortgroepen wordt duidelijk dat de populatieomvang van zoogdieren, libellen, broedvogels en vooral planten sinds 1995 het meest is verbeterd. Amfibieën en dagvlinders gaan nog in populatieomvang achteruit. Op individueel soortenniveau zijn er echter ook na 2005 nog veel soorten verder in populatie achteruitgegaan in de Rode Lijststatus (PBL, 2014).
 - Op de zogenaamde Rode Lijsten staan de planten- en diersoorten die worden bedreigd of die kwetsbaar zijn. Daarbij wordt per definitie aangenomen dat de soorten in 1950 niet bedreigd zijn. Per jaar is het aantal soorten op de Rode Lijsten van broedvogels, dagvlinders, zoogdieren, libellen, reptielen, amfibieën en hogere planten gesommeerd. De

indicator geeft het omgekeerde weer: het aantal niet-bedreigde soorten als percentage van alle soorten van de zeven soortgroepen samen. Deze indicator vervangt de indicatoren 'Populatie bedreigde RL diersoorten' en 'Populatie niet-RL diersoorten'. De RLI is op veel meer gegevens gebaseerd dan de twee oude indicatoren en betreft tevens niet alleen dieren, maar ook hogere planten. De Rode Lijst Indicator (RLI) sluit tevens beter aan bij de beleidsdoelen van EZ. Het beleidsdoel is om te voorkomen dat soorten bedreigd raken, dus om een zo hoog mogelijk percentage niet-bedreigde soorten te verkrijgen. De oude indicatoren gaven de gemiddelde landelijke trends van soorten weer, zonder die te vertalen in termen van bedreiging (zie: PBL (2014) Monitor Infrastructuur en Ruimte).

3.4.2 Rode Lijst indicator (% niet bedreigde soorten)

Bron: NEM/CBS.

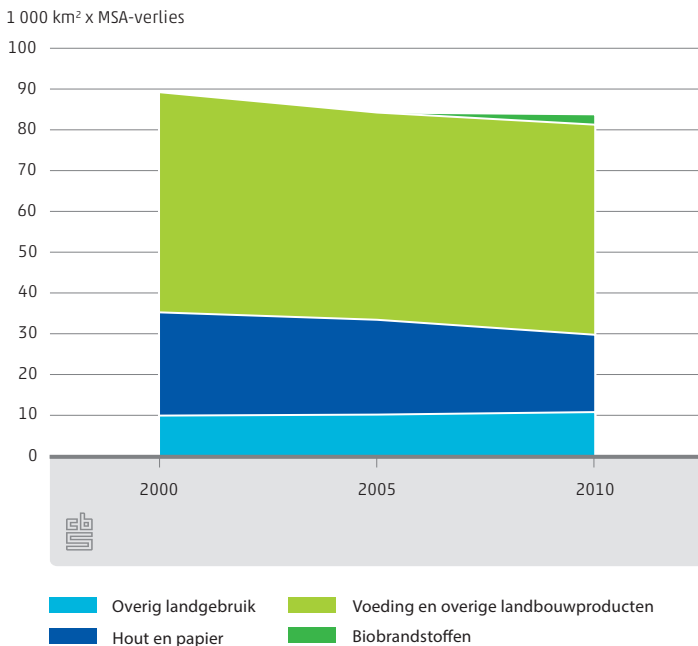
Deze cijfers laten zien dat de biodiversiteit vanaf 1950 fors is afgenomen. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig is het aandeel van niet-bedreigde diersoorten constant gebleven.

- De biodiversiteitsvoetafdruk is een maatstaf voor het mondiale verlies aan biodiversiteit als gevolg van Nederlandse consumptie en de hiervoor benodigde productie in Nederland of elders (via import). Om te voldoen aan de Nederlandse vraag naar onder meer voedsel, biobrandstoffen, hout en papier is zowel in ons land als daarbuiten veel grond nodig.
- Het biodiversiteitsverlies is relatief groot voor de productie van voedsel. Voor zowel plantaardig voedsel als dierlijke eiwitten wordt veel gebruik

gemaakt van intensieve landbouwmethoden, waarbij de oorspronkelijke natuur is omgevormd tot productiegrond. Voor de productie van hout en papierpulp gaat relatief minder biodiversiteit verloren, doordat in beheerde en half-natuurlijke bossen het verlies aan oorspronkelijke soorten minder sterk is dan in landbouwgebieden.

- Vanaf 2000 is het biodiversiteitsverlies uitgedrukt in Mean Species Abundance (MSA) iets afgenomen, zij het dat deze afname niet significant is. Deze ontwikkeling kan in de periode 2000-2005 vooral worden toegeschreven aan hogere opbrengsten per hectare in de landbouw. Tussen 2005 en 2010 nam het gebruik van hout en papier af vanwege de economische crisis.

3.4.3 Biodiversiteitsverlies door Nederlandse consumptie

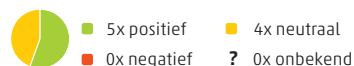
3.5 Gezondheid

3.5.1 Overzicht thema 'Gezondheid'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

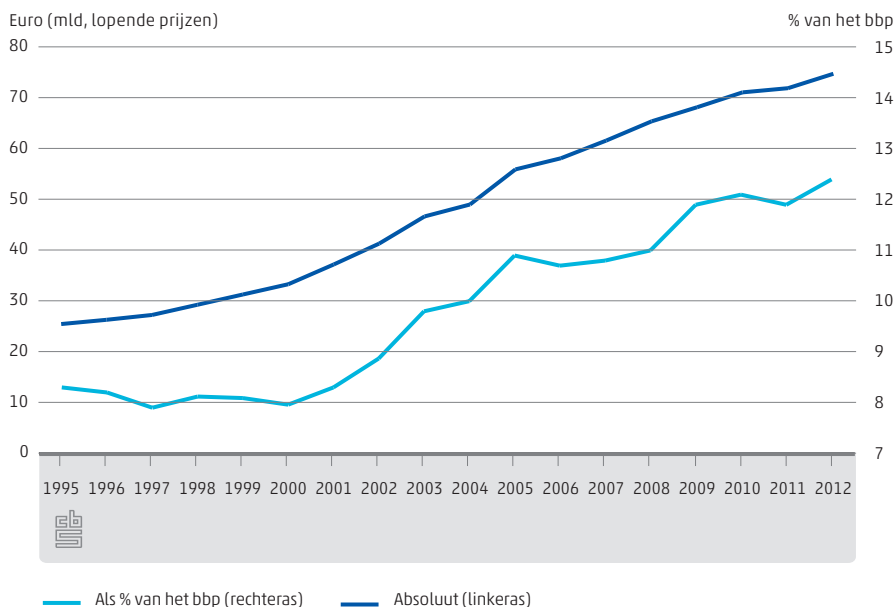

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Gezondheid	
↔	Zelfgerapporteerde gezondheid	3 (27)
↑	Gezonde levensverwachting vrouwen	15 (28)
↑	Gezonde levensverwachting mannen	9 (28)
↑	Levensverwachting vrouwen	13 (25)
↑	Levensverwachting mannen	3 (25)
↔	Psychische gezondheid	8 (28)
↑	Uitgaven gezondheidszorg	1 (28)
↑	Overgewicht	4 (7)
↓	Roken	4 (9)

De levensverwachting is tussen 2001 en 2011 sterk gestegen. Voor mannen iets meer dan voor vrouwen.

- Ruim 80 procent van de Nederlanders beoordeelt zijn gezondheid als goed of zeer goed. De zelfgerapporteerde gezondheid is al jaren stabiel. Nederland blijft hiermee tot de top van Europa behoren, alleen in Cyprus en Zweden beoordelen meer mensen hun gezondheid als goed of zeer goed.
- Uitgaven aan gezondheidszorg worden vanuit een duurzaamheidsoptiek gezien als een investering in een betere gezondheid. Deze uitgaven zijn in Nederland gestegen van 8 procent bbp in 2000 tot 12 procent bbp in 2012. De uitgaven aan gezondheidszorg zijn in Nederland het hoogst van de EU. Dit komt door de uitgaven aan langdurige zorg. De uitgaven aan curatieve zorg in 2012 zijn vergelijkbaar met die in andere landen. Hoewel de trend in de uitgaven stijgend is, is het wel een afzwakkende trend, die ook zichtbaar is in andere landen.
- Leefstijltrends laten een gemengd beeld zien. Het percentage rokers is de laatste decennia gedaald. Het percentage mensen met overgewicht neemt echter toe over de tijd.

3.5.2 Uitgaven aan gezondheidszorg

3.6 Wonen en woonomgeving

3.6.1 Overzicht thema 'Wonen en woonomgeving'

Samenvatting trend van NL

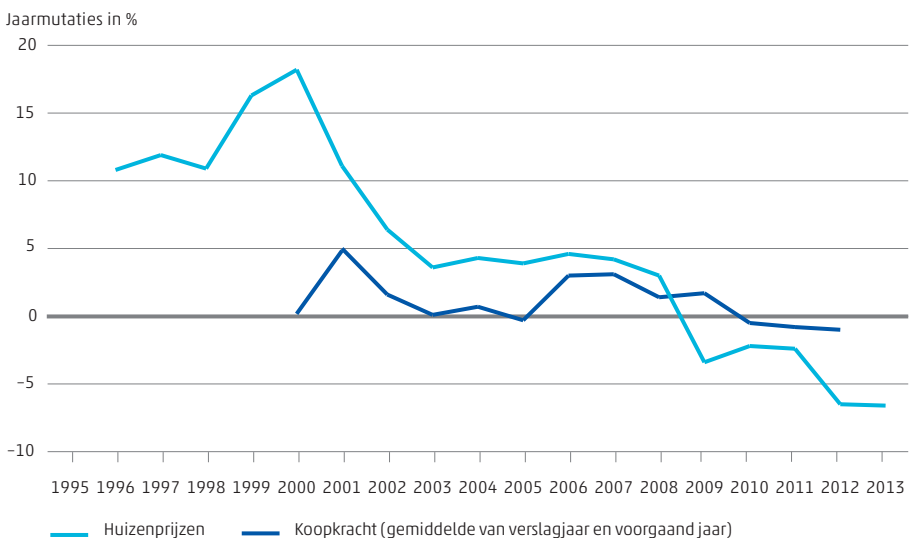
Samenvatting positie van NL in EU

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Wonen en woonomgeving	
↑	Tevredenheid met woning	8 (28)
↔	Kwaliteit van woningen	15 (27)
↓	Onaangenaamheden in de buurt	23 (28)
↔	Te klein behuïsd	2 (28)
↑	Prijsindex bestaande koopwoningen	6 (26)
↑	Gemiddelde maandelijkse huurprijs woningen	?
↓	Totale woonquote (huur en koop)	26 (28)
↓	Ervaring van de woonlasten	3 (28)
↑	Aantal beschikbare woningen	?

- Het aantal beschikbare woningen in Nederland is in vergelijking met 2000 toegenomen. De kwaliteit van de woning is in de laatste jaren nagenoeg constant is gebleven. Ook het aantal gevallen waarin mensen te klein behuist zijn is gelijk gebleven. In vergelijking met andere Europese landen doet Nederland het goed voor wat betreft de behuizing van mensen. Het percentage mensen dat in een te klein huis woont behoort tot de één-na-laagste in Europa, en met de kwaliteit van woningen neemt Nederland op de EU ranglijst een middenpositie in.
- De relatief gunstige ontwikkeling van het aantal woningen en de kwaliteit ervan, wordt ook weerspiegeld in de mate waarin mensen tevreden zijn over hun woning. De mate waarin mensen tevreden zijn met hun woning is in vergelijking met 2000 toegenomen. En in Europees verband scoort Nederland met een 8^e plaats op de EU ranglijst goed. Bij de kwaliteit van de woonomgeving (gemeten in termen van 'onaangenaamheden in de buurt') kan evenwel een kritischer kanttekening worden geplaatst. Ook deze kwaliteit is toegenomen sinds 2000, maar nog steeds scoort Nederland slecht vergeleken met de 27 andere EU landen. Op de EU ranglijst staat Nederland op een 23^e plaats. De relatief hoge bevolkingsdichtheid in Nederland zal zeker van invloed zijn op deze score.
- Nederland behoort tot de landen in Europa waarin burgers de woonlasten als relatief laag ervaren. Dit is een opvallende uitkomst, aangezien de totale woonquote (het aandeel van de totale woonkosten in het besteedbaar huishoudinkomen) tot de hoogste in de Europese Unie behoort.

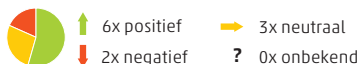
3.6.2 Huizenprijzen en koopkracht

3.7 Mobiliteit

3.7.1 Overzicht thema 'Mobiliteit'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

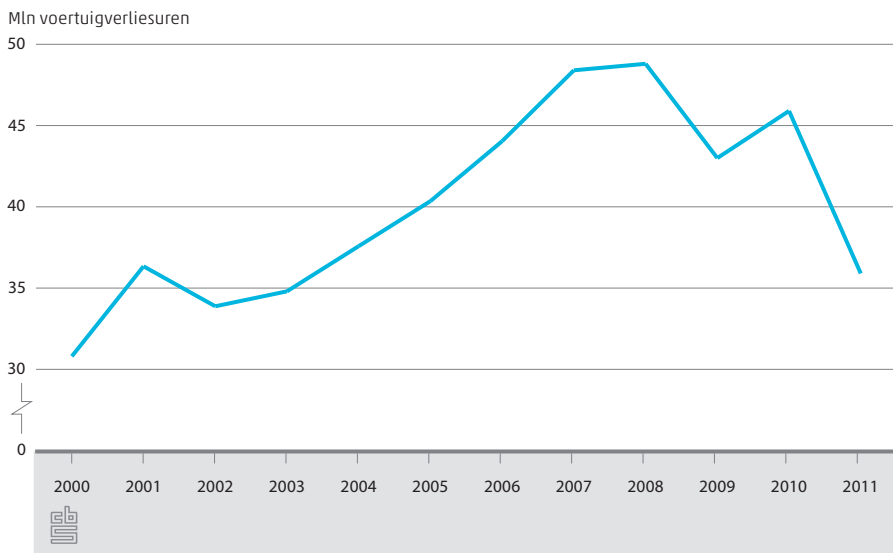

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Mobiliteit	
↔	Files zijn een persoonlijk probleem	?
↑	Reistijd Woon-werkverkeer	19 (19)
↔	Mobiliteit (algemeen)	?
↑	Autobezit	9 (18)
↑	Tijdverlies files en vertraging	?
↓	Geluidshinder verkeer (weg, rail, lucht)	?
↑	Fietsbezit	?
↑	Autogebruik	3 (28)
↔	Treingebruik	7 (26)
↓	Doden in het verkeer	3 (15)
↑	Railinfrastructuur	17 (17)

- Op 1 januari 2014 stonden er in Nederland 7,9 miljoen personenauto's geregistreerd. Dat waren er iets meer dan begin 2013. Doordat de bevolkingsomvang harder groeide dan het aantal personenauto's, daalde het aantal personenauto's per duizend inwoners voor het eerst sinds 1990.
- In 2013 telde Nederland 570 verkeersdoden, 34 per miljoen inwoners. Sinds 2000 is dit aandeel meer dan gehalveerd. De overheid heeft voor 2020 een verkeersveiligheidsdoelstelling gesteld van maximaal 500 verkeersdoden.
- Het treingebruik in Nederland schommelt als sinds 2000 rond de 9 procent van de afgelegde reizigerskilometers. In 2012 werd 8,8 procent van de totaal reisafstand met de trein afgelegd. In Europa staat ons land op een zevende plaats waar het gaat om treingebruik.

- Het reistijdverlies als gevolg van files en vertraagde afwikkeling is tussen 2000 en 2012 met 5 procent toegenomen als gevolg van vooral de toename van de bevolking, het aantal banen en het autobezit. Beleidsmaatregelen als de aanleg van extra rijstroken en verkeersmanagement droegen met 47 procent bij aan een reductie van het reistijdverlies. Echter, in de periode van 2008 tot 2012 is het reistijdverlies met 32 procent afgenomen. De veranderingen van bevolking, bruto binnenlands product, arbeid en autobezit hebben relatief weinig aan toegevoegd. De afname van reistijdverlies in die periode is vooral het resultaat van beleidsmaatregelen. Extra stroken hebben gezorgd voor een afname van 34 procent en verkeersmanagement voor een afname van 3 procent.

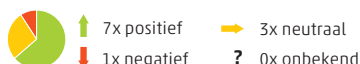
3.7.2 Tijdverlies door files en vertraging

3.8 Veiligheid

3.8.1 Overzicht thema 'Veiligheid'

Samenvatting trend van NL

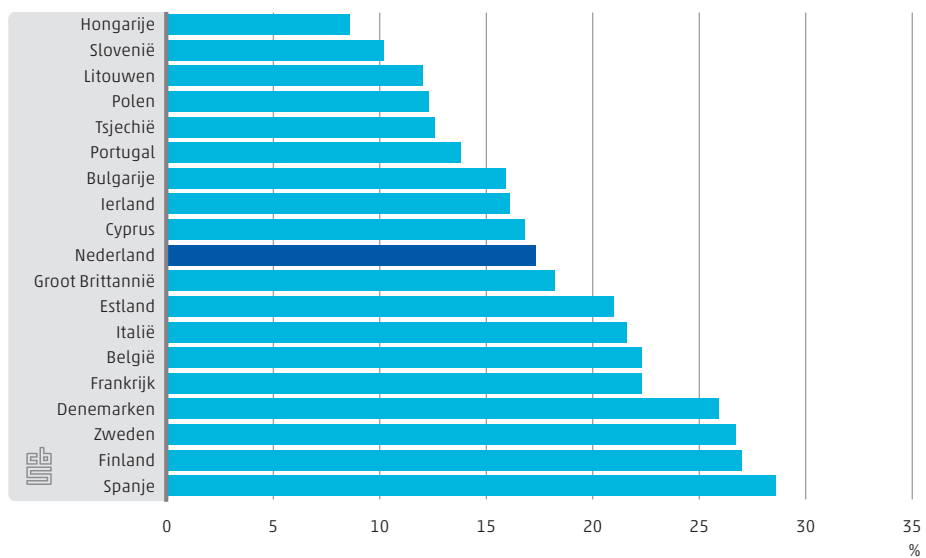
Samenvatting positie van NL in EU

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Veiligheid	
↑	Onveiligheidsgevoelens	5 (21)
↓	Slachtofferschap van misdaad	10 (19)
↓	Geregistreerde misdrijven	?
↓	Aantal geregistreerde moorden	7 (28)
↔	Minderjarige verdachten	17 (18)
↔	Aantal gedetineerden	7 (28)
↑	Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg	7 (27)
↔	Aantal politieambten	27 (28)
↑	Vertrouwen in de politie	4 (21)
↑	Vertrouwen in het juridische systeem	3 (18)
↓	Kans op een terroristische aanslag in eigen land	14 (21)

- Het aantal mensen dat zegt slachtoffer te zijn van misdaad is in de afgelopen jaren gedaald. Dit heeft evenwel niet geleid tot een groter gevoel van veiligheid. De laatste jaren gaan mensen zich minder veilig voelen, hoewel Nederlanders zich vergeleken met andere EU burgers nog altijd veilig voelen.
- Het vertrouwen in de politie en het juridische systeem is de laatste jaren gestegen. Vergeleken met andere Europese landen is dit vertrouwen bovendien groot.
- Het aantal minderjarige verdachten van een misdrijf is in vergelijking met 2000 ongeveer gelijk gebleven. Sinds 2007 is er echter een dalende lijn ingezet. Europees gezien is het aandeel minderjarigen onder de verdachten echter nog steeds groot. Nederland neemt hier in de lijst van 18 landen een 17^e plaats in.
- Het aantal politieambten is in Nederland in de afgelopen 10 jaar nauwelijks veranderd. Binnen het politieapparaat neemt wel het 'blauw op straat' toe, sinds 2010. Europees gezien staan we er ook hier slecht voor (24^e plaats in de EU28).

3.8.2 Slachtofferschap van misdaad, 2012

Bron: ESS.

3.9 Sociale participatie en vertrouwen

3.9.1 Overzicht thema 'Sociale participatie en vertrouwen'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

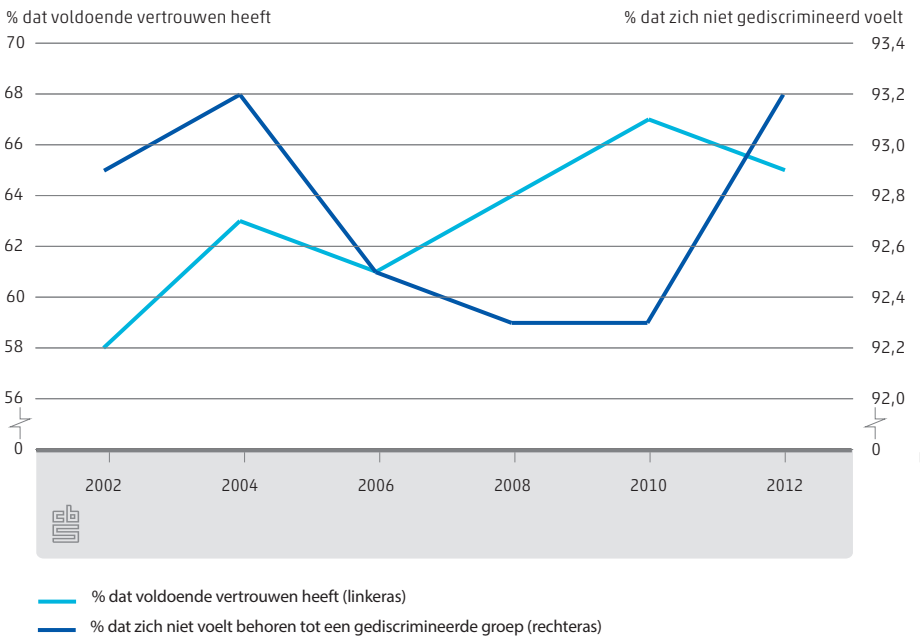
Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Sociale participatie	
↔	Contact met vrienden, familie en collega's	1 (20)
↔	Vrijwilligerswerk	1 (22)
↑	Tevredenheid met familieleven	14 (28)
↑	Tevredenheid met woonomgeving	2 (27)
	Vrije tijd	
↑	Tevredenheid over vrije tijd	5 (28)
↑	Vrije tijd	?
	Discriminatiegevoelens	
↔	Discriminatiegevoelens	10 (20)
↑	Gegeneraliseerd vertrouwen	3 (20)
↑	Oordeel over immigranten	5 (20)
	Instituties	
↔	Vertrouwen in instituties	3 (20)
↔	Opkomst verkiezingen	9 (28)

- Wat betreft de sociale participatie behoort Nederland tot de top in Europa. Meer dan inwoners van andere landen hebben Nederlanders contact met vrienden, familie of collega's. Ook doen Nederlanders in vergelijking met inwoners van de rest van de EU-28 veel vrijwilligerswerk.
- Een licht groeiend aandeel van de Nederlanders is tevreden over de vrije tijd. Toch geeft in 2011 ongeveer 10 procent van de Nederlanders aan zich opgejaagd te voelen.
- Het percentage Nederlanders dat zichzelf deel vindt uitmaken van een groep die wordt gediscrimineerd is de afgelopen jaren stabiel gebleven. Met een

percentage van rond de 7 procent bevindt Nederland zich hierbij in de Europese middenmoot. Het oordeel over immigranten is in vergelijking met het begin van deze eeuw positiever geworden, maar nog altijd is een minderheid van de Nederlanders (46 procent) positief gestemd. Wel behoort dit Nederlandse percentage tot de hoogste in Europa.

- Het vertrouwensniveau is in Nederland, in vergelijking met de rest van de EU-28, bovengemiddeld. Het vertrouwen in instituties is de laatste jaren wel een stuk volatieler geworden. Het vertrouwen in andere mensen ('gegeneraliseerd vertrouwen') is in vergelijking met het begin van deze eeuw daarentegen iets gestegen.

3.9.2 Vertrouwen in anderen (gegeneraliseerd vertrouwen) en gevoelens van discriminatie

3.10 Opleiding en kennis

3.10.1 Overzicht thema 'Opleiding en kennis'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

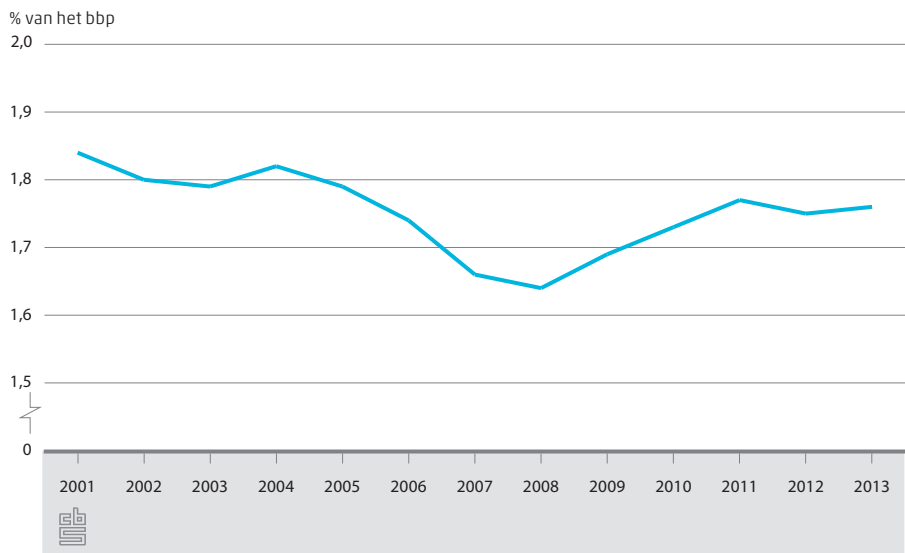

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Opleiding	
↑	Tevredenheid met opleiding	17 (28)
↑	Opleidingsniveau	21 (28)
↑	Hoger opgeleide bevolking	11 (28)
↑	Opleidingsniveau jongeren	21 (24)
↓	Vroegtijdige schoolverlaters	13 (28)
↓	Wiskundevaardigheden	1 (27)
↑	Levenslang leren	5 (28)
↑	Uitgaven overheid aan onderwijs	9 (26)
	Kennis	
↑	Kenniskapitaalgoederenvoorraad	?
↔	Uitgaven aan R&D	10 (27)
↑	Aantal onderzoekers	12 (28)
↑	Wetenschappelijke artikelen	3 (27)
↔	Octrooien	9 (25)
↔	Kennisnetwerken bedrijven	14 (25)

- Het opleidingsniveau in Nederland is ook de afgelopen vier jaar blijven stijgen. In Europees verband is er sprake van een gemengd beeld. Zowel voor wat betreft het gemiddeld opleidingsniveau, als het opleidingsniveau van jongeren bezet Nederland een lage positie op de EU ranglijst (in beide gevallen de 21^e plaats). Voor wat betreft de hoogopgeleiden doet Nederland het een stuk beter (11^e positie), terwijl voor wiskundevaardigheden en levenslang leren Nederland tot de koplopers behoort. Kanttekening bij deze cijfers is wel dat de vraag gesteld kan worden of de definities voor de indicatoren hoger opgeleide bevolking en het opleidingsniveau van jongeren wel identiek zijn voor de diverse landen.
- De vooruitgang in de aanpak van voortijdig schoolverlaten is opvallend. In het schooljaar 2009/2010 vielen er nog 40 duizend leerlingen uit zonder startkwalificatie. In 2012/2013 was dit aantal afgenomen tot rond de 30 duizend leerlingen.

- Uit PISA toetsscores blijkt al geruime tijd dat de vaardigheden van Nederlandse 15-jarigen op de gebieden wiskunde, taal en natuurwetenschappen tot de beste in Europa behoren. PISA is een vergelijkend onderzoek dat in 65 landen wordt uitgevoerd onder een representatieve steekproef. Wel lijken de gemiddelde scores iets af te nemen over de tijd.
- De overheidsuitgaven aan onderwijs als percentage van het bbp zijn de afgelopen jaren licht gestegen. Datzelfde geldt voor de som van de publieke en private uitgaven aan Research & Development. Hierin werkt door dat de uitgaven vrij constant zijn gebleven maar dat de noemer (het bbp) in 2012 afnam.
- De kwantiteit en kwaliteit van in Nederland geproduceerde wetenschappelijke artikelen blijft toenemen. Nu is dit voor een groot deel een wereldwijd fenomeen. Steeds meer takken van wetenschap adopteren de cultuur van het publiceren van korte stukken in Engelstalige tijdschriften. Bovendien ontstaan er ook steeds meer Engelstalige tijdschriften. Desalniettemin doet de Nederlandse wetenschap het relatief goed. Zo publiceert zij relatief vaak in tijdschriften met hoge impactscores.

3.10.2 R&D-uitgaven

3.11 Materiële welvaart en economie

3.11.1 Overzicht thema 'Materiële welvaart en economie'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

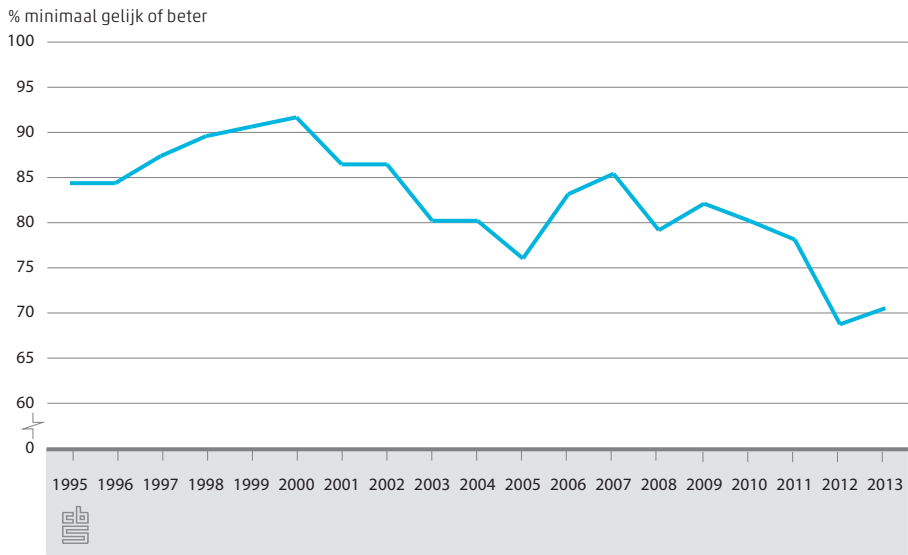
Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Materiële welvaart	
↑	Consumptieve bestedingen	6 (28)
↑	Bruto binnenlands product	5 (28)
↑	Arbeidsproductiviteit	4 (25)
	Arbeid	
↓	Beroepsbevolking	1 (28)
↓	Gewerkte uren	28 (28)
↑	Verwachte aantal werkzame jaren	2 (28)
↔	Arbeidsparticipatiegraad	1 (28)
↑	Werkloosheid	5 (28)
	Fysieke kapitaal	
↑	Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	?
↓	Bruto investeringen in vaste activa	22 (27)
↔	Uitgaven aan ICT	7 (21)
	Bestaanszekerheid	
↓	Eigen financiële situatie	13 (28)
↑	Langdurige werkloosheid	6 (28)

- In 2013 lagen de consumptieve bestedingen van Nederlanders ca. 5 procent hoger dan in 2001. Maar sinds 2009 is er wel een neerwaartse trend zichtbaar. Ten opzichte van het economische piekjaar 2008 zijn de consumptieve bestedingen van huishoudens afgenomen met ongeveer 4 procent. Behalve de daling van het beschikbaar inkomen zijn ook de aanhoudende malaise op de woningmarkt en de toegenomen somberheid over de toekomstige werkloosheid en de eigen financiële situatie van huishoudens belangrijke onderliggende factoren voor de krimp van de consumptie in Nederland.
- Voor het bbp per inwoner in Nederland geldt hetzelfde beeld. De Nederlandse economie werd in de jaren na de uitbraak van de kredietcrisis in 2008 harder

geraakt dan de economieën van de buurlanden. De teruggang was geheel te wijten aan de binnenlandse bestedingen. De consumptie door huishoudens en de investeringen waren in 2012 beduidend lager dan in 2008. Ten opzichte van 2008 is het bbp per inwoner gekrompen met bijna 3 procent. Het niveau is echter wel circa 12 procent hoger dan in 2001. Ook qua bbp per inwoner neemt ons land in Europa nog steeds een hoge positie in.

- De werkloosheid is de afgelopen jaren in Nederland sterk opgelopen. Met vertraging heeft de economische crisis de Nederlandse arbeidsmarkt dan toch hard geraakt. In 2013 was 8,3 procent van de beroepsbevolking werkloos (ILO-definitie). Dat was in 2008 maar 3,8 procent. Europees gezien is de werkloosheid in Nederland echter nog steeds laag. Ook de langdurige werkloosheid (langer dan een jaar werkloos) is opgelopen en kwam in 2013 uit op 2,4 procent. Aan het begin van deze eeuw lag dat percentage ruim onder de 1 procent. Ook de langdurige werkloosheid is naar Europese maatstaven echter laag.
- Het aantal gewerkte uren per inwoner bereikte in 2006 een hoogtepunt. Daarna nam dat af. Nergens in Europa wordt per werkende zo weinig gewerkt als in Nederland. Nederlanders zijn kampioenen deeltijdwerkers. De arbeidsproductiviteit is in Nederland echter hoog ten opzichte van andere EU-landen. Dit betekent dat er per gewerkt uur in Nederland meer toegevoegde waarde wordt gegenereerd dan in veel andere landen. De arbeidsproductiviteit ligt in Nederland bijna 30 procent hoger dan het EU-gemiddelde.
- Het aandeel van de investeringen in het bbp is sinds het uitbreken van de crisis met bijna 4,5 procentpunt gedaald. In 2013 werd door Nederland slechts 18,5 procent van het bbp geïnvesteerd in kapitaalgoederen, het EU-28 gemiddelde ligt op 18,2 procent. Nederland presteert op dit vlak al langere tijd slechter dan veel andere landen.

3.11.2 Oordeel consumenten over eigen financiële situatie komende 12 maanden

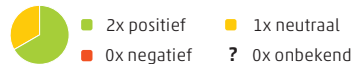
3.12 Financiële houdbaarheid

3.12.1 Overzicht thema 'Financiële houdbaarheid'

Samenvatting trend van NL

Samenvatting positie van NL in EU

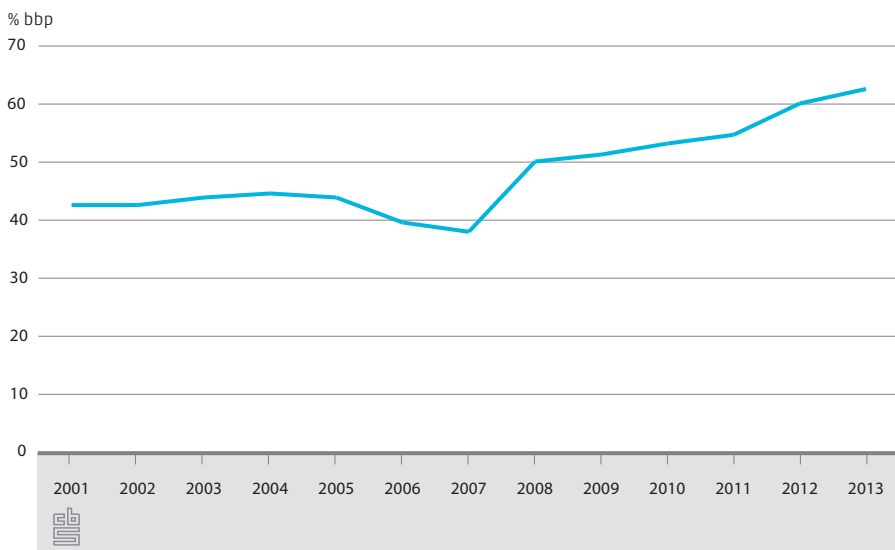

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Financiële houdbaarheid	
↑	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	1 (28)
↔	Pensioenen	2 (20)
↑	Schuld van de Centrale overheid	16 (28)

- Naar Europese maatstaven hebben Nederlanders veel pensioenkapitaal gespaard. De besparingen zijn tegen de huidige rentestand echter ontoereikend om te voldoen aan de ambitie om de pensioenen jaarlijks aan te passen aan loon- of prijsstijgingen.

- De Nederlandse bruto overheidsschuld is sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008 fors opgelopen.
- De hervormingen en bezuinigingen in de laatste jaren moeten er toe leiden dat het stelsel van collectieve regelingen in de toekomst financierbaar is.
- Nederland heeft een spaaroverschot dat, normaliter, tot een versterking van de financiële positie ten opzichte van het buitenland leidt. Opvallend genoeg laten de statistieken maar in zeer beperkte mate die versterking van de netto financiële positie van Nederland zien. Eerdere cijfers suggereerden hier een verbetering. Maar de recente revisie duidt erop dat een groot deel van de overschotten is verdwenen. Dit 'zwarte gat' van Nederland baart zorgen.

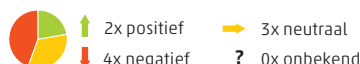
3.12.2 Overheidsschuld Nederland (EMU-schuld)

3.13 Handel, hulp en grondstoffen

3.13.1 Overzicht thema 'Handel, hulp en grondstoffen'

Samenvatting trend van NL

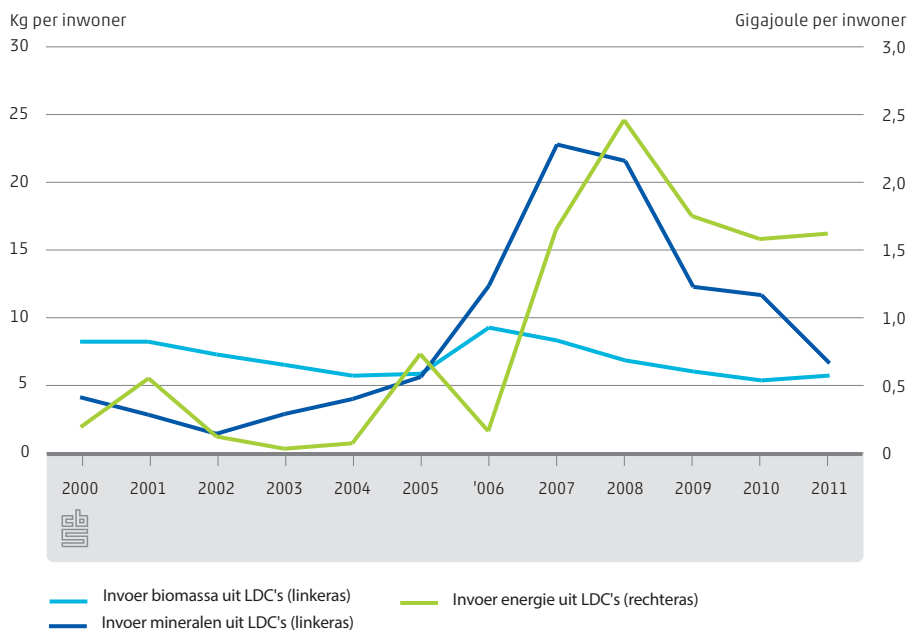
Samenvatting positie van NL in EU

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Hulp	
↔	Ontwikkelingshulp	4 (27)
↑	Overdrachten	4 (28)
	Handel en grondstoffen	
↑	Invoer mineralen	26 (28)
↔	Invoer biomassa	21 (28)
↑	Totale invoer uit LDC's	3 (28)
↑	Invoer energie uit LDC's	24 (28)
↑	Invoer mineralen uit LDC's	20 (28)
↔	Invoer biomassa uit LDC's	22 (28)
↑	Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	?

- De directe geldstromen naar het buitenland blijven relatief hoog. Er is een toename in de bedragen die Nederlandse migranten naar familieleden en bekenden in het land van herkomst sturen.
- Nederland importeert relatief veel goederen uit ontwikkelingslanden. Vooral wanneer dit bewerkte producten en halffabricaten betreft kan dit inkomen genereren en daarmee bijdragen aan een meer duurzame ontwikkeling in de exporterende landen.
- Vanwege de open Nederlandse economie worden in vergelijking met andere EU landen relatief veel grondstoffen ingevoerd. Nederland is een belangrijke speler in de verwerking van agro-grondstoffen. Voor veel grondstoffen is op de korte termijn nog geen sprake van fysieke schaarste.
- Een klein deel van de totale invoer van natuurlijke grondstoffen komt uit ontwikkelingslanden. Winning van mineralen en productie van biomassa gaat in ontwikkelingslanden relatief vaak gepaard met negatieve sociaal-economische effecten en verlaging van de biodiversiteit. In per capita termen importeert Nederland relatief veel natuurlijk kapitaal, en dan vooral uit de allerarmste landen. Voor wat betreft de invoer uit de ontwikkelingslanden van energie, mineralen en biomassa, neemt Nederland een plaats ver onderin de EU ranglijst in. Hier staat echter tegenover dat Nederland voorop loopt bij het verduurzamen van internationale handelsketens.

3.13.2 Invoer biomassa, mineralen en energie uit LDC's

3.14 Ongelijkheid

3.14.1 Overzicht thema 'Ongelijkheid'

Samenvatting trend van NL

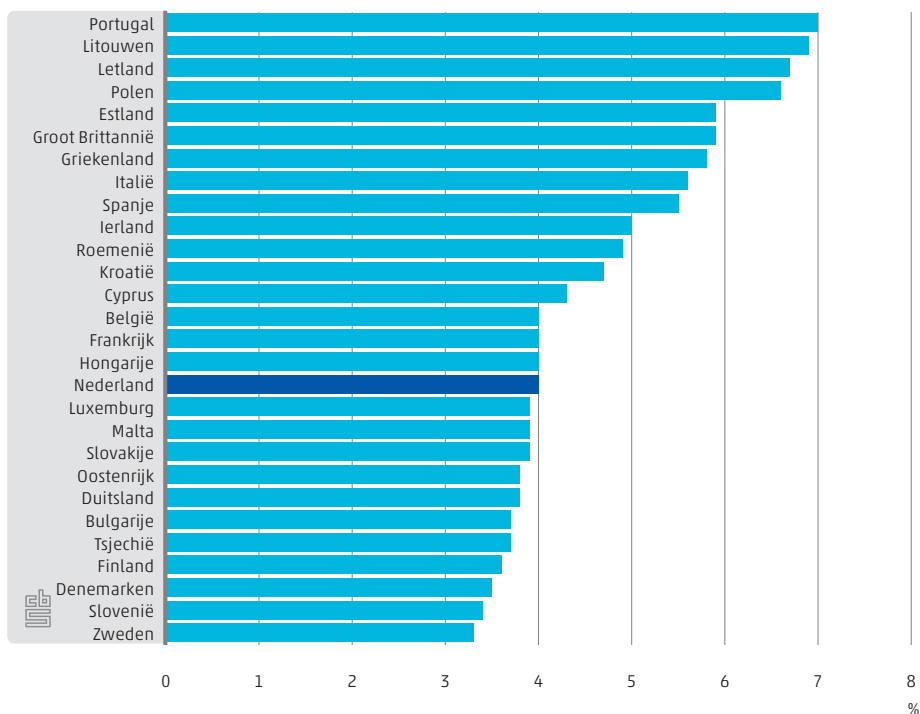
Samenvatting positie van NL in EU

Trend in NL	Thema/indicator(en)	Positie in EU
	Ongelijkheid	
↔	Tevredenheid over inkomensongelijkheid	2 (20)
↔	Inkomensongelijkheid	3 (28)
↓	Inkomensongelijkheid man/vrouw	18 (27)

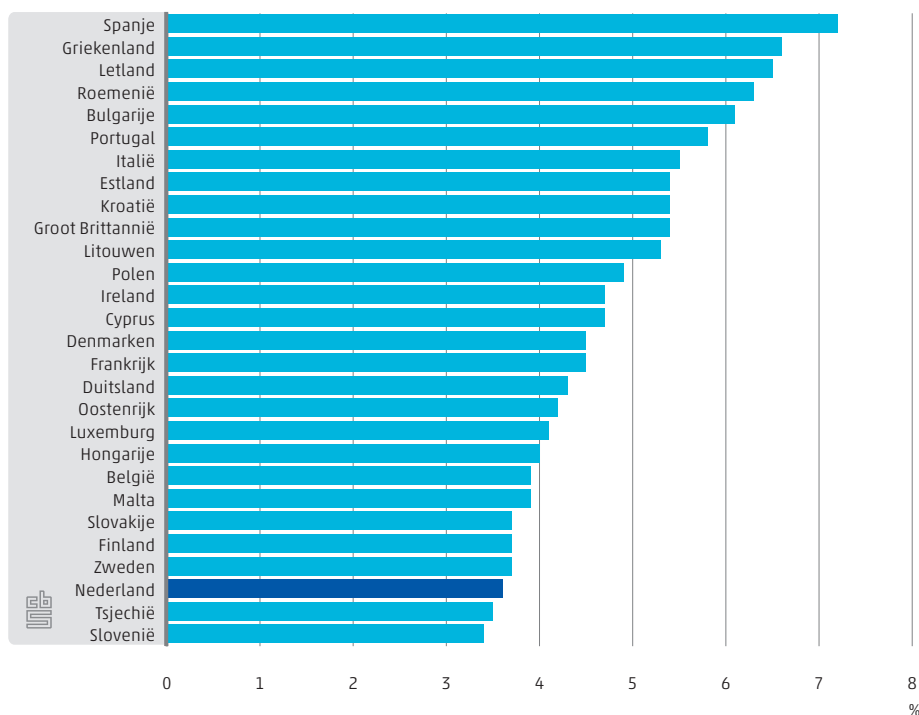
- De inkomensongelijkheid in Nederland is in internationaal perspectief laag en bovendien tamelijk stabiel. Het is opvallend dat waar Nederland qua inkomensongelijkheid in 2005 op een 12^e plek op de EU ranglijst stond (grafiek 3.14.2), nu een positie tussen de meest egalitaire landen wordt ingenomen (grafiek 3.14.3).
- Het jaarloon van vrouwen is gemiddeld lager dan dat van mannen. Voor een belangrijk deel komt dat doordat vrouwen vaker in deeltijd werken dan mannen. Maar ook als we kijken naar de inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen uitgedrukt als het percentage verschil in *uurloon* is er sprake van ongelijkheid. Mannen verdienen in 2012 bijna 20 procent meer per uur dan vrouwen. In vergelijking met 2000 is deze ongelijkheid echter wel kleiner geworden.
- De tevredenheid over de inkomensverschillen is de afgelopen tien jaar niet veranderd. De inkomensongelijkheid is voor een grote minderheid van de Nederlanders acceptabel en men wil deze handhaven. In Europees perspectief is dat vrij hoog (2e positie op de EU-ranglijst). Ook de feitelijke inkomensverdeling is, zoals gemeten met de Gini-coëfficiënt, in internationaal opzicht relatief gelijkmatig.

3.14.2 Inkomensongelijkheid, 2005

Bron: Eurostat.

3.14.3 Inkomensongelijkheid, 2012

Bron: Eurostat.

Hieronder wordt ingegaan op ongelijkheid aan de hand van de volgende vier indelingen van de bevolking: geslacht, opleiding, etnische herkomst en leeftijd.

Ongelijkheid naar geslacht

Op een groot aantal terreinen bestaan er in Nederland weinig verschillen tussen mannen en vrouwen. Ze verrichten even vaak vrijwilligerswerk en ze zijn even tevreden met hun leven en met hun huisvesting. Ook is hun opleidingsniveau ongeveer even hoog. Mannen leven twee jaar langer dan vrouwen in goede gezondheid. Dat is opmerkelijk omdat de levensverwachting van vrouwen bij de geboorte zo'n vier jaar hoger ligt dan die van mannen.

Dat de verschillen in opleidingsniveau gering zijn is ook opmerkelijk, omdat vrouwen nog niet zo lang geleden een achterstand hadden. Bij de jongere generaties is die achterstand echter omgeslagen in een voorsprong: meisjes doen het gemiddeld genomen beter op school dan jongens. Bovendien neemt bij de meest recente cohorten het percentage mannen dat een lager opleidingsniveau heeft dan hun ouders toe, een ontwikkeling die bij vrouwen nog niet zichtbaar is (Herweijer, 2010).

Op een aantal belangrijke terreinen hebben vrouwen echter ook nog steeds een achterstand op mannen. Zo verdienen vrouwen 4,1 euro per uur minder dan mannen. Dat verschil is in de loop der jaren niet veel veranderd. Weliswaar zijn steeds meer vrouwen gaan werken, maar de meeste vrouwen werken in deeltijd: 75 procent van de vrouwen heeft een baan van minder dan 35 uur. Hierdoor worden vrouwen beperkt in hun carrièremogelijkheden: deeltijders hebben minder kans om carrière te maken. Bovendien zijn vrouwen oververtegenwoordigd in slechter betaalde beroepen (Merens en Hermans, 2009).

3.14.4 Ongelijkheidsdashboard: Geslacht

Thema	Indicator	Eenheid	Recente gegevens			Ouder Vergelijkingsjaar		
			jaar	vrouw	man	jaar	vrouw	man
Welzijn	Tevredenheid met het leven	gemiddeld cijfer	2012/'13	7,9	7,7	2002	7,7	7,7
Welvaart	Inkomensverschillen	bruto uurloon (euro)	2012	18,7	22,8	2000	12,3	16,4
Instituties	Vertrouwen in instituties	% voldoende vertrouwen	2012	59	63	2004	49	53
Veiligheid	Onveiligheidsgevoelens	% onveilig	2013	47,4	29,6	2012	47,3	29,3
Soc. omg./ vrije tijd	Vrijwilligerswerk	% deelname	2013	49	49	2012	49	52
Bestaanszekerheid	Langdurig werkloosheid	% v/d beroepsbevolking	2013	3,1	2,8	2001	1,3	0,8
Gezondheid	Gezonde levensverwachting	jaren	2012	62,6	64,7	2000	60,9	61,5
Opleiding	Opleidingsniveau	% met startkwalificatie	2012	69	70	2001	58	64
Wonen	Tevredenheid met woning	rapportcijfer	2012/'13	8,3	8,1	2002	8,0	7,9
Burgers	Gegeneraliseerd vertrouwen	% voldoende vertrouwen	2012	63	68	2002	57	60

Ongelijkheid naar opleidingsniveau

Onderwijs en meer specifiek opleidingsniveau spelen een rol in de meest uiteenlopende onderdelen van het leven. Een goede opleiding is van invloed op de kansen op de arbeidsmarkt, maatschappelijke participatie, deelname aan cultuur, politieke betrokkenheid en gezondheid. Meer algemeen blijkt dat een goede opleiding bijdraagt aan het bereiken van een goede leefsituatie (Boelhouwer 2013).

Het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking neemt jaarlijks toe. De ongelijkheid tussen laag- en hoogopgeleiden is echter groot. Van de indicatoren die in deze paragraaf bekeken worden is er slechts één waarbij er geen verschil is: hoog- en laagopgeleiden zijn even tevreden over hun woning.

Ten aanzien van de overige indicatoren zijn de verschillen behoorlijk groot. Het vertrouwen van laagopgeleiden is meer dan 20 procentpunt lager dan dat van hoogopgeleiden. Dit geldt zowel voor het vertrouwen in andere mensen als voor het vertrouwen in instituties. Ook ligt het percentage mensen dat

vrijwilligerswerk verricht, bij laagopgeleiden veel lager dan bij hoogopgeleiden. Het aandeel langdurig werklozen onder de laag opgeleiden is veel hoger dan onder de hoogopgeleiden. Dit verschil is de afgelopen jaren onder invloed van de crisis groter geworden. In de periode 2001–2013 is de werkloosheid onder hoogopgeleiden opgelopen van 1,0 tot 2,5 procent; bij laagopgeleiden is dit cijfer in dezelfde periode toegenomen van 2,7 procent naar 6,6 procent. Het verschil in gezonde levensverwachting is eveneens zeer groot: laagopgeleiden leven maar liefst 14 jaar minder in goede gezondheid dan hoogopgeleiden. Dit verschil is de laatste jaren bovendien nog toegenomen. Als de hiervoor beschreven verschillen in ogenschouw worden genomen is het verschil in levenstevredenheid eigenlijk vrij bescheiden.

3.14.5 Ongelijkheidsdashboard: Opleiding

Indicator	Thema	Eenheid	Recente gegevens			Ouder vergelijkingsjaar		
			jaar	lage opleiding	hoge opleiding	jaar	lage opleiding	hoge opleiding
Tevredenheid met het leven	Welzijn	gemiddeld cijfer	2012/'13	7,7	8,0	2002	7,6	7,9
Inkomensverschillen	Welvaart	gestandaardiseerd jaarinkomen (euro)	2009	22500	31700	2005	19800	27000
Vertrouwen in instituties	Instituties	% voldoende vertrouwen	2012	50	75	2004	43	63
Onveiligheidsgevoelens	Veiligheid	% onveilig	2013	32,0	44,5	2012	32,5	43,1
Vrijwilligerswerk	Soc. omg/ vrije tijd	% deelname	2013	40	60	2012	41	62
Langdurig werkloosheid	Bestaanszekerheid	% v/d beroepsbevolking	2013	6,6	2,7	2001	2,5	1,0
Gezonde levensverwachting	Gezondheid	jaren (vrouw)	2012 ¹⁾	59,7	72,1	2000 ²⁾	58,3	70,8
Opleidingsniveau	Opleiding	% met startkwalificatie	n.v.t.					
Tevredenheid met woning	Wonen	rapportcijfer	2012/'13	8,2	8,2	2002	7,9	8,0
Gegeneraliseerd vertrouwen	Burgers	% voldoende vertrouwen	2012	54	78	2002	50	70

¹⁾ 2009/2012.

²⁾ 1997/2000.

Ongelijkheid naar etnische herkomst

Ook bij niet-westerse allochtonen neemt het onderwijsniveau toe: de jongste generaties zijn hoger opgeleid dan eerdere generaties. Toch hebben ze nog te maken met een achterstand in opleiding ten opzichte van autochtonen, hoewel die achterstand heel geleidelijk iets vermindert. Bij niet-westerse allochtonen is de achterstand in onderwijs het grootst. Deze achterstand werkt voor hen, zoals dat hiervoor is beschreven, door op andere terreinen. Een voorbeeld hiervan is langdurige werkloosheid. Het percentage langdurig werklozen is onder niet-

westerse allochtonen al geruime tijd meer dan drie keer zo hoog als onder autochtonen. Ten aanzien van de inkomensverschillen is een toename te zien. Het gestandaardiseerd huishoudinkomen (waarbij rekening wordt gehouden met de huishoudenssamenstelling) is voor niet-westerse allochtonen 7000 euro per jaar lager dan voor autochtonen; in het jaar 2000 was dat nog 5000 euro.

3.14.6 Ongelijkheidsdashboard: Herkomst

Indicator	Thema	Eenheid	Recente gegevens			Ouder vergelijkingsjaar		
			jaar	niet westers allochtoon	autochtoon	jaar	niet westers allochtoon	autochtoon
Tevredenheid met het leven	Welzijn	gemiddeld cijfer	2012/'13	7,1	7,9	2002	7,4	7,6
Inkomensverschillen	Welvaart	gestandaardiseerd jaarinkomen (euro)	2012	18400	25400	2000	13300	18500
Vertrouwen in instituties	Instituties	% voldoende vertrouwen	2012	60	61	2004	47	51
Onveiligheidsgevoelens	Veiligheid	% onveilig	2013	44,0	37,7	2012	44,9	37,3
Vrijwilligerswerk	Soc. omg./vrije tijd	% deelname	2013	36	52	2012	41	53
Langdurig werkloosheid	Bestaanszekerheid	% v/d beroepsbevolking	2013	7,6	2,2	2001	2,8	0,8
Gezonde levensverwachting	Gezondheid	jaren (vrouw)		n/a	n/a		n/a	n/a
Opleidingsniveau	Opleiding	% met startkwalificatie	2012	58	71	2001	43	63
Tevredenheid met woning	Wonen	rapportcijfer	2012/'13	7,7	8,3		n/a	n/a
Gegeneraliseerd vertrouwen	Burgers	% voldoende vertrouwen	2012	47	67	2002	51	64

Als het gaat om het gevoel van onveiligheid en het vertrouwen zijn de verschillen tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen vrij stabiel in de tijd. Bij het onveiligheidsgevoel en het vertrouwen in instituties zijn de verschillen bovendien tamelijk gering. Het verschil in het vertrouwen in andere mensen (het gegeneraliseerd vertrouwen) is groter. Iets minder dan de helft van de niet-westerse allochtonen heeft vertrouwen in de medemens, tegen tweederde van de autochtonen. Opvallend genoeg is dit vertrouwen onder autochtonen in de periode 2002–2012 toegenomen van 64 procent tot 67 procent, terwijl dit aandeel bij niet-westerse allochtonen juist daalde van 51 procent tot 47 procent.

Ongelijkheid naar leeftijd

Het grootste verschil tussen ouderen en jongeren is het opleidingsniveau. Ouderen zijn beduidend lager opgeleid dan jongeren. Hiervoor is al aangegeven dat verschillen in opleidingsniveau doorwerken op veel andere terreinen.

3.14.7 Ongelijkheidsdashboard: Leeftijd

Indicator	Thema	Eenheid	Recente gegevens			Ouder vergelijkingsjaar		
			jaar	25-35 jaar	65 jaar of ouder	jaar	25-35 jaar	65 jaar of ouder
Tevredenheid met het leven	Welzijn	gemiddeld cijfer	2012/'13	8,0	8,0	2002	7,7	7,8
Inkomensverschillen	Welvaart	gestandaardiseerd jaarinkomen (euro)	2012	23400	23600	2000	17 700	16 800
Vertrouwen in instituties	Instituties	% voldoende vertrouwen	2012	62	60	2004	54	51
Onveiligheidsgevoelens	Veiligheid	% onveilig	2013	46,2	28,9	2012	46,2	28,5
Vrijwilligerswerk	Soc. omg./ vrije tijd	% deelname	2013	47	43	2012	46	47
Langdurig werkloosheid	Bestaanszekerheid	% v/d beroepsbevolking	2013	2,2	nvt	2001	0,6	nvt
Gezonde levensverwachting	Gezondheid	jaren (vrouw)		nvt	nvt		nvt	nvt
Opleidingsniveau	Opleiding	% met startkwalificatie	2012	83	46	2001	75	37
Tevredenheid met woning	Wonen	rapportcijfer	2012/'13	7,8	8,4	2002	7,6	8,2
Gegeneraliseerd vertrouwen	Burgers	% voldoende vertrouwen	2012	62	66	2002	51	55

Het verschil in opleidingsniveau heeft echter weinig effect op de verschillen tussen leeftijdsgroepen. De verschillen tussen jongeren en ouderen zijn over het algemeen kleiner dan de hiervoor beschreven verschillen en tamelijk stabiel. Opvallend is dat het gestandaardiseerd huishoudinkomen voor ouderen nagenoeg gelijk is aan dat van jongeren: ondanks dat de meeste ouderen niet meer werken is hun inkomen even hoog als dat van jongeren (waar door de leeftijdsselectie de meeste studenten niet meegenomen werden). Anders dan veelal wordt gedacht voelen ouderen zich vaker veilig dan jongeren. Dat zal vooral te maken hebben met het activiteitenpatroon van jongeren: zij komen vaker op plekken waar criminaliteit plaatsvindt dan ouderen.

4.

Groene groei

Groene groei is een thema dat zowel internationaal als nationaal veel aandacht krijgt. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gepresenteerd van de door beleidsmakers vastgestelde kernindicatoren voor de monitoring van het Nederlandse groene groeibeleid. In sectie 4.1 wordt de internationale en nationale context voor het meten van groene groei besproken. In sectie 4.2 worden de scores besproken van de kernindicatoren van het groene groeibeleid. In secties 4.3, 4.4 en 4.5 worden respectievelijk de milieudrukindicatoren door Nederlandse productieactiviteiten, de voetafdruk indicatoren en de indicatoren voor de leefomgeving meer in detail beschreven. In een tekstbox worden de verschillen tussen de kernindicatoren en de monitoring volgens het OESO-raamwerk nader toegelicht.

4.1 Introductie

Groene groei krijgt meer en meer aandacht van politici en beleidsmakers. Groene groei is het bevorderen van economische groei, terwijl de vervuiling afneemt, efficiënter gebruik wordt gemaakt van grondstoffen en de beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen op niveau blijft. Investerings, concurrentie en innovatie in groenere technologieën bieden daarbij ruimte aan nieuwe economische kansen (OESO, 2011a). Het is van belang dat de groei binnen de globale grenzen blijft en er geen kritische grenswaarden worden overschreden, zoals de concentratie broeikasgassen in de atmosfeer, wateronttrekking en biodiversiteitsverliezen (Röckström, 2009). Groene economie was twee jaar geleden één van de centrale thema's op the duurzaamheidstop Rio+20. Internationaal hebben onder andere de OESO (*green growth strategy*), Europese Commissie (*Resource Efficient Europe*) en de Verenigde Naties (*green economy initiative*) het voortouw genomen om een strategie voor groene groei op te stellen (EC, 2011; OESO, 2011b; UNEP, 2011).

Het OESO-kader beschrijft de interacties tussen de economie (productie- en consumptieactiviteiten) en het milieu (natuurlijk kapitaal). Binnen dit kader zijn verschillende indicatoren vastgesteld die worden onderverdeeld in vier thema's, namelijk:

1. Milieu- en grondstoffenefficiëntie van het productieproces;
2. Natuurlijke hulpbronnen (natuurlijk kapitaal);
3. De milieukwaliteit van het leven, en;
4. Groene beleidsinstrumenten en economische kansen.

Het CBS monitort groene groei voor Nederland volgens dit internationaal afgestemde meetschema (zie CBS, 2011; CBS, 2013).

In dit hoofdstuk wordt groene groei in Nederland besproken aan de hand van door beleidsmakers vastgestelde kernindicatoren voor het Nederlandse groeibeleid, die ook zijn terug te vinden in het OESO-meetkader. In een aparte tekst box wordt de relatie tussen de kernindicatoren en de indicatoren van het OESO-meetkader nader toegelicht, terwijl alle resultaten van de indicatoren volgens het OESO-meetkader terug te vinden zijn in bijlage 1.

Kernindicatoren voor het Nederlandse groene groeibeleid

Het huidige kabinet heeft op het terrein van "groene groei" de ambitie het concurrentievermogen van de Nederlandse economie te versterken en tegelijkertijd de belasting van het milieu en de afhankelijkheid van fossiele energie terug te dringen.¹⁾ Het kabinet streeft daarbij concreet naar economische groei die gepaard gaat met duurzamer energie-, grondstof-, materiaal- en watergebruik en met beperking van milieubelastende emissies in water, lucht en bodem.

Om goed zicht te houden op de relatie tussen economie (toegevoegde waarde, productie en consumptie) en milieu wordt in dit hoofdstuk een aantal kernindicatoren gepresenteerd die door beleidsmakers²⁾ zijn gekozen om het Nederlandse groene groeibeleid te monitoren. De gekozen indicatoren sluiten aan bij de ambitie van het kabinetsbeleid en geven een beeld van de relatie tussen milieudruk en economie. Ze sluiten ook aan bij de wijze waarop de OESO in haar "*green growth strategy*" invulling geeft aan het meten van "groene groei". Het conceptuele meetkader van de OESO wordt in de methodologische en statistische annex nader toegelicht. Ten behoeve van de communicateerbaarheid is gekozen voor een beperktere set dan de OESO-set, namelijk een beperkt aantal indicatoren. Het gaat om:

1. **Milieudrukindicatoren (ontkoppelingsindicatoren):** indicatoren die de relatie tussen milieu en economie bij Nederlandse productieactiviteiten beschrijven, namelijk broeikasgasemissies, nutriëntenoverschot, energieverbruik, watergebruik en materialenverbruik in relatie tot het bruto binnenlands product;
2. **Voetafdruk indicatoren:** indicatoren die de relatie tussen binnenlandse consumptie en milieudruk (voetafdruk) beschrijven, namelijk de koolstofvoetafdruk, grondstoffenvoetafdruk en de biodiversiteitvoetafdruk; het gaat

¹⁾ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/03/28/kamerbrief-groene-groei-voor-een-sterke-duurzame-economie.html>.

²⁾ Deze zijn samengesteld door de interdepartementale werkgroep monitoring groene groei.

hier dus om milieudruk die deels in Nederland en deels in het buitenland plaatsvindt (import);

3. **Algemene indicatoren van de Leefomgeving:** luchtkwaliteit en biodiversiteit.
4. **Economische indicatoren:** met groene groei wordt beoogd zowel op economisch als op ecologisch terrein vooruitgang te boeken. Hierbij spelen werkgelegenheid, innovatie en investeringen een belangrijke rol.

4.2 Overzicht kernindicatoren Nederlands groene groeibeleid

Tabel 4.2.1 geeft een overzicht van de kernindicatoren voor het Nederlands groene groeibeleid. Hierbij is de trend voor Nederland zowel vanaf 2001 als vanaf 2008 weergegeven, het laatste jaar voor de economische crisis. In deze sectie worden deze kernindicatoren beschreven in relatie met de macro-economische context van bruto binnenlands product (bbp), consumptieve bestedingen, werkgelegenheid, investeringen en octrooien. Een gedetailleerde beschrijving van de indicatoren staat in de secties 4.3 tot en met 4.5.

Tussen 2001 en 2013 is de Nederlandse economie gegroeid met 12 procent. De groei vond echter plaats tussen 2001 tot 2008. Als gevolg van de financiële en economische crisis is de economie sindsdien gekrompen. Bijna alle **milieudruk indicatoren** laten zien dat zowel de emissies als het verbruik van grondstoffen door Nederlandse productieactiviteiten is afgenomen. Dat betekent dus dat er sprake is van een absolute ontkoppeling tussen milieudruk en economische groei. Opvallend is dat dit zowel voor de periode vanaf 2001 als vanaf 2008 geldt. Voor biomassaverbruik geldt voor de periode sinds 2008 dat het niveau minder hard daalde dan het bbp. Het grondwaterverbruik steeg zelfs iets in absolute zin. De economische neergang lijkt dus weinig direct effect op de milieuefficiëntie van productieprocessen te hebben. Echter als we in meer detail kijken naar bijvoorbeeld de broeikasgasemissies, blijkt de emissie intensiteit niet langer te dalen (zie paragraaf 4.3). Europees gezien scoort Nederland gemiddeld op deze indicatoren.

4.2.1 Overzicht van de kernindicatoren Nederlands groene groeibeleid

Thema/indicator	Trend sinds 2001	Trend sinds 2008	Positie van NL in vergelijking met Europa
Economie			
Bruto binnenlands product	groen	rood	groen
Consumptieve bestedingen huishoudens	geel	rood	groen
Werkgelegenheid	geel	rood	groen
Bruto investeringen in vaste activa	rood	rood	rood
Octrooien	groen	rood	geel
Milieudruk indicatoren productieactiviteiten (ontkoppelingsindicatoren)			
Broeikasgasemissies	groen	groen	geel
Nutriëntenoverschot	groen	groen	rood
Energieverbruik	geel	groen	geel
Verbruik grondwater	groen	rood	groen
Verbruik biomassa	groen	rood	groen
Verbruik mineralen	groen	groen	geel
Verbruik metalen	groen	groen	geel
Voetafdruk indicatoren			
Koolstofvoetafdruk	geel	groen	rood
Watervoetafdruk	grijs	grijs	grijs
Grondstoffenvoetafdruk	grijs	rood	grijs
Biodiversiteitsvoetafdruk	groen	geel	grijs
Indicatoren voor leefomgeving en biodiversiteit			
Luchtqualiteit: stedelijke blootstelling fijn stof	groen	groen	geel
Biodiversiteit: ontwikkeling weidevogels	rood	rood	geel
Biodiversiteit: Rode Lijsten	geel	groen	geel

- trend met negatief effect op groene groei, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op groene groei, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op groene groei, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar om trend te bepalen om of vergelijking te maken met andere EU-landen.

Consumptieve bestedingen door huishoudens liggen in 2013 op vrijwel hetzelfde niveau als in 2001. De stijging die tussen 2001 en 2008 plaats vond is in de laatste jaren als gevolg van de economische crisis weer teniet gedaan. De daling van het beschikbaar inkomen en de malaise op de woningmarkt hebben de consument huiverig gemaakt om de wat duurdere spullen aan te schaffen. De **consumptie-gerelateerde (voetafdruk) indicatoren** laten een wisselend beeld zien. De koolstofvoetafdruk neemt niet toe sinds 2001, maar die voor grondstoffenverbruik sinds 2008 wel.

De **indicatoren voor leefomgeving en biodiversiteit** laten ook een wisselend beeld zien. De luchtkwaliteit is verbeterd, terwijl de biodiversiteit in Nederland nog steeds onder druk staat.

De **werkgelegenheid** is sinds 2001 veel minder hard gestegen dan het bbp. De werkgelegenheid steeg tot 2008 met 5 procent en is sindsdien weer met 3 procent gedaald. In 2013 is de situatie op de arbeidsmarkt nog verder verslechterd. Het aantal voltijdbanen liep terug met maar liefst 112 duizend. Deze daling is groter dan in voorgaande jaren. Opmerkelijk is dat de jarenlange rol van de zorgsector als banenmotor lijkt te zijn uitgespeeld. De werkgelegenheid in de milieusector bedraagt 130 duizend fte oftewel 1,8 procent van de totale werkgelegenheid. In de milieusector is de werkgelegenheid sinds 2001 wel gestegen, namelijk met 10 procent.

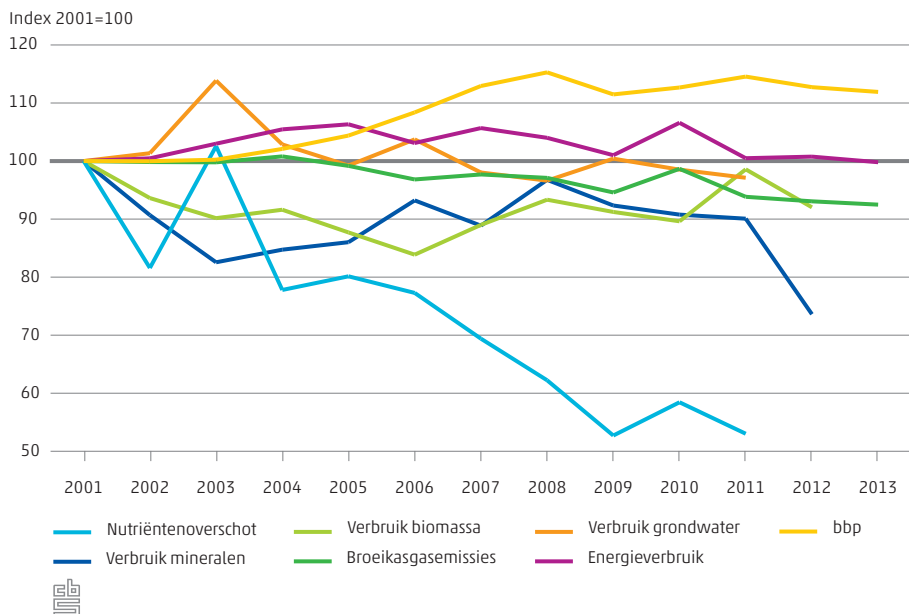
Bruto investeringen in vaste activa laten een grillig beeld zien. Na een afname tussen 2001 en 2004 namen de investeringen daarna sterk toe. Sinds 2008 zijn de investeringen als gevolg van de economische crisis fors gedaald. Met name de malaise op de onroerendgoedmarkt in Nederland heeft geleid tot een terugval van de investeringen, die veel sterker is dan in andere landen. Ook in vervoermiddelen en machines en installaties werd veel minder geïnvesteerd dan in 2008. In 2013 krompen de investeringen in vaste activa met 4,0 procent. De krimp is wel minder dan in 2012. Het aandeel milieu-investeringen ligt hoger dan in 2001, maar kent de laatste jaren wel een dalende trend.

Het aantal **octrooiaanvragen** (indicator voor innovatie) is tussen 2001 en 2007 gestegen. Van 2008 tot 2009 is het aantal aanvragen gedaald. In Nederland is de octrooipositie sterk afhankelijk van enkele grote partijen. De beslissingen die deze bedrijven nemen, werken daardoor sterk door in het totaalcijfer. Uit een rapport van Agentschap NL (RVO) blijkt dat de daling van het aantal octrooien samenvalt met bedrijfsmatige octrooi-strategieën (octrooi enkel in sommige gebieden aanvragen) of het terugtrekken uit octrooi-intensieve markten (Agentschap NL, 2013). Het aandeel, maar ook het absolute aantal van groene octrooien is significant gegroeid sinds 2001. Ook internationaal gezien heeft Nederland een hoog aandeel groene octrooien.

4.3 Milieudruk indicatoren productieactiviteiten

De milieudruk indicatoren relateren de hoeveelheid emissies van schadelijke stoffen of het verbruik van grondstoffen door productieactiviteiten aan de ontwikkeling van het bbp. Het samengaan van een absolute afname van de milieudruk met economische groei (ook wel absolute ontkoppeling genoemd) is een belangrijk doel van het groene groeibeleid.

4.3.1 Ontwikkeling van bbp en milieudruk indicatoren

Broeikasgassen

Sinds 2001 is de uitstoot van broeikasgassen door de Nederlandse productieactiviteiten met 8 procent gedaald, terwijl het bbp in deze periode toenam. Er is dus absolute ontkoppeling van de broeikasgasemissies in de Nederlandse economie. Ook ten opzichte van het jaar 2008 is er sprake van absolute ontkoppeling aangezien de broeikasemissies sterker zijn gedaald dan de economische krimp. Sinds 2004 is de totale uitstoot van broeikasgassen door de productieactiviteiten aan het dalen. Energiebesparing, een hogere invoer van elektriciteit en de financiële en economische crisis waardoor productieactiviteiten zijn gedaald zijn belangrijke redenen voor deze daling. Bij bijna alle bedrijfstakken

is de uitstoot van broeikasgassen gedaald terwijl de toegevoegde waarde in constante prijzen steeg. In 2013 is de uitstoot van broeikasgassen praktisch gelijk gebleven ten opzichte van 2012.

Nutriëntenoverschot

Landbouwactiviteiten zijn verantwoordelijk voor de grote hoeveelheden emissies van nutriënten naar de bodem. De afgelopen jaren is het nutriëntenoverschot naar de bodem fors gedaald. Ondanks een verdere groei van de productie in de landbouw, zijn de overschotten van stikstof en fosfor aanzienlijk gedaald: stikstof met 33 procent en fosfor met 62 procent. De intensieve veehouderij is de belangrijkste veroorzaker van stikstof- en fosforoverschotten in Nederland. Dankzij effectieve overheidsmaatregelen zoals de invoering van de verschillende heffingen en de afname van voedingsstoffen in het veevoer zijn de nutriëntenoverschotten gedaald. Hoewel de trend – absolute ont koppeling – goed is, zijn de overschotten nog steeds te hoog om aan de beleidsdoelen te voldoen.³⁾

Energie

Het netto energieverbruik door de Nederlandse productieactiviteiten ligt op vrijwel hetzelfde niveau als in 2001. Er is dus nog geen sprake van absolute ont koppeling tussen het energiegebruik en economische groei. Sinds 2008 is het totale energiegebruik wel sterker gedaald dan de economische krimp. Bedrijven in de maakindustrie hebben hun energiemanagement verbeterd, productieprocessen geoptimaliseerd en meer energiebesparende technologieën toegepast. In de tuinbouw is de energie-efficiëntie verbeterd door het gebruik van warmtekrachtkoppeling-installaties. In 2013 nam het energieverbruik door producenten verder af met 1 procent. Met name de bouwnijverheid, de energiebedrijven en de industrie zijn minder energie gaan verbruiken.

Water

Hoewel zoet water zelf niet schaars is in Nederland, staan grondwatervoorraden onder druk. Dit wordt veroorzaakt door concurrerende toepassingen, met name in lange perioden met warm en droog weer, maar ook doordat de kwaliteit van het grondwater onder druk staat. De onttrekking van zoet grondwater was in 2011 ongeveer 3 procent lager dan in 2001. De industrie heeft de grondwaterwinning teruggebracht met 20 procent. De onttrekking door waterleidingbedrijven is gedaald met 5 procent. In de landbouw is het grondwatergebruik sterk afhankelijk van de weersomstandigheden. Dit veroorzaakte een hoog onttrekkingsniveau

³⁾ <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl0096-Stikstof--en-fosforoverschotten-in-de-landbouw.html?i=3-17>

in 2003 en 2006 en ook in de afgelopen jaren. Akkerbouw en veeteelt hebben de hoogste watergebruik intensiteit, gevolgd door de producenten van papier en papierwaren, de basismetalaalindustrie, en de voedingsmiddelenindustrie.

Materialen

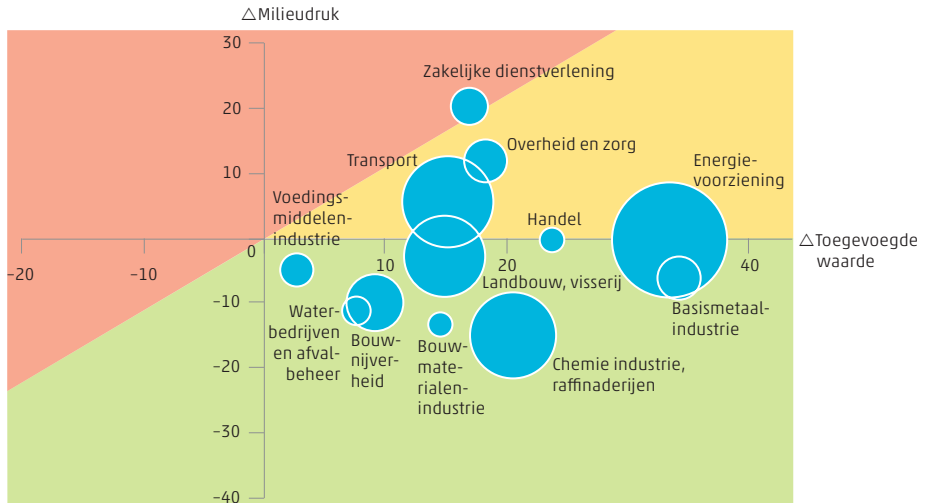
Het materialenverbruik van zowel biomassa, mineralen als metalen was in 2012 lager dan in 2001⁴⁾. Er is dus sprake van absolute ont koppeling tussen (direct) materialenverbruik en economische groei. Met name in 2012 is het verbruik van materialen sterk gedaald te opzichte van het jaar daarvoor. Door de economische crisis waren minder materialen nodig. Met name het verbruik van mineralen is een stuk lager. Het verbruik van minerale grondstoffen in de indicator is berekend exclusief ophoogzand. De laatste jaren zijn enorme hoeveelheden ophoogzand gebruikt voor de aanleg van de tweede Maasvlakte.

Relatie milieudruk en economie op bedrijfstakniveau

De relatie van de milieudruk op de economie is voor broeikasgasemissies ook op het niveau van bedrijfstakken bekeken. In Figuur 4.2.2 staat de procentuele verandering van de toegevoegde waarde (x-as) en de broeikasgasemissies (y-as) weergegeven voor de periode 2001–2008. De grootte van de bol is de absolute milieudruk, in dit geval de hoeveelheid broeikasgasemissies in 2008. De meeste bedrijfstakken verminderden hun broeikasgasemissies in deze periode, terwijl de toegevoegde waarde steeg. Deze bedrijfstakken bevinden zich in het groen gearceerde vlak, wat betekent dat er sprake is van absolute ont koppeling. Dit geldt ook voor de meeste emissie-intensieve bedrijfstakken. Bijvoorbeeld, de toegevoegde waarde van de chemische- en olieverwerkende-industrie steeg met ruim 21 procent, terwijl de broeikasgasemissies met 15 procent daalden. Hetzelfde geldt voor de energiebedrijven, de landbouw, en de basismetalaalindustrie. Enkel bij een paar bedrijfstakken, zoals de transportsector, overheid- en zorgsector, is de milieudruk gestegen maar minder sterk dan de toegevoegde waarde. Hier is dus sprake van relatieve ont koppeling. Deze bedrijfstakken bevinden zich in het geel gearceerde vlak. Alleen bij de zakelijke dienstverlening stegen de broeikasgasemissies harder dan de toegevoegde waarde. Deze bedrijfstak bevindt zich in het rode vlak en er vindt dus geen groene groei plaats.

⁴⁾ Dit is niet weergegeven in figuur 4.2.1 om de grafiek overzichtelijk te houden.

4.3.2 Verandering broeikasgasemissies en verandering toegevoegde waarde per bedrijfstak, 2001-2008 ¹⁾

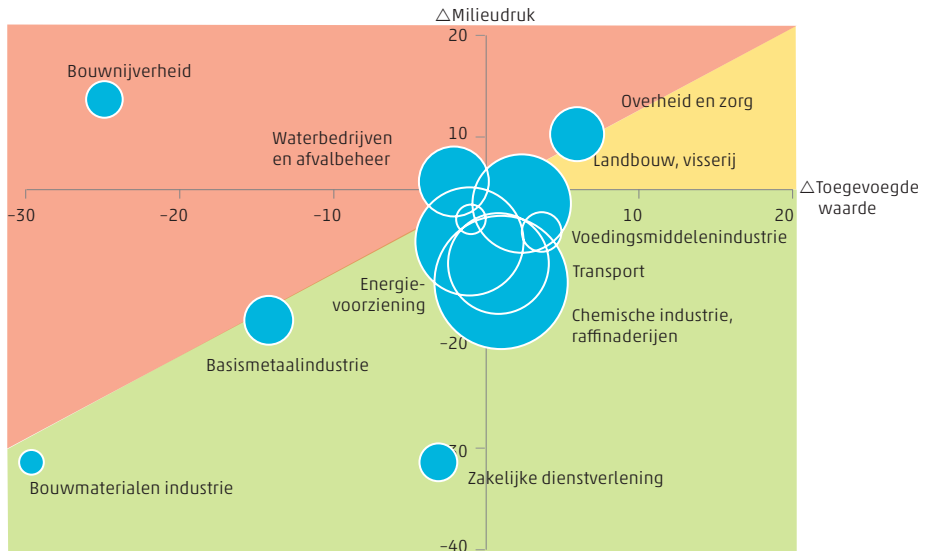

¹⁾ De grootte van de bol is representatief voor de absolute uitstoot van broeikasgassen.
 Rood: geen groene groei, geel: relatieve ontkoppeling, groen: absolute ontkoppeling (groene groei).

Voor de periode 2008-2013 is de toegevoegde waarde voor de meeste bedrijfstakken gedaald of (vrijwel) gelijk gebleven. De broeikasgasemissies dalen harder voor de grote emissie-intensieve industrieën (chemie- en olieverwerkende industrie, energie en landbouw). De bouwnijverheid, waterbedrijven en afvalbeheer, overheid en zorg, en de basismetaalindustrie, die voor de periode 2001-2008 groen groeiden, vertonen geen groene groei meer voor de periode 2008-2013 en zitten in het rode vlak. Kortom, door de terugval van de economische groei vermindert de uitstoot van de broeikasgasemissies, en dit gaat gepaard met een verbetering van de milieu-efficiëntie voor de meest emissie-intensieve sectoren. Voor de economie vanaf 2008 in het geheel stagneert verbetering van de milieu-efficiëntie.

4.3.3 Verandering broeikasgasemissies en verandering toegevoegde waarde per bedrijfstak, 2008-2013 ¹⁾

¹⁾ De grootte van de bol is representatief voor de absolute uitstoot van broeikasgassen.
Rood: geen groene groei, geel: relatieve ontkoppeling, groen: absolute ontkoppeling (groene groei).

4.4 Voetafdruk indicatoren

Een voetafdrukindicator relateert de nationale consumptie aan de milieudruk teweggebracht in de hele wereld, door de milieudruk in de productieketens in ogenschouw te nemen. Dit betekent dat ook de milieudruk die buiten de nationale grenzen wordt veroorzaakt voor de productie van importgoederen en diensten voor Nederland wordt meegenomen, terwijl de milieudruk die binnen Nederland wordt veroorzaakt voor de productie van exportgoederen en diensten buiten beschouwing wordt gelaten. Er zijn de laatste jaren diverse voetafdrukindicatoren ontwikkeld die van belang zijn voor het duurzaamheidsbeleid. Drie hiervan worden hieronder besproken⁵⁾. Voetafdrukindicatoren worden met modellen berekend. De uitkomsten van voetafdrukberendingen zijn sterk afhankelijk van

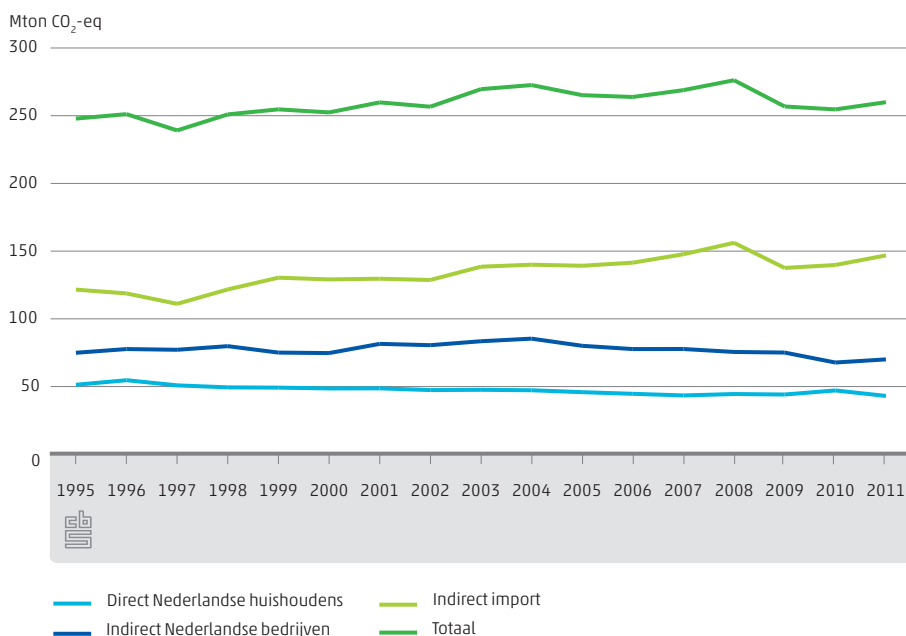
⁵⁾ Voor de Nederlandse watervoetafdruk is nog geen tijdreeks beschikbaar en deze wordt hier dan ook niet verder besproken.

het gebruikte model (zie bijvoorbeeld Hoekstra et al. 2014). De verdere verbetering van de modellen en de onderliggende data is nog steeds in ontwikkeling bij het CBS en het PBL.

Koolstofvoetafdruk

De koolstofvoetafdruk meet de broeikasgasemissies van koolstofdioxide, methaan en distikstofoxide die het gevolg zijn van Nederlandse consumptie⁶⁾. De directe broeikasgasemissies door productieactiviteiten, zoals gepresenteerd in de vorige sectie, bestaan uit emissies van bedrijven, bijvoorbeeld ten gevolge van de inzet van fossiele brandstoffen in de maakindustrie, de productie van elektriciteit, het verwarmen van gebouwen of transport. De indirecte emissies bestaan uit de emissies die optreden in de keten, die deels in Nederland en deels in het buitenland (import) plaatsvinden.

4.4.1 Nederlandse koolstofvoetafdruk

De Nederlandse koolstofvoetafdruk is sinds 1995 aanvankelijk gestegen met pieken in 2004 en 2008. De laatste jaren lijkt er echter sprake te zijn van een kentering, vermoedelijk voor een belangrijk deel veroorzaakt door de achterblijvende

⁶⁾ Soms wordt de term koolstofvoetafdruk gebruikt voor analyses waar alleen naar CO₂ wordt gekeken.

economische groei en consumptie. De directe emissies door huishoudens laten een duidelijke dalende trend zien, terwijl de importemissies een duidelijke stijgende trend vertonen. De Nederlandse voetafdruk bedroeg in 2011 ongeveer 15,4 ton CO₂-equivalenten per capita. Dit is een stuk lager dan de voetafdruk van landen als Australië en de Verenigde Staten, maar een stuk hoger dan het wereldgemiddelde.

Biodiversiteitsvoetafdruk

De biodiversiteitsvoetafdruk geeft het verlies aan mondiale biodiversiteit weer als gevolg van Nederlandse consumptie (inclusief de hiervoor benodigde import). Sinds 2000 is het biodiversiteitsverlies als gevolg van de Nederlandse consumptie gedaald (zie figuur 3.4.3 in paragraaf 3.4). Deze daling is vooral toe te schrijven aan de hogere opbrengsten per oppervlak in de landbouw waardoor er minder land nodig is voor de voedselproductie. De voedselconsumptie nam toe, maar de verbeteringen in de productiviteit zorgden voor een daling van de druk op de biodiversiteit. Tussen 2005 en 2010 bleef de biodiversiteitsvoetafdruk min of meer constant door verschillende oorzaken. Het gebruik van hout nam af door met name de economische crisis. Daarnaast leidde de verplichte bijmenging van biobrandstoffen voor verkeer tot meer landgebruik voor landbouwgewassen wat zorgde voor verlies aan biodiversiteit.

Landgebruiksverandering, onder andere door omzetting van natuurgebieden, zorgt voor een direct verlies aan biodiversiteit. Ook de uitstoot van broeikasgassen leidt tot biodiversiteitsverlies door veranderende klimatologische omstandigheden. Aangezien dit verlies pas op de langere termijn zal optreden, is het niet in de figuur opgenomen.

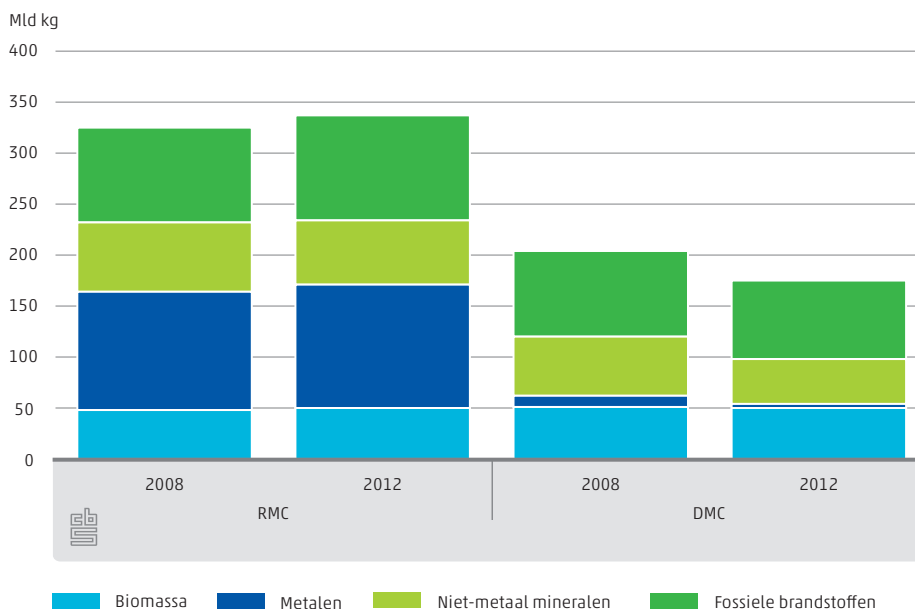
Belangrijke onzekerheden in de biodiversiteitsvoetafdruk zijn het gevolg van gebrek aan goede of recente data over de inzet van primaire biomassa als bijstook in energiecentrales, de import van kant-en-klare producten van hout zoals meubels en verpakkingen en over de im- en exportstromen van halffabricaten en eindproducten bij landbouwproducten. Voor deze categorieën moet de monitoring worden verbeterd.

Grondstoffenvoetafdruk

De grondstoffenvoetafdruk (ook wel *raw material consumption* – RMC) geeft weer hoeveel grondstoffen in de wereld zijn verbruikt voor het maken van producten die in Nederland geconsumeerd worden. De grondstoffenvoetafdruk is tussen 2008 en 2012 gestegen met ongeveer 4 procent. Het directe materialen verbruik (ook wel *domestic material consumption* – DMC) in Nederland, zonder in acht te nemen welke grondstoffen er in de productieketen zijn verbruikt, is daarentegen fors

gedaald. Dit wordt vooral veroorzaakt door de minder negatief geworden fysieke handelsbalans: we zijn met name minder mineralen en metalen gaan importeren. De reden dat de grondstoffenvoetafdruk is gestegen, is de toename van het aantal kilo's grondstoffen nodig voor een kilo geïmporteerd product. Dit duidt op een verschuiving, waarbij grondstof-intensieve producten steeds vaker in het buitenland worden vervaardigd.

4.4.2 De grondstoffenvoetafdruk (RMC) vergeleken met het directe materialenverbruik (DMC)

4.5 Indicatoren voor leefomgeving en biodiversiteit

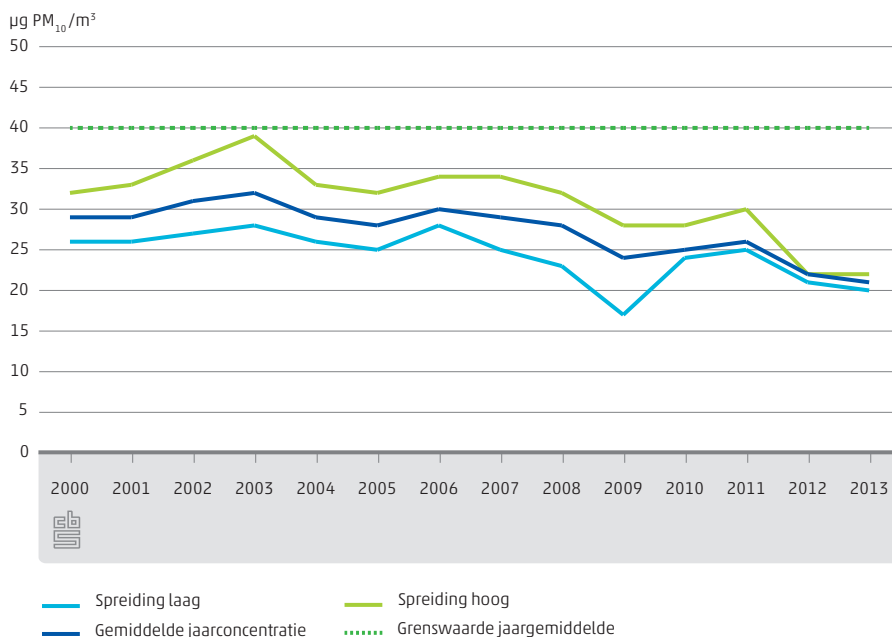
De kernindicatoren voor de leefomgeving adresseren twee belangrijke thema's, namelijk de ontwikkeling van de lokale luchtkwaliteit en de biodiversiteit in Nederland.

Luchtkwaliteit: Fijnstof (PM₁₀)

In 2013 zijn de Europese normen voor fijnstof (PM₁₀) op meetlocaties op de meeste plaatsen niet overschreden. Volgens modelberekeningen komen lokaal nog overschrijdingen van met name de daggemiddelde grenswaarden (op maximaal 35 dagen per jaar overschrijding van daggemiddeld 50 µg/m³) voor in gebieden met veel (bio-)industrie. De WHO-advieswaarden voor fijn stof liggen lager dan de huidige wettelijke grenswaarden.

De concentratie van fijn stof in Nederland wordt voor 30 procent veroorzaakt door buitenlandse bronnen. Van de Nederlandse bronnen leveren verkeer en landbouw de belangrijkste bijdragen aan het Nederlandse deel van de fijn stofconcentraties. Binnen stedelijke agglomeraties is het aandeel van het verkeer en lage bronnen, zoals open haarden, hoger. De belangrijkste buitenlandse bijdragen komen van de industrie, energieopwekking, verkeer en raffinaderijen. Vanuit de Noordzee is er een bijdrage van de scheepvaart op het Nederlandse deel van het Continentaal Plat. Gemiddeld over Nederland is 75–80 procent van de bestanddelen van fijn stof van antropogene afkomst. De rest is van natuurlijke oorsprong: zeezout en (deels) opwaaiend bodemstof.

4.5.1 Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM₁₀)

Biodiversiteit: Rode Lijst indicator en ontwikkeling weidevogels

Veranderend landgebruik en klimaat hebben vaak een negatief effect op populatiegroottes en verspreiding van soorten. De afgelopen jaren zijn veel beleidsmaatregelen genomen om de druk op de natuur te verminderen en de situatie voor alle in Nederland voorkomende soorten –en vooral voor de meest bedreigde- te verbeteren. De genomen maatregelen betreffen het terugdringen van de uitstoot van milieubelastende stoffen, vergroting van natuurgebieden en het tegengaan van overbemesting en verdroging. Nederland heeft zich middels internationale verdragen verplicht te voorkomen dat inheemse soorten verdwijnen. De lengte van zogenaamde “Rode Lijsten” van bedreigde soorten is een eenvoudige graadmeter voor de ontwikkeling van de biodiversiteit.

Sinds 1950 is het percentage van niet bedreigde diersoorten sterk gedaald van 100 procent naar rond de 60 procent (zie vorig hoofdstuk, paragraaf 3.4). Daarbij wordt per definitie aangenomen dat de soorten in 1950 niet bedreigd zijn. Dat wil zeggen dat er momenteel een kleine 40 procent van de onderzochte planten- diersoortsoorten bedreigd worden of kwetsbaar zijn. Vanaf 2005 is voor het eerst een lichte verbetering geconstateerd in het aandeel niet-bedreigde soorten. Er vallen 7 soortgroepen binnen het onderzoek: zoogdieren (55 soorten), broedvogels (n=178), reptielen (n=7), amfibieën (n=16), dagvlinders (n=71), libellen (n=65) en hogere planten (n=1425). Per jaar is het aantal soorten op de Rode Lijsten gesommeerd. Sinds 1995 zijn zoogdieren en libellen het meest verbeterd, amfibieën en dagvlinders het meest verslechterd.

Wereldwijd neemt Nederland wat betreft het totale aantal zoogdieren, vogels, reptielen, amfibieën en vissen dat met uitsterven wordt bedreigd binnen Europa een middenpositie in. Het aantal bedreigde soorten per land dat op wereldschaal met uitsterven wordt bedreigd is sterk afhankelijk van de soortenrijkdom van een land.

De ontwikkeling van de weidevogels laat nog steeds een afname zien (zie vorig hoofdstuk, paragraaf 3.4). Deze ontwikkeling doet zich in heel Europa voor. De oorzaken van achteruitgang van de vogels in het boerenland zijn vooral het intensieve gebruik van bouw- en grasland, de verandering in gewaskeuze en de schaalvergroting van de landbouw, waardoor veel kleine landschapselementen als houtwallen en overhoekjes zijn verdwenen. Een andere factor is het verlies aan broedhabitat door uitbreiding van steden en infrastructuur en het intensievere gebruik daarvan. De maatregelen die de afgelopen jaren zijn genomen, hebben de achteruitgang tot nu toe niet kunnen stoppen.

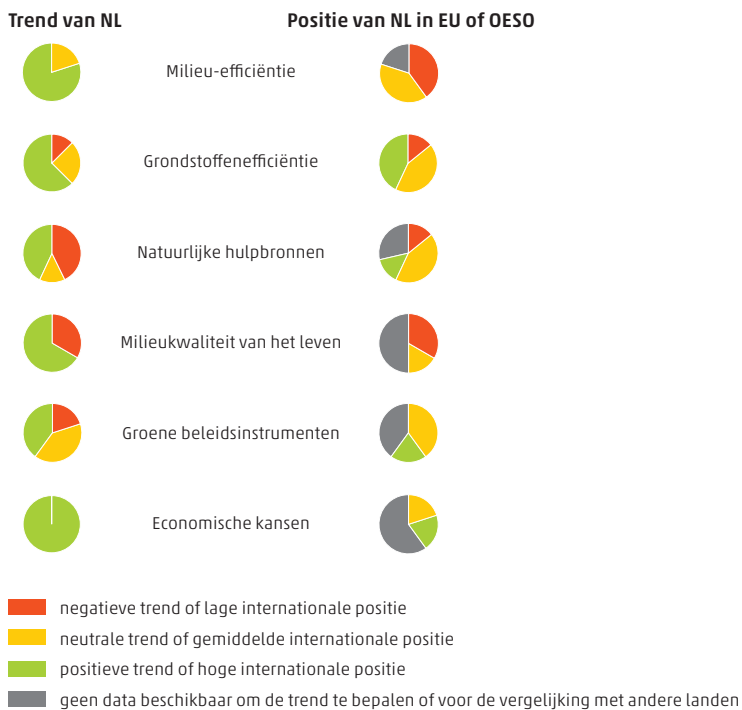
Groene groei monitoring volgens OESO-meetkader versus kernindicatoren Nederlands groene groei beleid

Het CBS monitort groene groei sinds 2011 volgens het internationaal afgestemde raamwerk van de OESO. Een overzicht van alle scores van de indicatoren volgens het OESO raamwerk is in figuur 4 weergegeven.¹⁾ De kernindicatoren voor het Nederlandse groene groeibeleid zijn ontleend uit dit raamwerk. Bijvoorbeeld, de milieudrukindicatoren voor productieactiviteiten zijn in het OESO-meetkader terug te vinden onder het thema milieu en grondstoffen-efficiëntie. De kernindicatoren zijn geselecteerd vanwege huidige beleidsrelevantie, maar beschrijven niet alle aspecten in het internationaal afgestemde raamwerk van groene groei. Zo omvat het OESO-raamwerk meerdere facetten van vergroening van de economie, zoals ook natuurlijke hulpbronnen, milieukwaliteit van het leven, beleidsinstrumenten en economische kansen, aspecten die niet of in veel mindere mate aan bod komen bij de kernindicatoren voor het groene groeibeleid. Hierdoor verschilt het algemene beeld van de beleidsrelevante kernindicatoren dat in tabel 4.2.1 beschreven wordt met het beeld dat naar voren komt uit het OESO-raamwerk, namelijk dat de kernindicatoren een wat positiever beeld laten zien.

Bij de kernindicatoren voor het groene groeibeleid ligt de focus op indicatoren voor milieu- en grondstoffenefficiëntie. Deze indicatoren uit het OESO-raamwerk laten net als de kernindicatoren een overwegend positief beeld zien voor de trend in Nederland. Echter, het beeld is iets minder positief als bij de kernindicatoren Nederlands groene groei beleid, waar zes van de zeven indicatoren groen scoren. Internationaal gezien is Nederland hier een middenmoter.

Ofschoon de milieu-efficiëntie en de grondstoffenefficiëntie van de economie toenemen, betekent dit niet dat de economische groei geen schade toebrengt aan het milieu in Nederland en duurzaam omgaat met ons natuurlijk kapitaal. De groep van indicatoren voor de natuurlijke hulpbronnen van het OESO-raamwerk laat een negatief beeld zien. De trend in Nederland geeft aan dat de natuurlijke hulpbronnen verder aangetast worden evenals de natuurlijke draagkracht. Internationaal gezien scoort Nederland op dit thema, mede door geografische karakteristieken en hoge bevolkingsdichtheid, onder het gemiddelde. Indicatoren voor milieukwaliteit van het leven laten een gevarieerd beeld zien. Dit thema omvat de directe invloed van lucht, water en bodememissies op de kwaliteit van leven en de beleving daarvan. De stedelijke blootstelling aan fijn stof verbetert, maar weinig waterlichamen voldoen aan de kwaliteitsstandaarden zoals voorgeschreven in de Europese Kaderrichtlijn Water. In de beleidsrelevante kernindicatoren komt een minder gevarieerd beeld naar voren, aangezien dit met drie indicatoren besproken wordt.

4 Overzichtstabel groene groei in Nederland volgens OESO-meetkader

De overige thema's van het OESO-raamwerk, groene beleidsinstrumenten en economische kansen komen in de kernindicatoren groene groei beleid niet tot uitdrukking. Het gaat daarbij concreet om de hieronder beschreven aspecten. Indicatoren voor groene beleidsinstrumenten, die een gevarieerd beeld laten zien, waarbij het aandeel van groene belastingen in de totale belastingopbrengst iets afneemt gedurende de laatste jaren. Het aandeel van milieusubsidies in de totale overheidsuitgaven is constant sinds 2005. Milieukosten als aandeel in het bruto binnenlands product (bbp) daalden de afgelopen jaren. Ofschoon de trend van groene beleidsinstrumenten de afgelopen jaren stabiliseerde of daalde, scoort Nederland internationaal gezien erg hoog voor deze indicatoren. Alle indicatoren laten zien dat de economische kansen die voortkomen uit groene groei toenemen. Bijvoorbeeld, het aandeel, maar ook het absolute aantal van groene octrooien is significant gegroeid sinds 2001. Verder groeit het aandeel van de milieusector in de toegevoegde waarde en werkgelegenheid gestaag.

¹⁾ De resultaten staan meer uitgebreid beschreven in bijlage 1, het methodologisch kader staat beschreven in de annex.

Bijlage 1 Groene groei volgens het OESO-raamwerk

Een overzicht van alle scores van de indicatoren volgens het OESO raamwerk is in de figuur in de tekstbox weergegeven. Iedere indicator is gescoord ten opzichte van de trend van de indicator in Nederland. Dit staat links in de figuur aangegeven. Hier geldt in het algemeen dat de Nederlandse economie groener is geworden sinds 2001. Echter, deze ontwikkeling vindt geleidelijk aan plaats en geldt niet voor alle aspecten van groene groei. Internationaal gezien scoort Nederland over het algemeen gemiddeld, zie rechterkant van de figuur.

De Nederlandse economie oefent minder directe druk uit op het milieu dan in 2001. Bijna alle **milieu-efficiënte** indicatoren voor emissies en afval scoren groen. Dit houdt in dat de milieudruk in absolute zin daalt en de economie groeit. Bijvoorbeeld, de emissies van broeikasgassen en de emissies naar water van zware metalen zijn gedaald sinds 2001. Dankzij een breed scala aan milieumaatregelen zijn productieprocessen steeds milieu-efficiënter geworden. Het is opvallend dat ondanks de significante verbetering van de milieu-efficiëntie, de internationale positie van Nederland is nog steeds op zijn best gemiddeld vergeleken met andere EU en OESO landen. De nutriëntenoverschotten door landbouwactiviteiten in Nederland zijn nog steeds het allerhoogste in Europa. Broeikasgasemissies veroorzaakt door consumptieactiviteiten (de koolstofvoetafdruk) zijn vrijwel gelijk gebleven en contrasteert dus met de daling in broeikasgasemissies door Nederlandse productieactiviteiten. De koolstofvoetafdruk van Nederland is erg hoog vergeleken met andere EU landen. Dit komt o.a. door het hoge consumptieniveau in Nederland en omdat de elektriciteit die we in Nederland gebruiken grotendeels is opgewekt met fossiele energie.

De meeste indicatoren voor **efficiënt gebruik van grondstoffen** laten zien dat Nederlandse bedrijven minder grondstoffen en materialen verbruiken om een gelijke hoeveelheid toegevoegde waarde te creëren. Voor zowel metalen, biomassa als mineralen is het absolute niveau van de grondstoffen die nodig zijn, afgenomen (absolute ontkoppeling). Het energiegebruik voor productieactiviteiten is vrijwel hetzelfde als in 2001. Internationaal gezien scoort Nederland gemiddeld voor het efficiënt gebruik van materialen en energie. De grondstoffenvoetafdruk is tussen 2008 en 2012 wel toegenomen. Hoewel we direct dus minder materialen verbruiken in onze economie verbruiken we indirect dus wel meer grondstoffen in het buitenland. Het percentage hernieuwbare energie neemt toe maar is erg laag in vergelijking met andere landen.

Ofschoon de milieu-efficiëntie en de grondstoffenefficiëntie toenemen, betekent dit niet dat de economische groei geen schade toebrengt aan het milieu in Nederland en duurzaam omgaat met ons natuurlijk kapitaal. De groep van indicatoren voor de **natuurlijke hulpbronnen** laat eerder een negatief beeld zien. Dit wordt vooral veroorzaakt door een verslechterende biodiversiteit (index van weidevogels), een hoge conversiegraad van 'groen' gebied naar bebouwd gebied en afnemende energiereserves. De 'Rode Lijst' indicator laat sinds 2005 voor het eerst een lichte verbetering zien in het aandeel niet-bedreigde soorten. De houtvoorraad en de kwaliteit van de visbestanden in de Noordzee verbeteren wel. Echter, de visbestanden in de Noordzee bevinden zich nog dicht bij de bedreigingsniveaus. Internationaal gezien scoort Nederland gemiddeld op dit thema. Nederland scoort internationaal bovengemiddeld wat betreft de ontwikkeling van de indicator voorraden staand hout, maar onder gemiddeld voor de indicator omzetting land in bebouwd gebied.

Indicatoren voor **milieukwaliteit van het leven** laten een gevarieerd beeld zien. Dit thema omvat de directe invloed van lucht, water en bodememissies op de kwaliteit van leven en de mate van perceptie. De stedelijke blootstelling aan fijn stof verbetert, maar weinig waterlichamen voldoen aan de kwaliteitsstandaarden zoals voorgeschreven in de Europese Kaderrichtlijn Water. De biologische waterkwaliteit is tussen 2009 en 2012 iets verbeterd, terwijl de chemische kwaliteit is verslechterd. Ofschoon de indicatoren voor milieukwaliteit van het leven en de natuurlijke hulpbronnen vooral gemiddeld tot negatief scoren, laten de indicatoren voor perceptie en de bereidheid om te betalen voor het milieu een scherpe daling zien. In 2012 was slechts 40 procent van alle respondenten van mening dat het milieu sterk vervuild was en slechts 24 procent was bereid meer te betalen voor het milieu.

Ook de indicatoren voor **groene beleidsinstrumenten** laten een gevarieerd beeld zien. Het aandeel van groene belastingen in de totale belastingopbrengst neemt gedurende de laatste jaren iets af. Het aandeel van milieusubsidies in de totale overheidsuitgaven is constant sinds 2005. Milieukosten als aandeel in het bruto binnenlands product (bbp) daalden de afgelopen jaren. Dit betekent dat er minder financiële middelen aangewend worden voor milieubescherming. Ofschoon de trend van groene beleidsinstrumenten de afgelopen jaren stabiliseerde of daalde, scoort Nederland internationaal gezien erg hoog voor deze indicatoren. Nederland heeft bijvoorbeeld één van de hoogste aandelen groene belastingen en een hoog impliciet belastingtarief op energie.

Alle indicatoren laten zien dat de **economische kansen** die voortkomen uit groene groei toenemen. Bijvoorbeeld, het aandeel, maar ook het absolute aantal van

groene patenten is significant gegroeid sinds 2001. Ook internationaal gezien heeft Nederland een hoog aandeel groene patenten. Verder groeit het aandeel van de milieusector in de toegevoegde waarde en werkgelegenheid gestaag. Zo is de werkgelegenheid in de duurzame energiesector (onderdeel milieusector) sinds 2001 gegroeid met 23 procent, terwijl de werkgelegenheid voor Nederland als geheel met slechts 2 procent toenam. Het aandeel milieu-investeringen is hoger dan in 2001, hoewel sinds 2007 wel sprake is van een dalende trend.

Scores van de groene groei indicatoren volgens het OESO-raamwerk

Thema/indicator	Trend sinds 2001	Positie van Nederland in vergelijking met Europa/OESO
Milieu-efficiëntie		
Broeikasgasemissies (productie)	groen	geel
Koolstofvoetafdruk	geel	rood
Emissies zware metalen naar water	groen	grijs
Nutriëntenoverschot landbouw	groen	rood
Totaal afval	groen	geel
Grondstoffenefficiëntie		
Netto binnenlands energieverbruik	geel	geel
Hernieuwbare energie	groen	rood
Grondwater onttrekking	groen	groen
Watervoetafdruk	grijs	grijs
Binnenlands metalen verbruik	groen	geel
Binnenlands mineralen verbruik	groen	geel
Binnenlands biomassa verbruik	groen	groen
Grondstoffenvoetafdruk	rood	grijs
Afvalrecycling	geel	groen
Natuurlijke hulpbronnen		
Vorraden staand hout	groen	groen
Vorraden vis	groen	grijs
Energiereserves	rood	geel
Vogels van het boerenland	rood	geel
Rode Lijst indicator	geel	geel
Biodiversiteitsvoetafdruk	groen	grijs
Omzetting land in bebouwd gebied	rood	rood

Scores van de groene groei indicatoren volgens het OESO-raamwerk (slot)

Thema/indicator	Trend sinds 2001	Positie van Nederland in vergelijking met Europa/OESO
Milieukwaliteit van het leven		
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	groen	geel
Chemische kwaliteit oppervlaktewater	rood	rood
Biologische kwaliteit oppervlaktewater	groen	rood
Concentratie nitraat in bovenste grondwater	groen	grijs
Bezorgdheid	groen	grijs
Offerbereidheid	rood	grijs
Groene beleidsinstrumenten		
Aandeel groene belastingen	rood	groen
Impliciet belastingtarief op energie	groen	geel
Aandeel milieusubsidies	geel	grijs
Mitigatie-uitgaven Rijksoverheid	groen	grijs
Milieukosten	geel	geel
Economische kansen		
Groene octrooien	groen	groen
Milieu-investeringen	groen	geel
Werkgelegenheid duurzame energiesector	groen	grijs
Werkgelegenheid milieusector	groen	grijs
Toegevoegde waarde milieusector	groen	grijs

- trend met negatief effect op groene groei, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op groene groei, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op groene groei, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

Annex

**Methodologische en
statistische
toelichting**

In de hoofdstukken 2 en 3 zijn in diverse schema's en tabellen de hoofd- en subindicatoren van de Monitor Duurzaam Nederland 2014 gepresenteerd. In hoofdstuk 4 zijn de groene groei indicatoren geïntroduceerd. De methodologische, conceptuele en statistische onderbouwing van de monitor, die al kort zijn besproken in hoofdstuk 1, worden in deze annex nader toegelicht.

Deze annex begint met een beschrijving van keuze van thema's, maatschappelijke domeinen en indicatoren die zijn gebruikt in de hoofdstukken 2 en 3. Vervolgens wordt in paragraaf A.2 uitgelegd hoe de kleuren zijn vastgesteld in de dashboards van hoofdstuk 2. In paragraaf A.3 wordt ingegaan op de kwaliteit, bronnen en eenheden van de concrete indicatoren.

A.1 De keuze van thema's, maatschappelijke terreinen en indicatoren

De operationalisering van de Brundtland-definitie (zie pagina 13)

Bij de operationalisering van de indicatorenset in hoofdstuk 2 wordt uitgegaan van drie principes:

- a. de indicatorenset moet op een gedegen theoretische leest zijn geschoeid;
- b. de gekozen indicatoren dienen aan te sluiten op wezenlijke maatschappelijke en wetenschappelijke discussies;
- c. de indicatorenset moet goed aansluiten op bestaande, maar vooral ook internationale, statistische initiatieven.

In de monitor wordt het begrip duurzaamheid geoperationaliseerd aan de hand van de Brundtland-definitie. Deze kent drie goed van elkaar te onderscheiden domeinen:

- a. het welvaartsstreven in het hier en nu;
- b. de gevolgen van dit streven voor andere landen (met name de ontwikkelingslanden);
- c. de gevolgen voor toekomstige generaties.

Net zoals in de vorige edities van de monitor wordt uitgegaan van het brede welvaartsbegrip dat in Nederland een lange wetenschappelijk traditie kent (Hennipman, 1945 en 1977; Heertje, 2006).

In deze uitwerking is derhalve sprake van zowel intra- als intergenerationele aspecten. Het gezaghebbende Stiglitz-rapport raadt aan de hedendaagse en

toekomstige aspecten van het welvaartsstreven goed gescheiden te houden. De gezamenlijke instituten onderschrijven deze conclusie en hebben daarom de drie dimensies in drie verschillende dashboards uitgewerkt. Deze uitwerking is ook consistent met de CES Recommendations on Sustainable Development (CES, 2014). Deze aanbevelingen zijn de uitkomst van de in 2009 door de UNECE, Eurostat en OESO ingestelde Taskforce for Measuring Sustainable Development. Deze taskforce had tot doel om te komen tot één geharmoniseerd meetsysteem voor duurzaamheid. De CES Recommendations zijn inmiddels door ca. 60 landen onderschreven, en een aantal landen en internationale organisaties waaronder de OESO hebben een begin gemaakt met de implementatie van dit meetsysteem. Ook in de discussie over de totstandkoming van een internationaal geharmoniseerde indicatorenset in het kader van de VN "Sustainable Development Goals" speelt het CES Rapport een belangrijke rol.

De indicatorenset zoals gepresenteerd in deze monitor is gebaseerd op de CES Recommendations. Voor meer informatie over dit Rapport, zie: <http://www.unece.org/stats/sustainable-development.html>

Hoofdstuk 2: Thema's en indicatoren - kwaliteit van leven

Het brede welvaartsbegrip is in theoretische zin een leeg begrip (Hennipman, 1945 en 1977). Iedere generatie zal opnieuw zelf moeten formuleren welke welvaartsdoelen zij belangrijk vindt om na te streven. Kapitaal- en economische-groetheorieën bieden ons een stevig houvast over het palet aan hulpbronnen dat we nodig hebben om welvaart te genereren. Voor wat betreft de determinanten van welvaart is er minder empirisch of theoretisch houvast beschikbaar. Uiteraard betekent dit niet dat we in het geheel geen idee hebben over wat voor toekomstige generaties van belang is. Voedsel, een dak boven ons hoofd, een gezonde sociale en natuurlijke leefomgeving, het zijn en blijven stuk voor stuk zaken die ook voor volgende generaties van belang zijn.

De keuze van thema's en de aanpak van de monitor is daarom een pragmatische. Het is een combinatie van de wetenschappelijke inzichten en een analyse van de veel voorkomende thema's in de indicatorensets van andere landen. Dat heeft geleid tot de volgende indeling.

Overkoepelende indicatoren

- Welzijn
- Materiële welvaart

Persoonlijke kenmerken

- Gezondheid
- Wonen
- Opleiding
- Vrije tijd
- Mobiliteit
- Bestaanszekerheid
- Pensioenen

Omgevingsfactoren

- Veiligheid
- Ongelijkheid
- Sociale participatie en vertrouwen
- Instituties
- Natuur
- Luchtkwaliteit

Per thema is een keuze gemaakt voor de beste indicator. Daar waar mogelijk is voor een subjectieve én een objectieve indicator gekozen. De beschikbaarheid van statistische gegevens, zowel nationaal als internationaal, speelt in deze keuze een belangrijke rol.

Hoofdstuk 2: Thema's en indicatoren - hulpbronnen

In navolging van de eerste monitor wordt voor het hulpbronnendashboard een viertal typen kapitaal onderscheiden: economisch, menselijk, natuurlijk en sociaal kapitaal. Per kapitaalvorm zijn de thema's bepaald op basis van wetenschappelijke literatuur en relevante handboeken (System of National Accounts (SNA); System of Environmental and Economic Accounts (SEEA); Measuring Capital en Measuring Sustainable Development). Dit heeft tot de volgende thema's geleid:

Natuurlijk kapitaal

- Land
- Natuur
- Klimaat
- Energie
- Bodemkwaliteit
- Waterkwaliteit
- Luchtkwaliteit

Menselijk kapitaal

- Arbeid
- Gezondheid
- Opleiding

Sociaal kapitaal

- Sociale participatie en vertrouwen
- Instituties

Economisch kapitaal

- Fysiek kapitaal
- Kennis
- Schuld

Hoofdstuk 2: Thema's en indicatoren - internationale dimensie

Dit deel van de indicatorenset is, naar internationale maatstaven, het meest vernieuwend. Er zijn wel een aantal landen die ontwikkelingshulp opnemen in hun duurzaamheidsindicatoren maar van een bredere set van indicatoren op dit terrein is niet echt sprake. Het probleem is dat, ondanks de grote wetenschappelijke aandacht voor dit onderwerp, er betrekkelijk weinig indicatoren voorhanden zijn op dit terrein. Noodgedwongen hebben we ons daarom beperkt tot de thema's milieu en handel en hulp. Het voornemen is om in de komende jaren het aantal indicatoren uit te breiden. Daarnaast wordt verwacht dat er een impuls zal uitgaan van internationale projecten, zoals WIOD (World Input-Output Database: www.wiod.org) en de Task Force for Measuring Sustainable Development. De volgende thema's zijn vastgesteld:

Milieu

- Energie
- Grondstoffen
- Klimaat

Handel en hulp

- Handel
- Hulp

Hoofdstuk 3: Maatschappelijke domeinen

In hoofdstuk 3 worden de thema's die in hoofdstuk 2 zijn vastgesteld, weer herverkaveld naar "maatschappelijke domeinen". Hierbij is dus niet langer de conceptuele indeling leidend, maar is gekeken naar een indeling die vanuit maatschappelijk of beleidsoogpunt logisch is. De relatie tussen thema's en maatschappelijke terreinen is uitgewerkt in figuur 3.0.2. Ook de uitleg van de subindicatoren staat in het begin van hoofdstuk 3.

Hoofdstuk 4 Groene groei

Voor het monitoren van groene groei in Nederland wordt het conceptueel kader zoals opgesteld door de OESO gevolgd (OESO, 2011b). Dit kader beschrijft de interacties tussen de economie (productie, consumptie-activiteiten) en het milieu

(natuurlijk kapitaal). Binnen dit kader zijn verschillende indicatoren vastgesteld die worden onderverdeeld in vier thema's :

1. Milieu- en grondstoffenefficiëntie van het productieproces

Productie en economische groei kunnen leiden tot aantasting van het milieu door het vrijkomen van afval en emissies. Economische productie en de groei zijn ook afhankelijk van beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, zoals energie, water en grondstoffen. Indicatoren binnen dit thema monitoren de milieu- en grondstoffenefficiëntie van productieprocessen, dat wil zeggen de ontwikkeling van de milieudruk (emissies naar het milieu, verbruik van grondstoffen) ten opzichte van de ontwikkeling van het bbp.

2. Natuurlijke hulpbronnen

Om groene groei te bewerkstelligen is het van belang dat de belasting van natuurlijke hulpbronnen als gevolg van de economische activiteiten niet de draagkracht van het natuurlijk milieu overschrijdt. De ontwikkeling van natuurlijke hulpbronnen (natuurlijk kapitaal) kan worden gemonitord door te kijken naar de verandering, zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin, van voorraden van biologische hulpbronnen, zoals hout, en niet-hernieuwbare hulpbronnen, zoals fossiele energiereserves.

3. De milieukwaliteit van het leven

Het milieu is belangrijk voor gezondheid en kwaliteit van leven. Niet-duurzame productie en consumptie kan leiden tot een verminderde kwaliteit van het milieu. Het kan ook economische en sociale gevolgen hebben, bijvoorbeeld voor de uitgaven van gezondheidszorg of tot verminderde landbouwproductie en verstoorde ecosystemen.

4. Groene beleidsinstrumenten en economische kansen

Deze categorie combineert twee type indicatoren, namelijk indicatoren voor beleidsinstrumenten die groene groei stimuleren en de economische kansen die voortvloeien uit het vergroenen van de economie. Overheden kunnen kiezen tussen verschillende beleidsinstrumenten, zoals belastingen, subsidies en regelgeving, om te sturen op groene groei. Groene groei gaat ook over het bevorderen van investeringen, concurrentie en innovatie die duurzame groei ten goede zal komen en zal leiden tot nieuwe economische kansen. Dit aspect kan worden gemonitord door te kijken naar de indicatoren met betrekking tot groene technologie en innovatie en de ontwikkeling van de milieusector.

A.2 Het vaststellen van kleuren en trends

Elke indicator wordt, waar mogelijk, op twee manieren geëvalueerd. De eerste is waar Nederland staat vanuit internationaal perspectief. Meer concreet, waar we ons ten opzichte van de andere EU landen bevinden. De tweede is hoe Nederland zich ontwikkelt, dit is dus een evaluatie van de trend (waar mogelijk vanaf het jaar 2000). In deze paragraaf worden de gebruikte methoden voor de evaluaties van zowel de stand in de Europese vergelijking als de ontwikkeling in Nederland kort toegelicht.

De Europese vergelijking

Voor het beoordelen van de stand in vergelijking met de andere lidstaten van de Europese Unie is gekozen voor dezelfde methode als in de vorige Monitors Duurzaam Nederland (CBS/CPB/PBL/SCP, 2009 & 2011). De waarde van de betreffende indicator voor Nederland wordt op basis van een rangorde vergeleken. Om vervolgens de kleur te bepalen die aangeeft hoe "goed" of hoe "slecht" Nederland er voor staat, wordt de plaats in de rangorde van Nederland gedeeld door het aantal EU-lidstaten waarvoor data beschikbaar zijn. Vervolgens wordt deze waarde vergeleken met de volgende grenzen:

Groen (goed)	$0 \leq \text{waarde} \leq 1/3$
Geel (gemiddeld)	$1/3 < \text{waarde} \leq 2/3$
Rood (slecht)	$2/3 < \text{waarde} \leq 1$

Stel, Nederland komt in de Europese vergelijking op plaats 10 terecht en er zijn cijfers voor alle 28 lidstaten beschikbaar: $10/28 = 0,36$. Omdat deze waarde tussen de $1/3$ en $2/3$ ligt, wordt de kleur geel. Belangrijk om hierbij op te merken is, dat een relatief klein verschil tussen cijfers kan zorgen voor een verandering in de kleur.

De ontwikkeling vanaf 2000

Voor het evalueren van de ontwikkeling in Nederland zijn twee aspecten van belang. Allereerst moet een methode gekozen worden voor het bepalen van de "trend". Daarnaast moet op voorhand bepaald worden of de ontwikkeling van een indicator, in het licht van de "duurzaamheidstheorie", positief dan wel negatief beoordeeld moet worden.

Trend

Voor het bepalen van de ontwikkeling van indicatoren wordt gebruik gemaakt van een regressie op basis van Ordinary Least Squares (OLS). Voor het berekenen van de trend worden bij OLS alle datapunten gebruikt die voor een indicator vanaf het jaar 2000 beschikbaar zijn. Het resultaat van het regressiemodel is vervolgens getoetst met een betrouwbaarheidsinterval van 95%. Op basis van deze toetsing is bepaald of de coëfficiënt van de berekende trendlijn daadwerkelijk significant afwijkt van "0". Als de coëfficiënt niet significant afwijkt van "0", dan wordt de ontwikkeling als niet-significant (n.s.) aangemerkt en wordt de kleur "geel" toegekend omdat niet duidelijk is of het goed, dan wel slecht gaat.

Wanneer er voor een indicator slechts twee datapunten beschikbaar zijn, dan wordt er in hoofdstuk 3 geen trendlijn getoond. Met behulp van een pijl wordt dan aangegeven of er sprake is van een toe- of afname. Welke gevolgen een toe- dan wel afname van de betreffende indicator heeft, bepaalt de kleur in hoofdstuk 2. Tot slot wordt er voor indicatoren waarvoor één datapunt beschikbaar is geen ontwikkeling getoond in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 2 krijgen deze indicatoren, om dezelfde reden als bij niet-significante ontwikkelingen, de kleur geel.

Goed of slecht?

In de eerste Monitor Duurzaam Nederland werd de trend feitelijk in drie categorieën gepresenteerd: Naar boven, naar beneden of gelijkblijvend. Een groot aantal indicatoren vertoont een significant stijgende of dalende lijn. Maar hoe goed of slecht is deze ontwikkeling eigenlijk? Hoe schalen we dit – als we dat willen – van 0 ('slecht') tot 1 ('goed')? Hoe geven we hier het label groen, geel of rood aan? In alle bekende internationale voorbeelden (Eurostat, Duitsland, Zwitserland, Engeland, Nieuw-Zeeland) vormt de duiding van de trend van een aantal indicatoren de kernboodschap van duurzame ontwikkeling. Die duiding vindt altijd plaats in de vorm van kleuren of symbolen (meestal een driedeling), die vaak op basis van expert opinion worden bepaald.

Het is onmogelijk op alle fronten van duurzaamheid tot eenzelfde kleur te komen. Dat komt door de indirecte effecten. Een indicator verandert namelijk nooit zonder dat het elders een negatieve of positieve impact heeft. Een klassiek voorbeeld is de relatie tussen milieu en economie. Economische groei gaat niet zelden gepaard met een stijging van milieudruk. Of de materiële welvaart een netto verbetering oplevert in termen van brede welvaart is dan alleen vast te stellen met monetaire methoden waarin veel aannames zitten. Binnen de milieueconomie is dit al een punt van veel controverse, laat staan als we de overige thema's uit de monitor erbij betrekken (sociale cohesie, ongelijkheid, gezondheid). Kortom, een algemeen evenwichtsmodel waarin alle directe en indirecte effecten worden gewogen, is wetenschappelijk gesproken nog niet haalbaar.

Bij de kleurbepaling beperken wij ons daarom tot de directe effecten van een stijging of daling. Wij stellen ons dus de vraag of de stijging of daling van een indicator een direct positief effect heeft op de kwaliteit van leven of op de hulpbronnen, of juist niet, onder de veronderstelling dat de andere indicatoren niet veranderen. In de tabellen aan het einde van deze annex wordt per indicator aangegeven welke trend als positief wordt aangeduid.

Relatie milieu en economie voor groene groei

De scores voor de indicatoren voor milieu- en grondstoffenefficiëntie zijn gebaseerd op de relatie tussen milieudruk en economische groei. Als de economische groei hoger is dan de toename van de milieudrukindicator in een bepaalde periode, is sprake van ont koppeling. Ontkoppeling kan absoluut of relatief zijn. Absolute ont koppeling treedt op wanneer de indicator een absolute afname laat zien, bij relatieve ont koppeling stijgt de indicator, maar minder hard als de economische groei. Absolute ont koppeling krijgt een positieve score, relatieve ont koppeling een neutrale score en geen ont koppeling wordt gescoord als negatief. De scores van de overige groene groei indicatoren zijn gebaseerd op de ontwikkeling van in de tijd, gelijk als het scoren van de indicatoren voor duurzame ontwikkeling in hoofdstuk 2 en 3.

A.3 Statistische onderbouwing van de indicatoren

Voor de hoofd- en subindicatoren zijn veel cijfers ontleend aan Nederlandse en internationale instituten. De vier tabellen van het indicatorensysteem leggen een grote nadruk op de internationale vergelijkbaarheid. In veel gevallen is er dan ook gebruik gemaakt van cijfers (soms schattingen) die zijn verzameld door internationale organisaties zoals het Europese Statistische Bureau (Eurostat), de OESO en de Wereldbank. Deze internationale instituten doen er veel aan om de vergelijkbaarheid te waarborgen, maar zijn uiteraard afhankelijk van de aanlevering van cijfers door de betrokken nationale statistische bureaus. Voor sommige indicatoren verschaft Eurostat zogenaamde 'quality profiles' – een inschatting van de kwaliteit en internationale vergelijkbaarheid van een indicator. Voor deze monitor is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van indicatoren in categorie 'A' (het hoogste kwaliteitscriterium).

Cijfers van internationale organisaties kunnen afwijken van nationale gegevens, hoewel eenzelfde fenomeen wordt gemeten. Soms heeft dit te maken met definities en in andere gevallen worden de cijfers aangepast omdat zij een ander

doel dienen. Een goed voorbeeld is de situatie bij arbeidsparticipatie. In de Nederlandse context is men gewend om cijfers te gebruiken voor het percentage werkenden met een baan van tenminste 12 uur. In Europees verband wordt echter de 1-uursgrens gehanteerd. Naast deze definitiewijziging past Eurostat de CBS-cijfers ook nog op andere kleine punten aan. Als voor een indicator voor de Europese stand en de Nederlandse ontwikkeling verschillende bronnen gebruikt zijn, wordt dit vermeld in het volgende deel van deze annex.

Daarnaast speelt nog de kwestie van de in 2014 afgeronde revisie van de nationale rekeningen. Voor de berekening van de NL-trend zijn waar mogelijk de cijfers na revisie gebruikt (data vanaf 2001; aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR, 2010)). Voor de Europese vergelijking gebruiken we echter nog cijfers voor revisie omdat nog niet voor alle landen gereviseerde reeksen beschikbaar zijn.

De metadata worden in de volgende tabellen gedocumenteerd.

- Tabel A.1. Databronnen- afkortingen en webadressen

Metadata Hoofdstuk 2

- Tabel A.2. Hoofdstuk 2- codes indicatoren Kwaliteit van leven, Hulpbronnen en Nederland in de wereld
- Tabel A.3. Hoofdstuk 2- codes indicatoren Staat van Nederland
- Tabel A.4. Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2

Metadata Hoofdstuk 3

- Tabel A.5. Hoofdstuk 3 – codes indicatoren Maatschappelijke domeinen
- Tabel A.6. Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3
- Tabel A.7. Hoofdstuk 3- codes indicatoren Ongelijkheidsdashboards
- Tabel A.8. Bronnen en definities van de ongelijkheidsdashboards

Metadata Hoofdstuk 4

- Tabel A.9. Hoofdstuk 4 – codes indicatoren Groene groei
- Tabel A.10 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 4

De uitkomsten worden in de volgende tabellen gepresenteerd:

- Tabel B.1. Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (NL-cijfers)
- Tabel B.2. Kwalitet van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (EU-cijfers)
- Tabel B.3. Maatschappelijke domeinen (NL-cijfers)
- Tabel B.4. Domeinen van duurzaamheid (EU-cijfers)
- Tabel B.5. Groene groei indicatoren (NL-cijfers)
- Tabel B.6. Groene groei (EU-cijfers)

Tabel A.1 Databronnen - afkortingen en webadressen

Bron	Website-adres
BP	http://www.bp.com/
CBS (home)	http://www.cbs.nl/
CBS (statline)	http://statline.cbs.nl/statweb/
CDIAC	http://cdiac.ornl.gov/
Compendium voor de leefomgeving	http://www.clo.nl/
EBCC	http://www.ebcc.info/
EEA	http://www.eea.europa.eu/
EQLS	http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/
ESS	http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview/
Eurobarometer	http://ec.europa.eu/public_opinion/topics_en.htm
European Sourcebook	http://europeansourcebook.org/
Eurostat	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/
FAO	http://www.fao.org/
Human Development Report	http://hdr.undp.org/
ICES	http://ices.dk
IDEA	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/
KiM	http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ienm/kennisinstituut-voor-mobiliteitsbeleid
NEM	http://www.netwerkecologischemonitoring.nl/
NSF	http://www.nsf.gov/
OESO	http://stats.oecd.org/
PBL	http://www.pbl.nl
Probos	http://www.probos.net
Rijkswaterstaat WVL	http://www.helpdeskwater.nl
RIVM	http://www.rivm.nl/
SCP	http://www.scp.nl/
Transparency International	http://www.transparency.org/
UNESCO	http://www.unesco.org/
Veenhoven	http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/
Verenigde Naties	http://www.un.org/
WHO	http://www.who.int/en/
WIPO	http://www.wipo.int/
WODC	http://www.wodc.nl/
Wereldbank	http://data.worldbank.org/indicator/

Dashboards

In Hoofdstuk 2 zijn een aantal dashboards gepresenteerd. De gegevens die zijn gebruikt voor deze dashboards, worden in deze annex toegelicht. In de tabellen A2-A3 worden de dashboards weergegeven en wordt met een code aangegeven welke bronnen zijn gebruikt. Deze codes worden vervolgens in tabel A4 gekoppeld aan de metadata over de bronnen.

Tabel A.2 Hoofdstuk 2- codes tabel dashboards Kwaliteit van leven, Hulpbronnen en Nederland in de wereld

Thema	Indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A4 (NL-trend)	Code in tabel A4 (EU-vergelijking)
Kwaliteit van leven				
Welzijn en materiële welvaart	Tevredenheid met het leven	↑	A1	A1
	Consumptieve bestedingen	↑	A2	A3
Persoonlijke kenmerken	Zelfgerapporteerde gezondheid	↑	A4	A5
	Gezonde levensverwachting vrouwen	↑	A6	A7
	Tevredenheid met woning	↑	A8	A9
	Kwaliteit van woningen	↑	A10	A10
	Tevredenheid met opleiding	↑	A11	A12
	Opleidingsniveau	↑	A13	A13
	Tevredenheid over vrije tijd	↑	A14	A15
	Vrije tijd	↑	A16	-
	Files zijn een persoonlijk probleem	↓	A17	-
	Reistijd Woon-werkverkeer	↓	A18	A19
	Eigen financiële situatie	↑	A20	A21
	Structurele werkloosheid	↓	A22	A22
	Pensioenen	↑	A23	A24
Omgevingskenmerken	Onveiligheidsgevoelens	↓	A25	A26
	Slachtofferschap van misdaad	↓	A27	A28
	Tevredenheid over inkomensongelijkheid	↑	A29	A29
	Inkomensongelijkheid	↓	A30	A31
	Inkomensongelijkheid man/vrouw	↓	A32	A33
	Gegeneraliseerd vertrouwen	↑	A34	A34
	Discriminatiegevoelens	↓	A35	A35
	Contact met vrienden, familie en collega's	↑	A36	A36
	Vrijwilligerswerk	↑	A37	A38
	Vertrouwen in instituties	↑	A39	A39
	Opkomst verkiezingen	↑	A40	A40
	Tevredenheid over groene ruimte	↑	A41	A42
	Natuurgebieden	↑	A43	A44
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	↓	A45	A45	
Hulpbronnen				
Natuurlijk kapitaal	Oppervlakte per persoon	↑	B1	B1
	Biodiversiteit	↑	B2	-
	Biodiversiteitsvoetafdruk	↓	B3	-
	Historische CO ₂ -emissies	↓	B4	B4
	Energiereserves	↑	B5	B6
	Fosforoverschot bodem	↓	B7	B8
	Kwaliteit oppervlaktewater	↑	B9	B10
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	↓	A45	A45	

Tabel A.2 Hoofdstuk 2- codes tabel dashboards Kwaliteit van leven, Hulpbronnen en Nederland in de wereld (slot)

Thema	Indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A4 (NL-trend)	Code in tabel A4 (EU-vergelijking)
Menselijk kapitaal	Beroepsbevolking	↑	B11	B12
	Gewerkte uren	↑	B13	B13
	Gezonde levensverwachting vrouwen	↑	A6	A7
	Opleidingsniveau	↑	A13	A13
Sociaal kapitaal	Gegeneraliseerd vertrouwen	↑	A34	A34
	Discriminatiegevoelens	↓	A35	A35
	Vertrouwen in instituties	↑	A39	A39
Economisch kapitaal	Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	↑	B14	-
	Kenniskapitaalgoederenvoorraad	↑	B15	-
	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	↑	B16	B17
Nederland in de wereld				
Milieu en grondstoffen	Invoer energie	↓	C1	C2
	Invoer mineralen	↓	C3	C4
	Invoer biomassa	↓	C5	C6
	Emissiehandelsbalans	↓	C7	-
Handel en hulp	Ontwikkelingshulp	↑	C8	C8
	Overdrachten	↑	C9	C9
	Totale invoer uit LDC's	↑	C10	C10
	Invoer energie uit LDC's	↓	C11	C12
	Invoer mineralen uit LDC's	↓	C13	C14
	Invoer biomassa uit LDC's	↓	C15	C16
	Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	↓	C17	-

↑ Hoe hoger, des te beter.

↓ Hoe lager, des te beter.

Tabel A.3 Hoofdstuk 2 - codes tabel Staat van wereld

Thema	Indicator	Code in tabel A4
Bevolking	Populatie (miljoen)	D1
	Populatie (% van de wereldbevolking)	D2
Tevredenheid met het leven	Geluksscore	D3
Materiële welvaart	Finale consumptieve bestedingen (per inwoner in 2005 US \$)	D4
Bestaanszekerheid	Armoede (% bevolking met inkomen <2 PPP \$ per dag)	D5
Gezondheid	Levensverwachting	D6
	Toegang schoon water	D7
Onderwijs	Analfabetisme (% van de bevolking)	D8
Ongelijkheid	Gender Inequality Index (GII)	D9
Instituties	Corruptie (corruption perceptions index)	D10
Klimaat	CO ₂ -intensiteit (kg per eenheid bbp in 2005 US \$)	D11
	CO ₂ -emissies (ton per inwoner)	D12
Energie	Energie-intensiteit (kg olie-equivalent per 1000 \$ bbp in PPP 2005 US \$)	D13

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
A1	Tevredenheid met het leven	gemiddelde waarde op schaal 0-10	ESS	Gemiddelde score (op een schaal lopend van 0=zeer ontevreden tot 10=zeer tevreden) op de vraag: Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u vandaag de dag met uw leven in het algemeen?
A2	Consumptieve bestedingen	euro (prijzen van 2010)	CBS	Finale consumptieve uitgaven in prijzen van het jaar 2010 per inwoner aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010).
A3	Consumptieve bestedingen	euro (prijzen van 2005)	Eurostat	Finale consumptieve uitgaven in prijzen van het jaar 2005 per inwoner.
A4	Zelfgerapporteerde gezondheid	percentage	CBS	Ervaren gezondheid: aandeel van de personen die hun eigen gezondheid als 'goed' of 'zeer goed' beschouwen.
A5	Zelfgerapporteerde gezondheid	percentage	Eurostat	Ervaren gezondheid: aandeel van de personen die hun eigen gezondheid als 'goed' of 'zeer goed' beschouwen.
A6	Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren	CBS	Levensverwachting van vrouwen bij geboorte in als goed ervaren gezondheid.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
A7	Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren	Eurostat	Aantal geschatte jaren dat een vrouw bij geboorte in een gezonde conditie zal leven. Een gezonde conditie wordt omschreven als het afwezig zijn van beperkingen in het functioneren. Cijfer voor NL voor 2008 is voor de Europese vergelijking geëxtrapoleerd met de ontwikkeling van de Nederlandse reeks van het CBS.
A8	Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde op schaal 1-10	CBS	Gestelde vraag: Hoe tevreden bent u met uw woning?
A9	Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde op schaal 1-10	EQLS	Tevredenheid met woning onder personen van 18 jaar en ouder (gemiddelde score op een schaal van 1-10).
A10	Kwaliteit van woningen	percentage	Eurostat	Percentage van de inwoners dat last heeft van 1. een lekkend dak, 2. natte muren, vloeren of fundering of 3. rotte kozijnen.
A11	Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde op schaal 1-10	CBS	Gestelde vraag: Hoe tevreden bent u met de opleiding die u (tot nu toe) heeft gehad?
A12	Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde op schaal 1-10	EQLS	Tevredenheid met eigen opleiding op een schaal van 1-10.
A13	Opleidingsniveau	percentage	Eurostat	Percentage van de inwoners van 25 tot en met 64 jaar dat ten minste het hoger voortgezet onderwijs heeft afgerond.
A14	Tevredenheid over vrije tijd	percentage	CBS	Percentage mensen dat (zeer) tevreden is met de vrijetijdsbesteding.
A15	Tevredenheid over vrije tijd	percentage	EQLS	Percentage mensen dat zegt voldoende tijd te hebben voor hobby's/interesses.
A16	Vrije tijd	minuten per dag	CBS	Onder vrije tijd worden activiteiten verstaan zoals sportbeoefening, bezoeken aan musea, restaurants, e.d., wandelen, televisie kijken, contact met vrienden, etc.
A17	Files zijn een persoonlijk probleem	percentage	KiM (Mobiliteits-balans 2010)	Percentage ondervraagden dat "ja" antwoordt op de vraag of files een persoonlijk probleem voor hen zijn.
A18	Reistijd Woon-werkverkeer	minuten per dag	KiM/CBS	Gemiddelde reistijd per werknemer in het woon-werkverkeer in minuten per dag
A19	Reistijd Woon-werkverkeer	minuten per dag	OESO	Gemiddelde reistijd per werknemer in het woon-werkverkeer in minuten per dag
A20	Eigen financiële situatie	percentage	CBS	Percentage van de mensen dat verwacht dat de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden beter wordt of gelijk blijft.
A21	Eigen financiële situatie	percentage	Eurostat	Percentage van de mensen dat verwacht dat de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden beter wordt of gelijk blijft.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/ studie)	Definitie, bewerking, uitleg
A22	Structurele werkloosheid	percentage	Eurostat	Percentage langdurig (meer dan 12 maanden) werklozen van de totale actieve bevolking.
A23	Pensioenen	percentage	CBS	Vervangingspercentage: de te bereiken jaarlijkse aanspraken, uit AOW en arbeid gerelateerd pensioen, als percentage van het huidige inkomen, voor zover dat valt onder de inkomstenbelasting.
A24	Pensioenen	verhoudingsgetal	OESO, Pensions at a Glance 2009	Netto pensioenwaarde. Dit is de huidige waarde van de pensioenstromen, waarbij rekening is gehouden met belastingen en sociale lasten die gepensioneerden over hun pensioen moeten betalen. Deze waarde wordt gemeten en uitgedrukt als een veelvoud van de bruto jaarlijkse verdiende lonen in het betreffende land. De reden voor het gebruik van de bruto verdiende lonen is om de effecten van belastingen en sociale lasten die tijdens de pensionering en tijdens het werkzame leven worden betaald, te isoleren.
A25	Onveiligheids-gevoelens	percentage	CBS	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich onveilig voelt.
A26	Onveiligheids-gevoelens	percentage	ESS	Percentage dat zich (heel erg) onveilig voelt bij het in de buurt wandelen in het donker.
A27	Slachtofferschap van misdaad	percentage	CBS	Percentage van de respondenten (of leden van het huishouden) dat in de laatste vijf jaar slachtoffer is geworden van inbraak of lichamelijk geweld.
A28	Slachtofferschap van misdaad	percentage	ESS	Percentage van de respondenten of leden van een huishouding dat in de laatste vijf jaar slachtoffer is geworden van inbraak of een geweldsdelict.
A29	Tevredenheid over inkomens-ongelijkheid	percentage	ESS	Percentage mensen dat op de vraag of de overheid de inkomensverschillen moet verkleinen niet antwoordt dat men het daar (sterk) mee eens is.
A30	Inkomens-ongelijkheid	verhoudingsgetal (80/20 ratio)	CBS	De ratio 80/20 wordt berekend als de verhouding van het totale inkomen van de 20% hoogste inkomens en het totale inkomen van de 20% laagste inkomens. Als alle personen hetzelfde inkomen hebben, is de ratio 80/20 gelijk aan 1.
A31	Inkomens-ongelijkheid	verhoudingsgetal (80/20 ratio)	Eurostat	De ratio 80/20 wordt berekend als de verhouding van het totale inkomen van de 20% hoogste inkomens en het totale inkomen van de 20% laagste inkomens. Als alle personen hetzelfde inkomen hebben, is de ratio 80/20 gelijk aan 1.
A32	Inkomens-ongelijkheid man/vrouw	percentage	CBS	Procentuele verschil in uurloon tussen mannen en vrouwen. In de Nederlandse data van uurlonen zit een methodebreuk bij 2005-2006. Deze is gerepareerd door de trend van 2006-2009 (vrijwel lineair) te extrapoleren naar 2005, en vervolgens de jaren 2000-2004 aan te passen met hetzelfde verschil als (2005(nieuw)-2005(oud)).
A33	Inkomens-ongelijkheid man/vrouw	percentage	Eurostat	Procentuele verschil in uurloon tussen mannen en vrouwen.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
A34	Gegeneraliseerd vertrouwen	percentage	ESS	Percentage mensen dat een score van tenminste 6 geeft op een schaal die loopt van 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn' (0) tot 'de meeste mensen zijn te vertrouwen' (10).
A35	Discriminatie-gevoelens	percentage	ESS	Percentage mensen dat zichzelf omschrijft als lid van een groep die in dat land wordt gediscrimineerd.
A36	Contact met familie/vrienden	percentage	ESS	Percentage mensen dat gemiddeld meer dan één keer per maand om sociale redenen familieleden, vrienden of collega's ontmoet.
A37	Vrijwilligerswerk	percentage	CBS	Percentage van de bevolking van 18 jaar en ouder dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht.
A38	Vrijwilligerswerk	percentage	ESS	
A39	Vertrouwen in instituties	percentage	ESS	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen (score 6 en hoger op een schaal van 0-10) heeft in vier instituties. Voor de indicator is het gemiddelde van deze vier percentages genomen. De vier instituties zijn justitie, parlement, politieke partijen en politici.
A40	Opkomst verkiezingen	percentage	IDEA	Opkomstpercentage bij nationale verkiezingen. In deze landen geldt de stemplicht: België, Cyprus, Griekenland en Luxemburg. Omdat alle landen in andere jaren stemmen, is gekozen voor het meest recente cijfer van de laatste vijf jaar.
A41	Tevredenheid over groene ruimte	gemiddelde waarde op schaal 1-10	PBL	Gemiddelde waarde op schaal 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).
A42	Tevredenheid over groene ruimte	percentage	EQLS	Percentage van de mensen dat "zeer veel" en "veel" redenen hebben om te klagen over het gebrek aan toegang tot recreatieve of groene gebieden, gemeten op een schaal van 1 tot 4.
A43	Natuurgebieden	percentage	CBS	Bos en open natuurlijk terrein als percentage van de totale oppervlakte.
A44	Natuurgebieden	percentage	Eurostat, persbericht 145/2010, 4 oktober 2010	Bos en bebost gebied als percentage van de totale oppervlakte
A45	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m ³	Eurostat	Gewogen jaarlijkse gemiddelde concentratie fijnstof in stedelijke gebieden. Fijnstof bestaat uit deeltjes waarvan de diameter kleiner is dan 10 micrometer. Deze deeltjes kunnen diep in de longen doordringen en daar ontstekingen veroorzaken en een verslechtering van de conditie van mensen met hart- en longziekten.
B1	Oppervlakte per persoon	m ² per inwoner	Oppervlakte: FAO	Aantal vierkante meters oppervlakte per inwoner.
B2	Biodiversiteit	percentage	PBL	Mean Species Abundance (MSA). Deze indicator neemt zowel het verlies aan kwaliteit als aan kwantiteit mee. De MSA wordt gemeten als een percentage van de oorspronkelijke biodiversiteit.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
B3	Biodiversiteitsvoetafdruk	duizend km ² x MSA-verlies	PBL	De biodiversiteitsvoetafdruk is een maatstaf voor het mondiale verlies aan biodiversiteit als gevolg van Nederlandse consumptie en de hiervoor benodigde productie, in Nederland of elders (via import). Om te voldoen aan de Nederlandse vraag naar onder meer voedsel, biobrandstoffen, hout en papier is zowel in ons land als daarbuiten veel grond nodig. Deze voetafdruk drukt het biodiversiteitsverlies uit dat hiermee gepaard gaat. De biodiversiteit in de productiegebieden is uitgedrukt in de indicator Mean Species Abundance (MSA), die aangeeft in hoeverre de van nature aanwezige soorten nog steeds in een gebied aanwezig zijn. Het oppervlak voor productie vermenigvuldigd met (de reciproke van) deze indicator geeft de eenheid MSA maal duizend km ² . Daarnaast wordt ook nog het biodiversiteitsverlies buiten de directe productiegebieden meegenomen, dat door bijvoorbeeld via N-depositie of klimaatverandering wordt veroorzaakt. MSA-verlies = (1-MSA-resterend).
B4	Historische CO ₂ -emissies	ton per inwoner	Carbon Dioxide Information Analysis Center (CDIAC)	Gemiddelde CO ₂ -emissies per jaar per inwoner sinds 1860. Bevolking op basis van Eurostat, en voor de periode waarvoor geen cijfers meer beschikbaar zijn bij Eurostat wordt is de bevolkingsomvang teruggelegd met data uit de Maddison Historical database en data van Jan Lahmeijer's populstat.info. Missende jaren zijn geïnterpoleerd.
B5	Energiereserves	terajoules per inwoner	CBS	Calorische waarde van energiereserves per inwoner. Energiereserves bestaan uit aardgas en ruwe aardolie.
B6	Energiereserves	terajoules per inwoner	BP Bevolking: Eurostat	Calorische waarde van energiereserves per inwoner. Energiereserves bestaan uit aardgas en ruwe aardolie. De energievoorraden zijn enkel beschikbaar voor landen met relatief grote reserves. Daarnaast worden de energiereserves bepaald op 31 december en bevolking op 1 januari in het daarop volgende jaar.
B7	Fosforoverschot bodem	kilogram fosfor (P) per hectare	CBS	Aanvoer minus afvoer van fosfor in kilogram per hectare landbouwgrond.
B8	Fosforoverschot bodem	kilogram fosfor (P) per hectare	Eurostat	Aanvoer minus afvoer van fosfor in kilogram per hectare landbouwgrond.
B9	Kwaliteit oppervlaktewater	percentage	PBL	Percentage oppervlaktewaterlichamen dat in 2015 naar verwachting voldoet aan de KRW-doelstelling 'Goede Toestand'. (KRW = Kaderrichtlijn Water).
B10	Kwaliteit oppervlaktewater	percentage	Verslagen lidstaten	Percentage oppervlaktewaterlichamen dat in 2015 naar verwachting voldoet aan de KRW-doelstelling 'Goede Toestand'. (KRW = Kaderrichtlijn Water). Voor veel landen heeft een groot percentage oppervlaktewateren een 'onbekend' risico. De eindcijfers zijn bepaald door een naar rato verdeling van 'onbekend' naar 'risicovol' en 'geen risico'.
B11	Beroepsbevolking	percentage	CBS	Alle personen (15 tot 65 jaar) die: <ul style="list-style-type: none"> - tenminste twaalf uur per week werken, of; - verklaren ten minste twaalf uur per week te willen werken. De tijdreeksbreuk in 2001 is opgelost door de ontwikkeling van de voorlopige raming te gebruiken voor de definitieve NR-cijfers 2001 en 2000. De gegevens zijn gerelateerd aan de totale bevolking.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
B12	Beroepsbevolking	percentage	Eurostat	Alle personen van 15 jaar en ouder die: <ul style="list-style-type: none"> - tenminste één uur per week werken, of - verklaren ten minste één uur per week te willen werken. De gegevens zijn gerelateerd aan de totale bevolking.
B13	Gewerkte uren	uren	Eurostat	Gemiddeld aantal per week gewerkte uren per werkende persoon.
B14	Fysieke kapitaal-goederenvoorraad	mld euro (2005)	CBS	Kapitaalgoederen zijn geproduceerde materiële of immateriële activa die langer dan een jaar in het productieproces worden gebruikt. Voorbeelden zijn gebouwen, machines, vervoermiddelen, computers, software.
B15	Kenniskapitaal-goederenvoorraad	miljoen euro (prijzen van 2000)	CBS, De Nederlandse groei-rekeningen 2009	Het betreft een berekening van Research- en Developmentkapitaal dat niet in bovenstaande vaste activa (B14) is opgenomen. Een beschrijving van de ramingen is te vinden in Van Rooijen-Horsten et al., 2008.
B16	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	percentage	CBS	Saldo vorderingen en schulden (extern vermogen) als percentage van het bbp in lopende prijzen; trend in Nederland aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010).
B17	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	percentage	Eurostat	Saldo vorderingen en schulden (extern vermogen) als percentage van het bbp in lopende prijzen; Europese vergelijking is gebaseerd op gegevens voor revisie.
C1	Invoer energie	gigajoules per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid fossiele brandstoffen in ruwe vorm in GJ per hoofd van de bevolking per jaar (exclusief wederuitvoer, voor binnenlands gebruik).
C2	Invoer energie	gigajoules per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid fossiele brandstoffen in ruwe vorm in GJ per hoofd van de bevolking per jaar (exclusief wederuitvoer, voor binnenlands gebruik).
C3	Invoer mineralen	kilogram per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid mineralen in ruwe vorm in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit de gehele wereld.
C4	Invoer mineralen	kilogram per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid mineralen in ruwe vorm in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit de gehele wereld.
C5	Invoer biomassa	kilogram per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid biomassa in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit de gehele wereld.
C6	Invoer biomassa	kilogram per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid biomassa in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit de gehele wereld.
C7	Emissiehandelsbalans	miljoen ton CO ₂ -equivalenten	CBS (Milieurekeningen)	De emissiehandelsbalans wordt berekend als de hoeveelheid broeikasgassen die in Nederland wordt uitgestoten gedurende de productie van exportproducten minus de hoeveelheid broeikasgassen die in het buitenland worden uitgestoten gedurende de productie van goederen en diensten die door Nederland worden geïmporteerd.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (vervolg)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
C8	Ontwikkelingshulp	percentage	OESO	Overheidssubsidies of -leningen met de bevordering van economische ontwikkeling en welvaart in de ontvangende landen als belangrijkste doel, als percentage van het bruto nationaal inkomen (voor revisie).
C9	Overdrachten	percentage	Wereldbank	Lonen en salarissen verdiend door niet-ingezetenen als percentage van het bbp in lopende prijzen (voor revisie).
C10	Totale invoer uit LDC's	euro per inwoner	Eurostat	Ingevoerde goederen en diensten per hoofd van de bevolking per jaar vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C11	Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid fossiele brandstoffen in ruwe vorm in GJ per hoofd van de bevolking per jaar vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C12	Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid fossiele brandstoffen in ruwe vorm in GJ per hoofd van de bevolking per jaar vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C13	Invoer mineralen uit LDC's	kilogram per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid mineralen in ruwe vorm in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C14	Invoer mineralen uit LDC's	kilogram per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid mineralen in ruwe vorm in kg per hoofd van de bevolking per jaar vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C15	Invoer biomassa uit LDC's	kilogram per inwoner	CBS, eigen berekeningen	Ingevoerde hoeveelheid biomassa in kg per hoofd van de bevolking vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C16	Invoer biomassa uit LDC's	kilogram per inwoner	Eurostat	Ingevoerde hoeveelheid biomassa in kg per hoofd van de bevolking vanuit Least Developed Countries (LDC's).
C17	Carbon footprint van NL consumptie als gevolg van import	kiloton CO ₂ -equivalenten	PBL	Broeikasgasemissies (CO ₂ , CH ₄ en N ₂₀) in het buitenland gerelateerd aan NL consumptie (via import van goederen en diensten).
D1	Populatie (mln)	aantal	Wereldbank	De aantallen zijn jaargemiddelden. Meest recente jaar: 2013.
D2	Populatie (% van de wereldbevolking)	percentage	Wereldbank	Bevolking als percentage van de wereldbevolking. Meest recente jaar: 2013.
D3	Geluksscore	gemiddelde score	R. Veenhoven, World Database of Happiness	Gemiddelde score van antwoorden op de vraag "All things considered, how satisfied or dissatisfied are you with your life as-a-whole these days?". De antwoorden zijn gerangschikt op een schaal die loopt van 'dissatisfied' (0) tot 'satisfied' (10). Meest recente jaar: VS, Japan en India 2007; China 2009; Nederland en Rusland 2012.
D4	Finale consumptieve bestedingen	US Dollar (prijzen van 2005) per inwoner	Wereldbank	Tot de finale consumptieve bestedingen worden gerekend de finale consumptieve uitgaven van de huishoudens en de overheid. Meest recente jaar VS, Japan en Wereld 2012; LDC's 2009; Nederland, EU, China, India en Rusland 2013.

A.4 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 2 (slot)

Code	Naamindicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
D5	Armoede	percentage	Wereldbank	Percentage van de bevolking dat moet leven van minder dan \$2.00 per dag tegen internationale prijzen van 2005. Meest recente jaar: China en Rusland 2009; India 2010.
D6	Levensverwachting	jaren	Wereldbank	Levensverwachting mannen + vrouwen bij geboorte. Meest recente jaar: 2012.
D7	Toegang schoon water	percentage	Wereldbank	Percentage van de bevolking dat een aanvaardbare toegang heeft tot een redelijke hoeveelheid schoon water. Aanvaardbare toegang wordt gedefinieerd als de beschikbaarheid van tenminste 20 liter per persoon per dag, maximaal een kilometer van de woning verwijderd. Meest recente jaar 2012.
D8	Analfabetisme	percentage	Wereldbank	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat een korte, eenvoudige zin niet kan lezen of schrijven. Meest recente jaar: 2010, India 2006.
D9	Gender Inequality	index	Human Development Report	De Gender Inequality Index (GII) is een samengestelde indicator voor ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Ongelijkheid wordt afgemeten aan de positie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, de mate waarin ze actief deelnemen aan het economische en politieke leven en een aandeel hebben in besluitvorming, en aan hun reproductieve gezondheid. Meest recente jaar: 2013.
D10	Corruptie	index	Transparancy International	De Corruption Perception Index van Transparancy international meet de corruptie in de publieke sector in de meeste landen van de wereld (in 2011 werden 183 landen waargenomen). Transparancy International definieert corruptie als het misbruiken van toevertrouwde macht voor particulier gewin. Meest recente jaar: 2011.
D11	CO ₂ -intensiteit	kilogram per eenheid bbp	Wereldbank	CO ₂ -emissies ontstaan door het verbranden van fossiele brandstoffen en de productie van cement. De intensiteit wordt berekend door de emissies te delen door het bbp. Het bbp is uitgedrukt in US dollars in prijzen van 2005. Meest recente jaar: 2012.
D12	CO ₂ -emissies	(metrische) tonnen per inwoner	Wereldbank	CO ₂ -emissies ontstaan door het verbranden van fossiele brandstoffen en de productie van cement. Meest recente jaar: 2010.
D13	Energie-intensiteit (kg olie-equivalent)	kilogram olie-equivalent per eenheid bbp	Verenigde Naties	Bruto binnenlands energieverbruik in een land per 1000 \$ bbp (bbp uitgedrukt in 1000 US \$ in PPP 2005). Het bruto binnenlands energieverbruik staat gelijk aan de binnenlandse winning + import + voorraadafname (of - voorraadtoename) - export - bunkering (dit is de toelevering van brandstoffen aan het internationale vliegverkeer en de internationale scheepvaart).

Indicatoren voor maatschappelijke domeinen en ongelijkheidsdashboards

In Hoofdstuk 3 zijn indicatoren voor maatschappelijke domeinen en ongelijkheidsdashboards gepresenteerd. De gegevens die zijn gebruikt voor deze indicatoren, worden in deze annex toegelicht. In de tabellen A5 en A7 worden de indicatoren weergegeven en wordt met een code aangegeven welke bronnen zijn gebruikt. Deze codes worden vervolgens in de tabellen A6 en A8 gekoppeld aan de

metadata over de betreffende bronnen. Indien indicatoren al eerder in de dashboards zijn opgenomen, verwijzen de codes naar het bovenstaande onderdeel van de annex.

Tabel A.5 Hoofdstuk 3 - codes tabel Maatschappelijke domeinen

Thema/indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A6 (NL-trend)	Code in tabel A6 (EU-vergelijking)
Welzijn			
Tevredenheid met het leven	↑	A1	A1
Zelfgerapporteerde gezondheid	↑	A4	A5
Tevredenheid met woning	↑	A8	A9
Tevredenheid met opleiding	↑	A11	A12
Tevredenheid over vrije tijd	↑	A14	A15
Eigen financiële situatie	↑	A20	A21
Onveiligheidsgevoelens	↓	A25	A26
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	↑	A29	A29
Vertrouwen in instituties	↑	A39	A39
Tevredenheid over groene ruimte	↑	A41	A42
Klimaat en energie			
Historische CO ₂ -emissies	↓	B4	B4
Emissiehandelsbalans	↓	C7	-
Totale broeikasgasemissies per inwoner	↓	E1	E1
Broeikasgasintensiteit van het energieverbruik	↓	E2	E2
CO ₂ -emissies	↓	E3	E3
Broeikasgasintensiteit van de economie	↓	E4	E4
Energie-reserves	↑	B5	B6
Hernieuwbare energie	↑	E5	E6
Uitputting energievoorraad	↓	E7	-
Bruto binnenlands energieverbruik	↓	E8	E9
Energie-intensiteit van de economie	↓	E10	E10
Invoer energie	↓	C1	C2
Lokale milieukwaliteit			
Fosforoverschot bodem	↓	B7	B8
Stikstofoverschot bodem	↓	E11	E12
Kwaliteit oppervlaktewater	↑	B9	B10
Oppervlakte- en grondwaterwinning	↓	E13	E13
Lokale milieukwaliteit			
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	↓	A45	A45
Blootstelling aan ozon in stedelijk gebied	↓	E14	E14
Emissies van zwaveloxiden	↓	E15	E15

Tabel A.5 Hoofdstuk 3 - codes tabel Maatschappelijke domeinen (vervolg)

Thema/indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A6 (NL-trend)	Code in tabel A6 (EU-vergelijking)
Biodiversiteit en landschap			
Oppervlakte per persoon	↑	B1	B1
Landgebruik t.b.v. consumptie	↓	E16	-
Biodiversiteitsvoetafdruk	↓	B3	-
Tevredenheid over groene ruimte	↑	A41	A42
Natuurgebieden	↑	A43	A44
Staat van instandhouding	↑	E17	-
Rode Lijst indicator	↑	E18	-
Vogels boerenland	↑	E19	E20
Gezondheid			
Zelfgerapporteerde gezondheid	↑	A4	A5
Gezonde levensverwachting vrouwen	↑	A6	A7
Gezonde levensverwachting mannen	↑	E21	E22
Levensverwachting vrouwen	↑	E23	E24
Levensverwachting mannen	↑	E23	E24
Psychische gezondheid	↑	E25	E26
Uitgaven gezondheidszorg	↑	E27	E27
Overgewicht	↓	E28	E29
Roken	↓	E30	E31
Wonen en woonomgeving			
Tevredenheid met woning	↑	A8	A9
Kwaliteit van woningen	↑	A10	A10
Onaangenaamheden in de buurt	↓	E32	E32
Te klein behuisd	↓	E33	E33
Prijsindex bestaande koopwoningen	↓	E34	E35
Gemiddelde maandelijkse huurprijs woningen	↓	E36	-
Totale woonquote (huur en koop)	↓	E37	E37
Ervaring van de woonlasten	↓	E38	E38
Aantal beschikbare woningen	↑	E39	-
Mobiliteit			
Files zijn een persoonlijk probleem	↓	A17	-
Reistijd woon-werkverkeer	↓	A18	A19
Mobiliteit (algemeen)	↑	E40	-
Autobezit	↑	E41	E42
Tijdverlies files en vertraging	↓	E43	-
Geluidshinder verkeer (weg, rail, lucht)	↓	E44	-
Fietsbezit	↑	E45	-
Autogebruik	↑	E46	E46
Treingebruik	↑	E47	E47
Doden in het verkeer	↓	E48	E49
Railinfrastructuur	↑	E50	E50

Tabel A.5 Hoofdstuk 3 - codes tabel Maatschappelijke domeinen (vervolg)

Thema/indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A6 (NL-trend)	Code in tabel A6 (EU-vergelijking)
Veiligheid			
Onveiligheidsgevoelens	↓	A25	A26
Slachtofferschap van misdaad	↓	A27	A28
Geregistreerde misdrijven	↓	E51	-
Aantal geregistreerde moorden	↓	E52	E52
Minderjarige verdachten	↓	E53	E54
Aantal gedetineerden	↓	E55	E55
Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg	↑	E56	E57
Aantal politiebeamten	↑	E58	E58
Vertrouwen in de politie	↑	E59	E59
Vertrouwen in het juridische systeem	↑	E60	E60
Kans op een terroristische aanslag in eigen land	↓	E61	E61
Sociale participatie en vertrouwen			
Contact met vrienden, familie en collega's	↑	A36	A36
Vrijwilligerswerk	↑	A37	A38
Tevredenheid met familieleven	↑	E62	E62
Tevredenheid met woonomgeving	↑	E63	E64
Tevredenheid over vrije tijd	↑	A14	A15
Vrije tijd	↑	A16	-
Discriminatiegevoelens	↓	A35	A35
Gegeneraliseerd vertrouwen	↑	A34	A34
Oordeel over immigranten	↑	E65	E65
Vertrouwen in instituties	↑	A39	A39
Opkomst verkiezingen	↑	A40	A40
Opleiding en kennis			
Tevredenheid met opleiding	↑	A11	A12
Opleidingsniveau	↑	A13	A13
Hoger opgeleide bevolking	↑	E66	E66
Opleidingsniveau jongeren	↑	E67	E67
Vroegtijdige schoolverlaters	↓	E68	E68
Wiskundevaardigheden	↑	E69	E69
Levenslang leren	↑	E70	E70
Uitgaven overheid aan onderwijs	↑	E71	E71
Kenniskapitaalgoederenvoorraad	↑	B15	-
Uitgaven aan R&D	↑	E72	E73
Aantal onderzoekers	↑	E74	E74
Wetenschappelijke artikelen	↑	E75	E75
Octrooien	↑	E76	E76
Kennisnetwerken bedrijven	↑	E77	E78
Materiële welvaart en economie			
Consumptieve bestedingen	↑	A2	A3
Bruto binnenlands product	↑	E79	E80
Arbeidsproductiviteit	↑	E81	E81
Beroepsbevolking	↑	B11	B12
Gewerkte uren	↑	B13	B13

Tabel A.5 Hoofdstuk 3 - codes tabel Maatschappelijke domeinen(slot)

Thema/indicator	Oordeel duurzaamheid	Code in tabel A6 (NL-trend)	Code in tabel A6 (EU-vergelijking)
Materiële welvaart en economie			
Verwachte aantal werkzame jaren	↑	E82	E82
Arbeidsparticipatiegraad	↑	E83	E83
Werkloosheid	↓	E84	E85
Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	↑	B14	-
Investeringen	↑	E86	E87
Uitgaven aan ICT	↑	E88	E88
Eigen financiële situatie	↑	A20	A21
Structurele werkloosheid	↓	A22	A22
Financiële houdbaarheid			
Netto financiële positie t.o.v. buitenland	↑	B16	B17
Pensioenen	↑	A23	A24
Overheidsschuld	↓	E89	E90
Handel, hulp en grondstoffen			
Ontwikkelingshulp	↑	C8	C8
Overdrachten	↑	C9	C9
Invoer mineralen	↓	C3	C4
Invoer biomassa	↓	C5	C6
Totale invoer uit LDC's	↑	C10	C10
Invoer energie uit LDC's	↓	C11	C12
Invoer mineralen uit LDC's	↓	C13	C14
Invoer biomassa uit LDC's	↓	C15	C16
Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	↓	C17	-
Ongelijkheid			
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	↑	A29	A29
Inkomensongelijkheid	↓	A30	A31
Inkomensongelijkheid man/vrouw	↓	A32	A33

↑ hoe hoger, des te beter

↓ hoe lager, des te beter

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E1	Totale broeikasgasemissies per inwoner	ton CO₂-equivalenten	EEA	Totale broeikasgasemissies (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, HFK's, PFK's en SF ₆) conform het Kyoto-protocol per inwoner. De cijfers zijn uitgedrukt in tonnen broeikasgasequivalenten (CO ₂ -equivalenten).
E2	Broeikasgas-intensiteit van het bruto binnenlands energieverbruik	ton CO₂-equivalenten per ton olie-equivalenten	EEA	Uitstoot van broeikasgassen (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, HFK's, PFK's en SF ₆) als gevolg van het bruto verbruik van energie binnen de landsgrenzen. Het gaat hierbij om emissies die ontstaan bij: 1. verbranding van energiedragers en; 2. industriële (chemische) processen.
E3	CO ₂ -emissies	ton CO₂-equivalenten per inwoner	Eurostat	Ton CO ₂ -equivalenten per inwoner. Andere broeikasgassen dan CO ₂ worden omgerekend naar CO ₂ -equivalenten.
E4	Broeikasgas-intensiteit van de economie	kg CO₂-equivalenten per euro bbp (2005 prijzen)	EEA	Totale broeikasgasemissies (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, HFK's, PFK's en SF ₆) conform het Kyoto-protocol per euro bbp. De cijfers van het bbp zijn gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen en uitgedrukt in prijzen van het jaar 2005.
E5	Hernieuwbare energie	percentage	CBS	Aandeel duurzame (hernieuwbare) energie in de bruto binnenlandse energieconsumptie. Duurzame (hernieuwbare) energie is energie uit wind, waterkracht, zon, bodem, buitenluchtwarmte, warmte uit net gemolken melk en biomassa.
E6	Hernieuwbare energie	percentage	Eurostat	Aandeel duurzame (hernieuwbare) energie in de bruto binnenlandse energieconsumptie. Tot hernieuwbare energie wordt gerekend de energie die wordt gewonnen uit niet-fossiele energiebronnen.
E7	Uitputting energievoorraad	percentage	CBS	Jaarlijkse afname van de olie- en gasvoorraden, uitgedrukt in euro's, als percentage van het netto nationaal inkomen (NNI). De berekeningsmethode is gewijzigd t.o.v. de vorige Monitor en is nu conform System of Environmental Economic Accounting Central Framework (SEEA CF handboek).
E8	Bruto binnenlands energieverbruik	kilogram olie-equivalenten per inwoner	CBS	Kilogram olie-equivalenten per inwoner. Andere brandstoffen dan olie worden omgerekend naar olie-equivalenten.
E9	Bruto binnenlands energieverbruik	kilogram olie-equivalenten per inwoner	Eurostat	Kilogram olie-equivalenten per inwoner. Andere brandstoffen dan olie worden omgerekend naar olie-equivalenten.
E10	Energie-intensiteit van de economie	kilogram olie-equivalent per 1000 euro bbp (2005 prijzen)	Eurostat	Bruto binnenlands energieverbruik in kilogram olie-equivalenten per 1000 euro bbp. De cijfers van het bbp zijn gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen en uitgedrukt in prijzen van het jaar 2005.
E11	Stikstofoverschot bodem	kg stikstof (N) per hectare	CBS	Aanvoer minus afvoer van stikstof in kilogram per hectare landbouwgrond inclusief ammoniak.
E12	Stikstofoverschot bodem	kg stikstof (N) per hectare	Eurostat	Aanvoer minus afvoer van stikstof in kilogram per hectare landbouwgrond.
E13	Oppervlakte- en grondwaterwinning	m³ per inwoner	Eurostat	Totaal onttrekkingen vers water (oppervlakte- en grondwater) per inwoner.

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E14	Blootstelling aan ozon in stedelijk gebied	mg per m ³ per dag	Eurostat	Tot de ozon-vormende stoffen worden gerekend: stikstofoxides, koolmonoxide, methaan en niet-methaan vluchtige organische onderdelen.
E15	Emissies van zwaveloxiden	kilogram per inwoner	Eurostat	Deze indicator geeft de trends weer in door mensen veroorzaakte atmosferische emissies van zwaveloxiden.
E16	Landgebruik t.b.v. consumptie	hectare per inwoner	PBL	De oppervlakte per persoon die gebruikt wordt voor consumptieve doeleinden.
E17	Staat van instandhouding	percentage	CBS	Bij het vaststellen van de staat van instandhouding van soorten zijn populatietrends, de omvang van de populaties en het natuurlijke verspreidingsgebied belangrijke factoren.
E18	Rode Lijst indicator	index (1950=100)	NEM/CBS	Op de zogenaamde Rode Lijsten staan de planten- en diersoorten die worden bedreigd of die kwetsbaar zijn. Daarbij wordt per definitie aangenomen dat de soorten in 1950 niet bedreigd zijn. Per jaar is het aantal soorten op de Rode Lijsten van broedvogels, dagvlinders, zoogdieren, libellen, reptielen, amfibieën en hogere planten gesommeerd. De indicator geeft het omgekeerde weer: het aantal niet-bedreigde soorten als % van alle soorten van de zeven soortgroepen samen. De gegevens voor het jaar 2000 zijn geïnterpoleerd op basis van gegevens van 1995 en 2005.
E19	Vogels boerenland	index (2000=100)	NEM/CBS	De Farmland Bird Index met 13 soorten vogels voor de kwaliteit van het agrarische gebied. De gegevens zijn afkomstig uit het landelijke broedvogelmeetnet en het landelijke weidevogelmeetnet van het Netwerk Ecologische Monitoring.
E20	Vogels boerenland	percentage	EBCC	De Farmland Bird Index met 36 soorten vogels voor de kwaliteit van het agrarische gebied. Voor de Europese trend is gebruik gemaakt van gegevens van de European Bird Census Council (EBCC). Bij de vergelijking van Nederland ten opzichte van andere landen van Europa is de verandering in % per jaar van de trendlijn gegeven.
E21	Gezonde levensverwachting mannen	jaren	CBS	Levensverwachting van mannen bij geboorte in als goed ervaren gezondheid.
E22	Gezonde levensverwachting mannen	jaren	Eurostat	Aantal geschatte jaren dat een man bij geboorte in een gezonde conditie zal leven. Een gezonde conditie wordt omschreven als het afwezig zijn van beperkingen in het functioneren. Cijfer voor NL voor 2008 is voor de Europese vergelijking geëxtrapoleerd met de ontwikkeling van de Nederlandse reeks van het CBS.
E23	Levensverwachting	jaren	CBS	Levensverwachting bij geboorte.
E24	Levensverwachting	jaren	Eurostat	Levensverwachting bij geboorte.
E25	Psychische gezondheid	MHI-5 Somscore	CBS	De psychische gezondheid wordt gemeten aan de hand van de Mental Health Inventory (MHI-5) voor personen vanaf 12 jaar waarin 5 vragen worden gesteld over de psychische gezondheid gedurende de afgelopen 4 weken. De score resulteert uit de antwoorden.

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E26	Psychische gezondheid	percentage	Eurobarometer	De psychische gezondheid wordt gemeten aan de hand van 5 vragen (WHO-5 Well-being Index) die over het psychisch welzijn worden gesteld. Hierbij geldt: hoe hoger de score hoe beter de psychische gezondheid in de beleving van de respondent.
E27	Uitgaven gezondheidszorg	percentage	WHO	Uitgaven aan gezondheidszorg (conform de National Health Accounts) als percentage van het bbp voor revisie.
E28	Overgewicht	percentage	CBS	Percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder dat een Body Mass Index van 25 of meer heeft.
E29	Overgewicht	percentage	OESO	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat een Body Mass Index van 25 of meer heeft.
E30	Roken	percentage	CBS	Percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder dat rookt.
E31	Roken	percentage	OESO	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat rookt.
E32	Onaangenaamheden in de buurt (geluids-overlast, criminaliteit, geweld, vuil of milieu-problemen)	percentage	Eurostat	Percentage van de bevolking dat aangeeft last te hebben van geluids-overlast van de burens en/of de straat, van vandalisme, criminaliteit of geweld in de directe omgeving, of van vervuiling, vuil en andere milieuproblemen in de directe omgeving. Ongewogen gemiddelde.
E33	Te klein behuist	percentage	Eurostat	Percentage van de inwoners dat in een huis woont dat niet aan de volgende eigenschappen voldoet: minimaal één woonkamer, één slaapkamer per stel, één slaapkamer per persoon vanaf 18 jaar, één kamer per twee tussen 12 en 17 jaar van hetzelfde geslacht (anders één kamer per persoon) of één kamer per twee personen jonger dan 12 jaar.
E34	Prijsindex bestaande koopwoningen	index (2010=100)	CBS	Prijsindex bestaande koopwoningen geeft de prijsverandering weer van de voorraad bestaande koopwoningen. De woning moet op Nederlandse grond staan en verkocht zijn aan een particulier. De index is niet gecorrigeerd voor inflatie.
E35	Prijsindex bestaande koopwoningen	index (2005=100)	Eurostat	House price index, gecorrigeerd voor inflatie, betreft zowel bestaande als nieuwbouw koopwoningen.
E36	Gemiddelde maandelijkse huurprijs woningen	euro	CBS	Gemiddelde huurprijs woningen op maandbasis.
E37	Totale woonquote (huur en koop)	percentage	Eurostat	Aandeel van de totale woonkosten in het besteedbaar huishoudinkomen. De totale woonkosten omvatten alle directe kosten die met wonen verband houden zoals kosten voor nutsvoorzieningen, verzekering, rioolrechten en diverse belastingen <i>minus</i> subsidies op wonen.
E38	Ervaring van de woonlasten	percentage	Eurostat	Percentage mensen dat hun uitgaven aan wonen als een zware last ervaart.

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E39	Aantal beschikbare woningen	aantal woningen per 1000 inwoners	CBS	Totaal aantal woningen op 31 december per 1000 inwoners. Een woning is een tot bewoning bestemd gebouw dat, vanuit bouwtechnisch oogpunt gezien, bestemd is voor permanente bewoning door een particulier huishouden.
E40	Mobiliteit (algemeen)	miljard reizigerskilometers	KiM (Mobiliteitsbalans)	Mobiliteit via alle soorten vervoer, uitgedrukt in miljard reizigerskilometers.
E41	Autobezit	aantal auto's per 1000 inwoners	CBS	Autobezit als het aantal personenauto's per 1000 inwoners.
E42	Autobezit	aantal auto's per 1000 inwoners	Eurostat	Autobezit als het aantal personenauto's per 1000 inwoners.
E43	Tijdverlies files en vertraging	miljoen voertuigverliesuren	KiM (Mobiliteitsbalans)	Reistijdverlies door files en vertraging in miljoenen voertuigverliesuren.
E44	Geluidshinder verkeer (weg, rail, lucht)	percentage	CBS	Percentage mensen dat aangeeft last te hebben van weg- en railverkeer en luchtvaart.
E45	Fietsbezit	percentage	CBS	Percentage van de bevolking dat een fiets bezit.
E46	Autogebruik	percentage van totale reizigerskilometers	Eurostat	Percentage van het totale aantal reizigerskilometers van personenauto's, bussen en treinen, dat is afgelegd in personenauto's.
E47	Treingebruik	percentage van totale reizigerskilometers	Eurostat	Percentage van het totale aantal reizigerskilometers van personenauto's, bussen en treinen, dat is afgelegd in treinen.
E48	Doden in het verkeer	aantal per miljoen inwoners	CBS	Aantal verkeersdoden op de weg per miljoen inwoners, betreft zowel autoinzittenden, fiets-, brom- en motorfietsrijders als voetgangers. Trein- en vliegverkeer is niet meegenomen.
E49	Doden in het verkeer	aantal per miljoen inwoners	Eurostat	Aantal verkeersdoden op de weg per miljoen inwoners, betreft zowel autoinzittenden, fiets-, brom- en motorfietsrijders als voetgangers. Trein- en vliegverkeer is niet meegenomen.
E50	Railinfrastructuur	km spoor per 1000 inwoners	Eurostat	Totale spoorlengte in kilometer gedeeld door bevolkingsaantal per 1000 inwoners.
E51	Geregistreerde misdrijven	aantal per 1000 inwoners	WODC/CBS	Geregistreerde criminaliteit (alle misdrijven) per 1000 inwoners.
E52	Aantal geregistreerde moorden	aantal moorden per 100 000 inwoners	Eurostat	Aantal geregistreerde moorden per 100 000 inwoners.
E53	Minderjarige verdachten	percentage	WODC/CBS	Percentage minderjarige verdachten ten opzichte van alle verdachten.

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E54	Minderjarige verdachten	percentage	European Sourcebook	Percentage minderjarige verdachten ten opzichte van alle verdachten.
E55	Aantal gedetineerden	aantal per 100 000 inwoners	Eurostat	Aantal gedetineerden per 100 000 inwoners.
E56	Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg	percentage van bbp	CBS	Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg (% van het bbp in lopende prijzen) aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010).
E57	Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg	percentage van bbp	Eurostat	Overheidsuitgaven aan veiligheidszorg (% van het bbp in lopende prijzen) gebaseerd op gegevens voor revisie.
E58	Aantal politieambten	aantal per 100 000 inwoners	Eurostat	Aantal politieagenten per 100 000 inwoners.
E59	Vertrouwen in de politie	percentage	ESS	Percentage van de bevolking dat minstens voldoende vertrouwen heeft in de politie.
E60	Vertrouwen in het juridische systeem	percentage	ESS	Percentage van de bevolking dat minstens voldoende vertrouwen heeft in het juridisch systeem.
E61	Kans op een terroristische aanslag in eigen land	percentage	ESS	Percentage van de bevolking dat de kans dat in de komende twaalf maanden een terroristische aanslag in eigen land plaatsvindt waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk acht.
E62	Tevredenheid met familielevens	gemiddelde waarde op schaal 1-10	EQLS	Tevredenheid met familielevens op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).
E63	Tevredenheid met woonomgeving	gemiddelde waarde op schaal 1-10	SCP, CBS (POLS-SLI, Culturele Veranderingen-SLI)	Waardering voor woonomgeving op een schaal van 1 tot 10.
E64	Tevredenheid met woonomgeving	percentage	EQLS	Percentage van personen (15 jaar en ouder) dat aangeeft tevreden of zeer tevreden te zijn met hun woonomgeving.
E65	Oordeel over immigranten	percentage	ESS	"Mensen uit andere landen die hier zijn komen wonen maken het land een slechtere of een betere plaats om te wonen", te beoordelen van 0 (slechtere plek om te wonen) tot 10 (betere plek om te wonen). Percentage van de scores tussen 6 en 10 (positieve scores) ten opzichte van alle scores.
E66	Hoger opgeleide bevolking	percentage	Eurostat	Percentage hoger opgeleiden van de bevolking (15 t/m 64 jaar).

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E67	Opleidingsniveau jongeren	percentage	Eurostat	Percentage van de bevolking van 20–24 jaar dat ten minste hoger voortgezet onderwijs heeft afgerond.
E68	Vroegtijdige schoolverlaters	percentage	Eurostat	Personen van 18–24 jaar die maximaal lager voortgezet onderwijs als hoogste onderwijsniveau hebben gehaald en geen onderwijs meer volgden (in de vier weken voorafgaande aan het onderzoek), gerelateerd aan de bevolking van 18–24 jaar.
E69	Wiskunde-vaardigheden	PISA score	OESO	PISA is een internationaal peilingonderzoek naar de kennis en vaardigheden van 15-jarigen onder auspiciën van de OESO. Dit betreft de score op wiskundevaardigheden.
E70	Levenslang leren	percentage	Eurostat	Percentage van ondervraagden van 25–64 jaar die verklaarden dat zij in de vier weken voorafgaande aan het onderzoek onderwijs volgden, gerelateerd aan de bevolking van 25–64 jaar. De relevantie van de cursus, training of onderwijs ten opzichte van het huidige beroep is niet beoordeeld.
E71	Uitgaven overheid aan onderwijs	percentage	Eurostat	Totale overheidsuitgaven aan onderwijs als percentage van het bbp in lopende prijzen; trend in Nederland aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010); Europese vergelijking is gebaseerd op gegevens voor revisie.
E72	Uitgaven aan R&D	percentage	CBS	De uitgaven voor R&D als percentage van het bbp in lopende prijzen aansluitend bij de gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010). Deze cijfers betreffen uitgaven van bedrijven en overheid aan werk om kennis te vergroten en nieuwe toepassingen te ontwikkelen. Het gaat zowel om investeringen uit productie in Nederland als om invoer.
E73	Uitgaven aan R&D	percentage	Eurostat	De uitgaven voor R&D als percentage van het bruto binnenlands product in lopende prijzen voor revisie.
E74	Aantal onderzoekers	aantal per miljoen inwoners	UNESCO	Aantal onderzoekers per miljoen inwoners. Onderzoekers in R&D zijn professionals die zich bezighouden met het ontwerpen of creëren van nieuwe kennis, producten, processen, methoden of systemen, en het managen van de betreffende projecten.
E75	Wetenschappelijke artikelen	aantal per miljoen inwoners	NSF	De artikelen hebben betrekking op de B-wetenschappen, zoals natuurkunde, biologie, scheikunde, wiskunde, medicijnen, technische wetenschappen.
E76	Octrooien	aantal per miljoen inwoners	WIPO	Het gaat om patenten die zijn geregistreerd via de Patent Cooperation Treaty procedure of een nationaal octrooibureau voor de exclusieve rechten voor een uitvinding.
E77	Kennisnetwerken bedrijven	percentage	CBS	Aantal samenwerkende bedrijven met innovaties als percentage van het totale aantal bedrijven met innovaties. Voor overlappende jaren is het gemiddelde berekend.
E78	Kennisnetwerken bedrijven	percentage	Eurostat	Aantal samenwerkende bedrijven met innovaties als percentage van het totale aantal bedrijven met innovaties. Jaarcijfers zijn berekend als gemiddelden van de driejaarlijkse cijfers van de betreffende jaren (vb. 2002 = gemiddelde van 2000–2002, 2001–2003 en 2002–2004).

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E79	Bruto binnenlands product	euro per inwoner	CBS	Bruto binnenlands product in constante prijzen van 2010 per inwoner aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010). Het bbp van een land is de waarde van het in dat land gevormde inkomen.
E78	Kennisinnetwerken bedrijven	percentage	Eurostat	Aantal samenwerkende bedrijven met innovaties als percentage van het totale aantal bedrijven met innovaties. Jaarcijfers zijn berekend als gemiddelden van de driejaarlijkse cijfers van de betreffende jaren (vb. 2002 = gemiddelde van 2000-2002, 2001-2003 en 2002-2004).
E79	Bruto binnenlands product	euro per inwoner	CBS	Bruto binnenlands product in constante prijzen van 2010 per inwoner aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010). Het bbp van een land is de waarde van het in dat land gevormde inkomen.
E80	Bruto binnenlands product	euro per inwoner	Eurostat	Bruto binnenlands product in constante prijzen van 2005 per inwoner. Het bbp van een land is de waarde van het in dat land gevormde inkomen.
E81	Arbeidsproductiviteit	bbp (euro, PPP-gecorrigeerd) per gewerkt uur	Eurostat	Bruto binnenlands product (bbp) per eenheid gewerkt uur. Het bbp is omgezet in Purchasing Power Parity euro's om te corrigeren voor prijsverschillen tussen landen en jaarlijkse prijsontwikkelingen binnen landen.
E81	Arbeidsproductiviteit	bbp (euro, PPP-gecorrigeerd) per gewerkt uur	Eurostat	Bruto binnenlands product (bbp) per eenheid gewerkt uur. Het bbp is omgezet in Purchasing Power Parity euro's om te corrigeren voor prijsverschillen tussen landen en jaarlijkse prijsontwikkelingen binnen landen.
E82	Verwachte aantal werkzame jaren	jaren	Eurostat	Het aantal jaren dat een persoon van 15 verwacht wordt actief te zijn op de arbeidsmarkt.
E83	Arbeidsparticipatiegraad	percentage	Eurostat	Aandeel van de bevolking van 15 jaar en ouder dat economisch actief is. Dit zijn de personen die gedurende een bepaalde periode arbeid verrichten om goederen en diensten te leveren.
E84	Werkloosheid	percentage	CBS	Personen (15-65 jaar) zonder werk, of die met werk voor minder dan twaalf uur per week, die op zoek zijn naar betaald werk voor meer dan twaalf uur per week en die daarvoor direct beschikbaar zijn. Tijdsreeksbreuk tussen 2000 en 2001, de percentages vóór en na revisie zijn vergelijkbaar in 2001, vóór revisie cijfer van 2000 is overgenomen.
E85	Werkloosheid	percentage	Eurostat	Percentage van de beroepsbevolking dat zonder werk is maar wel beschikbaar voor de arbeidsmarkt en ook werk zoekt. De definities van beroepsbevolking en werkloosheid kunnen per land verschillen.
E86	Bruto investeringen in vaste activa	percentage	CBS	Bruto investeringen in vaste activa als percentage van het bruto binnenlands product in lopende prijzen aansluitend bij de gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010).
E87	Bruto investeringen in vaste activa	percentage	Wereldbank	Bruto investeringen in vaste activa als percentage van het bruto binnenlands product in lopende prijzen voor revisie.

A6 Bronnen en definities van de indicatoren uit hoofdstuk 3 (slot)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
E88	Uitgaven aan ICT	percentage	Wereldbank	ICT-uitgaven als percentage van het bruto binnenlands product voor revisie. Bij deze uitgaven gaat het onder meer om computer hardware, computer software en computerdiensten.
E89	Schuld van de Centrale overheid	percentage	CBS	De geconsolideerde schuld van de overheid, exclusief de transitorische schuld en de schuld op de titel financiële derivaten, uitgedrukt als percentage van het bruto binnenlands product (bbp) aansluitend bij gereviseerde nationale rekeningen (ESR 2010).
E90	Schuld van de Centrale overheid	percentage	Eurostat	Geconsolideerde bruto overheidsschuld aan het einde van het jaar als percentage van het bruto binnenlands product voor revisie.

Tabel A.7 Hoofdstuk 3 - codes tabel Ongelijkheidsdashboard

Thema	Indicator	Code in tabel A8
Welzijn	Tevredenheid met het leven	F1
Welvaart	Inkomensverschillen	F2
Instituten	Vertrouwen in instituties	F3
Veiligheid	Onveiligheidsgevoelens	F4
Sociale participatie en vertrouwen	Vrijwilligerswerk	F5
Bestaanszekerheid	Langdurige werkloosheid	F6
Gezondheid	Gezonde levensverwachting	F7
Opleiding	Opleidingsniveau	F8
Wonen	Tevredenheid met woning	F9
Sociale participatie en vertrouwen	Gegeneraliseerd vertrouwen	F10

A.8 Bronnen en definities van de ongelijkheidsdashboards

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
F1	Tevredenheid met het leven	gemiddeld cijfer	CBS	Gemiddelde score van de antwoorden op de vraag "Hoe tevreden bent u met het leven dat u op dit moment leidt?" Respondenten kunnen een rapportcijfer geven van 1 tot en met 10, waarbij 1 betekent dat ze er zeer ontevreden mee zijn en 10 betekent dat ze er zeer tevreden mee zijn.
F2a	Inkomensverschillen	bruto uurloon (euro)	CBS	Het gemiddeld uurloon per jaar is het overeengekomen bruto loon (exclusief bijzondere beloning en overwerkloon, maar inclusief de fiscale waarde van niet in geld uitgekeerde belaste vergoedingen) per verloond uur (exclusief overwerkuren en verlofuren in verband met vakantie, ADV en algemeen erkende feestdagen).

A.8 Bronnen en definities van de ongelijkheidsdashboards (slot)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
F2b	Inkomensverschillen	gestandaardiseerd jaarinkomen (euro)	CBS	Het gestandaardiseerd inkomen is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Deze correctie vindt plaats met behulp van zogenoemde equivalentiefactoren. In de equivalentiefactor komen de schaalvoordelen tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met behulp van de equivalentiefactoren worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt.
F3	Vertrouwen in instituties	percentage voldoende vertrouwen	SCP, op basis van ESS-gegevens	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen (score 6 en hoger op een schaal van 0-10) heeft in vier instituties. Voor de indicator is het gemiddelde van deze vier percentages genomen. De vier instituties zijn justitie, parlement, politieke partijen en overheid.
F4	Onveiligheidsgevoelens	percentage onveilig	CBS	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich 'wel eens' of 'vaak' onveilig voelt.
F5	Vrijwilligerswerk	percentage deelname	CBS	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht. Het betreft vrijwilligerswerk voor organisaties of verenigingen in de afgelopen 12 maanden. Het kan daarbij gaan om bestuurlijk werk of andere activiteiten.
F6	Langdurige werkloosheid	percentage van de beroepsbevolking	CBS	Tot de werklozen worden gerekend de personen (15 tot 65 jaar) zonder werk, of die met werk voor minder dan twaalf uur per week, die op zoek zijn naar betaald werk voor twaalf uur of meer per week en die daarvoor direct beschikbaar zijn. Tot de langdurig werklozen wordt iedereen gerekend die 12 maanden of meer werkloos is.
F7	Gezonde levensverwachting	jaren (vrouw)	CBS	Levensverwachting van vrouwen bij geboorte in als goed ervaren gezondheid. De opsplitsing naar opleiding is berekend op basis van gepubliceerde gegevens.
F8	Opleidingsniveau	percentage met startkwalificatie	CBS	Personen met een startkwalificatie zijn personen met een afgeronde havo- of vwo-opleiding of een basisberoepsopleiding (mbo-2; dat wil zeggen niveau 2 van de kwalificatiestructuur, zoals vastgelegd in de Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB)).
F9	Tevredenheid met woning	rapportcijfer	CBS	Gemiddelde score van de antwoorden op de vraag "Hoe tevreden bent u met uw woning?" Respondenten kunnen een rapportcijfer geven van 1 tot en met 10, waarbij 1 betekent dat ze er zeer ontevreden mee zijn en 10 betekent dat ze er zeer tevreden mee zijn.
F10	Gegeneraliseerd vertrouwen	percentage voldoende vertrouwen	SCP, op basis van ESS-gegevens	Percentage mensen dat zegt dat de meeste mensen kunnen worden vertrouwd. Score 6 of hoger op een schaal van 0 (je kunt niet voorzichtig genoeg zijn) tot 10 (de meeste mensen zijn te vertrouwen).

Tabel A.9 Hoofdstuk 4 - codes tabel Groene groei

Thema	Indicator	Oordeel groene groei	Code in tabel A10 (NL-trend)	Code in tabel A10 (EU-vergelijking)
Milieu-efficiëntie	Broeikasgasemissies (productie)	↓	G1	G2
	Carbon footprint	↓	G3	G4
	Emissies zware metalen naar water	↓	G5	-
	Nutriëntenoverschot landbouw	↓	G6	G7
	Totaal afval	↓	G8	G9
Grondstoffenefficiëntie	Netto binnenlands energieverbruik	↓	G10	G11
	Hernieuwbare energie	↑	G12	G13
	Grondwater onttrekking	↓	G14	G15
	Binnenlands metalen verbruik	↓	G16	G17
	Binnenlands mineralen verbruik	↓	G18	G17
	Binnenlands biomassa verbruik	↓	G19	G20
	Grondstoffenvoetafdruk	↓	G21	-
	Afvalrecycling	↑	G22	-
Natuurlijke hulpbronnen	Voorraden staand hout	↑	G23	G24
	Voorraden vis	↑	G25	-
	Energiereserves	↑	G26	G27
	Vogels van het boerenland	↑	G28	G29
	Rode Lijst indicator	↑	G30	G31
	Biodiversiteitsvoetafdruk	↑	G32	-
	Omzetting land in bebouwd gebied	↓	G33	G34
Milieukwaliteit van het leven	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	↓	G35	G36
	Chemische kwaliteit oppervlaktewater	↑	G37	-
	Biologische kwaliteit oppervlaktewater	↑	G38	G39
	Concentratie nitraat in bovenste grondwater	↓	G40	-
	Bezorgdheid	↓	G41	-
	Offerbereidheid	↑	G42	-
Groene beleidsinstrumenten	Aandeel groene belastingen	↑	G43	G44
	Impliciet belastingtarief op energie	↑	G45	G46
	Aandeel milieusubsidies	↑	G47	-
	Mitigatie-uitgaven Rijksoverheid	↑	G48	-
	Milieukosten	↑	G49	G50
Economische kansen	Groene patenten	↑	G51	G52
	Milieu-investeringen	↑	G53	G54
	Werkgelegenheid duurzame energie-sector	↑	G55	-
	Werkgelegenheid milieusector	↑	G56	-
	Toegevoegde waarde milieusector	↑	G57	-

↑ hoe hoger, des te beter.

↓ hoe lager, des te beter.

A.10 Bronnen en definities uit hoofdstuk 4

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
G1	Broeikasgasemissies (productie)	indexcijfer (2001=100)	CBS	Totale broeikasgasemissies Nederlandse productieactiviteiten/bbp (constante prijzen).
G2	Intensiteit broeikasgasemissies (productie)	CO₂eq. / 1 000 euro	Eurostat	Totale broeikasgasemissies productieactiviteiten/bbp (constante prijzen).
G3	Carbon footprint	1 000 kg CO₂ / inwoner	PBL	Totale mondiale broeikasgasemissies veroorzaakt door Nederlandse consumptie.
G4	Carbon footprint	1 000 kg CO₂ / inwoner	CBS, eigen berekeningen	Totale mondiale broeikasgasemissies veroorzaakt door consumptie.
G5	Emissies zware metalen naar water	indexcijfer (2001=100)	CBS	Totale emissies zware metalen naar water Nederlandse productieactiviteiten/bbp (constante prijzen).
G6	Nutriëntenoverschot	indexcijfer (2001=100)	CBS, Compendium voor de leefomgeving	Netto emissies stikstof (N) en fosfor (P) van landbouwactiviteiten naar bodem / toegevoegde waarde landbouw(constante prijzen).
G7	Stikstofoverschot naar de bodem	kg stikstof per hectare	OESO	Netto emissies stikstof (N) naar de bodem.
G8	Totaal afval	indexcijfer (2001=100)	CBS	Totale afvalproductie Nederlandse economie/bbp (constante prijzen).
G9	Intensiteit afvalproductie	ton/mln euro	Eurostat	Afvalproductie / bbp.
G10	Netto binnenlands energieverbruik	indexcijfer (2001=100)	CBS	Totaal netto energieverbruik Nederlandse productieactiviteiten/bbp (constante prijzen).
G11	Energie intensiteit economie	ktoe per US\$	OESO	Totaal energieverbruik /bbp (constante prijzen).
G12	Hernieuwbare energie	percentage	CBS	Aandeel hernieuwbare energie in bruto energetisch eindverbruik.
G13	Hernieuwbare energie	percentage	Eurostat	Aandeel hernieuwbare energie in bruto energetisch eindverbruik.
G14	Grondwater onttrekking	indexcijfer (2001=100)	CBS	Totaal grondwatergebruik Nederlandse productieactiviteiten/bbp (constante prijzen).
G15	Grondwater onttrekking	m³ per inwoner	Eurostat	Totaal grondwatergebruik per inwoner.

A.10 Bronnen en definities uit hoofdstuk 4 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
G16	Binnenlands metalen verbruik	indexcijfer (2001=100)	CBS	Binnenlands metalen verbruik/toegevoegde waarde (constante prijzen) meest relevante bedrijfstakken.
G17	Binnenlands a-biotisch materiaal productiviteit	US\$/kg	OESO	Bbp / a-biotisch materialenverbruik.
G18	Binnenlands mineralen verbruik	indexcijfer (2001=100)	CBS	Binnenlands mineralen verbruik/toegevoegde waarde (constante prijzen) meest relevante bedrijfstakken.
G19	Binnenlands biomassa verbruik	indexcijfer (2001=100)	CBS	Binnenlands biomassa verbruik/toegevoegde waarde (constante prijzen) meest relevante bedrijfstakken.
G20	Binnenlands biomassa productiviteit	US\$/kg	OESO	Bbp / biomassa verbruik.
G21	Grondstoffen voetafdruk	mln kg	CBS	Mln kg grondstoffen.
G22	Afvalrecycling	percentage	CBS	Aandeel afval dat wordt gerecycled.
G23	Voorraden staand hout	mln m³	Probos	Totaal volume staand hout in Nederland.
G24	Verandering voorraden staand hout (2005-2010)	percentage	Eurostat	Verandering voorraden staand hout (2005-2010).
G25	Voorraden vis	aantal	ICES	Aantal van zes belangrijke consumptievissoorten in de Noordzee dat zich boven het voorzorgsniveau bevindt.
G26	Energiereserves	miljard Sm³	CBS	Volume resterende energiereserves in Nederland.
G27	Energiereserves	terajoules per inwoner	BP/Eurostat	Volume resterende energiereserves per inwoner.
G28	Vogels van het boerenland	indexcijfer (2000=100)	NEM/CBS, Compendium voor de leefomgeving	Index van weidevogelsoorten (13 van de 36 Europese soorten).
G29	Vogels van het boerenland	percentage verandering t.o.v. de trendlijn	EBCC	percentage verandering t.o.v. de trendlijn.

A.10 Bronnen en definities uit hoofdstuk 4 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
G30	Rode Lijst indicator	index (1950=100)	NEM/CBS, Compendium voor de leefomgeving	Op de zogenaamde Rode Lijsten staan de planten- en diersoorten die worden bedreigd of die kwetsbaar zijn. Daarbij wordt per definitie aangenomen dat de soorten in 1950 niet bedreigd zijn. Per jaar is het aantal soorten op de Rode lijsten van broedvogels, dagvlinders, zoogdieren, libellen, reptielen, amfibieën en hogere planten gesommeerd. De indicator geeft het omgekeerde weer: het aantal niet-bedreigde soorten als % van alle soorten van de zeven soortgroepen samen. De gegevens voor het jaar 2000 zijn geïnterpoleerd op basis van gegevens van 1995 en 2005.
G31	Rode Lijst indicator	gemiddeld aandeel bedreigd	OESO	Gemiddeld aantal bedreigde diersoorten in een land.
G32	Biodiversiteitsvoetafdruk	duizend km² x MSA-verlies	Compendium voor de leefomgeving PBL	De biodiversiteitsvoetafdruk is een maatstaf voor het mondiale verlies aan biodiversiteit als gevolg van Nederlandse consumptie en de hiervoor benodigde productie, in Nederland of elders (via import). Om te voldoen aan de Nederlandse vraag naar onder meer voedsel, biobrandstoffen, hout en papier is zowel in ons land als daarbuiten veel grond nodig. Deze voetafdruk drukt het biodiversiteitsverlies uit dat hiermee gepaard gaat. De biodiversiteit in de productiegebieden is uitgedrukt in de indicator Mean Species Abundance (MSA), die aangeeft in hoeverre de van nature aanwezige soorten nog steeds in een gebied aanwezig zijn. Het oppervlak voor productie vermenigvuldigd met (de reciproke van) deze indicator geeft de eenheid MSA maal duizend km ² . Daarnaast wordt ook nog het biodiversiteitsverlies buiten de directe productiegebieden meegenomen, dat door bijvoorbeeld via N-depositie of klimaatverandering wordt veroorzaakt. MSA-verlies = (1-MSA-resterend).
G33	Omzetting land in bebouwd gebied	percentage/jaar	CBS	Oppervlakte land dat jaarlijks wordt omgezet in bebouwd gebied.
G34	Omzetting land in bebouwd gebied	percentage/jaar	OESO	Oppervlakte land dat jaarlijks wordt omgezet in bebouwd gebied.
G35	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM ₁₀)	µg/m³	RIVM, Compendium voor de leefomgeving	Gewogen jaarlijkse gemiddelde concentratie fijnstof in stedelijke gebieden.
G36	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM ₁₀)	µg/m³		Gewogen jaarlijkse gemiddelde concentratie fijnstof in stedelijke gebieden.
G33	Omzetting land in bebouwd gebied	percentage/jaar	CBS	Oppervlakte land dat jaarlijks wordt omgezet in bebouwd gebied.
G34	Omzetting land in bebouwd gebied	percentage/jaar	OESO	Oppervlakte land dat jaarlijks wordt omgezet in bebouwd gebied.

A.10 Bronnen en definities uit hoofdstuk 4 (vervolg)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
G35	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM ₁₀)	µg/m ³	RIVM, Compendium voor de leefomgeving	Gewogen jaarlijkse gemiddelde concentratie fijnstof in stedelijke gebieden.
G36	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM ₁₀)	µg/m ³		Gewogen jaarlijkse gemiddelde concentratie fijnstof in stedelijke gebieden.
G37	Chemische kwaliteit oppervlaktewater	percentage goede toestand	CBS, Compendium voor de leefomgeving	Aandeel van de waterlichamen dat voldoet aan de normen van de Kaderrichtlijn Water (KRW).
G38	Biologische kwaliteit oppervlaktewater	percentage goede kwaliteit	CBS, Compendium voor de leefomgeving	Aandeel van de waterlichamen dat voldoet aan de normen van de Kaderrichtlijn Water (KRW).
G39	Kwaliteit oppervlaktewater	percentage goede toestand	Rijkswaterstaat WVL	Aandeel van de waterlichamen dat voldoet aan de normen van de Kaderrichtlijn Water (KRW).
G40	Concentratie nitraat in bovenste grondwater	mg/l	RIVM, Compendium voor de leefomgeving	Concentratie nitraat in bovenste grondwater onder landbouwgronden.
G41	Bezorgdheid	percentage	CBS	Percentage mensen dat het eens is met de stelling "Lucht, water en bodem zijn reeds sterk verontreinigd".
G42	Offerbereidheid	percentage	CBS	Percentage mensen dat het eens is met de stelling "Ter verbetering van het milieu ben ik best bereid meer belasting te betalen".
G43	Aandeel groene belastingen	percentage	CBS	Aandeel milieubelastingen in totale belastinginkomsten.
G44	Aandeel groene belastingen	percentage	Eurostat	Aandeel milieubelastingen in totale belastinginkomsten.
G45	Impliciet belastingtarief op energie	euro/gj	CBS, eigen berekeningen	De hoeveelheid energie gerelateerde belastingen per eenheid energieverbruik.
G46	Impliciet belastingtarief op energie	euro per ktoe	Eurostat	De hoeveelheid energie gerelateerde belastingen per eenheid energieverbruik.
G42	Offerbereidheid	percentage	CBS	Percentage mensen dat het eens is met de stelling "Ter verbetering van het milieu ben ik best bereid meer belasting te betalen".
G43	Aandeel groene belastingen	percentage	CBS	Aandeel milieubelastingen in totale belastinginkomsten.

A.10 Bronnen en definities uit hoofdstuk 4 (slot)

Code	Naam indicator	Eenheid	Bron (instituut/studie)	Definitie, bewerking, uitleg
G44	Aandeel groene belastingen	percentage	Eurostat	Aandeel milieubelastingen in totale belastinginkomsten.
G45	Impliciet belastingtarief op energie	euro/gj	CBS, eigen berekeningen	De hoeveelheid energie gerelateerde belastingen per eenheid energieverbruik.
G46	Impliciet belastingtarief op energie	euro per ktoe	Eurostat	De hoeveelheid energie gerelateerde belastingen per eenheid energieverbruik.
G47	Aandeel milieusubsidies	percentage	CBS, eigen berekeningen	Aandeel milieusubsidies in de totale overheidsuitgaven.
G48	Mitigatiekosten overheid	mln euro	CBS, eigen berekeningen	Uitgaven gedaan door de Rijksoverheid met als doel voorkomen van klimaatverandering.
G49	Milieukosten	percentage van het bbp	CBS	Aandeel totale milieukosten Nederlandse economie in bbp.
G50	Milieukosten	percentage van het bbp	Eurostat	Aandeel totale milieukosten in bbp.
G51	Groene patenten	percentage	CBS, eigen berekeningen	Aandeel groene patenten ten opzichte van alle patentaanvragen.
G52	Groene patenten	percentage	Eurostat	Aandeel groene patenten ten opzichte van alle patentaanvragen.
G53	Milieu-investeringen	percentage	CBS	Aandeel milieu-investeringen in totale investeringen.
G54	Milieu-investeringen	percentage van het bbp	Eurostat	Aandeel milieu-investeringen in bbp.
G55	Werkgelegenheid duurzame energiesector	percentage	CBS	Aandeel duurzame energiesector in totale werkgelegenheid (zie referentie CBS, 2014).
G56	Werkgelegenheid milieu-sector	percentage		Aandeel Nederlandse milieusector in totale werkgelegenheid.
G57	Toegevoegde waarde milieu-sector	percentage	CBS	Aandeel toegevoegde waarde Nederlandse milieusector in bbp.

B Uitkomsten

Tabel B.1 Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (NL-cijfers)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002
Kwaliteit van leven (hier en nu)				
Tevredenheid met het leven	gemiddelde waarde op schaal 0-10	.	.	7,7
Consumptieve bestedingen	euro (in prijzen van 2010) per inwoner	.	24 790	25 177
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	80,4	80,8	80,7
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	60,9	61,6	61,9
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,9	.	7,9
Kwaliteit van woningen	% geen tekortkomingen	.	.	.
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,0	.	7,2
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	66,1	66,9	67,8
Tevredenheid over vrije tijd	% (zeer) tevreden	84	85	84
Vrije tijd	minuten per dag	.	355	.
Files zijn een persoonlijk probleem	% ja	.	.	.
Reistijd woon-werkverkeer	minuten per dag	51,5	52,3	51,2
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	91,7	86,5	86,5
Structurele werkloosheid	% langer dan 1 jaar werkloos	0,8	0,7	0,8
Pensioenen	vervangings%	.	.	.
Onveiligheidsgevoelens	% onveilig gevoel	.	.	.
Slachtofferschap van misdaad	% slachtoffer geweest	.	.	.
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	.	.	41,3
Inkomensongelijkheid	inkomenskwintiel	4,13	3,90	4,00
Inkomensongelijkheid man/vrouw	% verschil uurloon	25,3	24,0	22,9
Gegeneraliseerd vertrouwen	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	58,1
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	.	.	7,1
Contact met vrienden, familie en collega's	% meerdere keren per maand	.	.	90,8
Vrijwilligerswerk	% dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht	45	43	42
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	47,9
Opkomst verkiezingen	% van de stemgerechtigden	.	.	79,1
Tevredenheid over groene ruimte	gemiddelde waarde op schaal 1-10	.	.	7,2
Natuurgebieden	% bos en natuur t.o.v. totale oppervlakte	11,6	.	.
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m³	31	30	32
Hulpbronnen				
Oppervlakte per persoon	m² per inwoner	2 608	2 589	2 572
Biodiversiteit	Mean Species Abundance (%)	13,4	12,5	13,6
Biodiversiteitsvoetafdruk	duizend km² x MSA-verlies	89,24	.	.
Historische CO ₂ -emissies	ton per inwoner	6,8	6,9	6,9
Energiereserves	terajoules per inwoner	3,9	3,8	3,7
Fosforoverschot bodem	kg fosfor per hectare	22,6	20,7	14,8
Kwaliteit oppervlaktewater	% 'Goede Toestand' (KRW)	.	.	.
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m³	31	30	32
Beroepsbevolking	% actieve/totale populatie	44,6	44,8	45,3

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
.	7,6	.	7,6	.	7,7	.	7,0	.	7,8	.
25 266	25 264	25 488	26 164	26 761	27 202	27 118	27 068	26 944	26 444	26 080
80,5	80,4	79,9	80,9	81,2	80,6	81,5	80,3	80,1	80,1	.
61,6	62,0	61,8	62,9	63,4	63,5	63,8	63,0	63,3	62,6	.
.	8,0	.	8,0	.	8,0	.	8,1	.	8,2	.
.	.	81,9	82,9	81,7	84,4	85,8	84,8	85,4	83,8	.
.	7,3	.	7,4	.	7,5	.	7,5	.	7,6	.
69,2	70,9	71,8	72,4	73,2	73,3	73,4	72,3	72,3	73,4	.
84	84	83	86	86	89	86	87	87	.	.
369
.	.	50	47	44	44	.	49	.	.	.
50,9	53,9	55,7	57,0	56,3	56,1
80,2	80,2	76,0	83,2	85,4	79,2	82,1	80,2	78,1	68,8	70,5
1,2	1,7	2,1	1,9	1,4	1,1	0,9	1,2	1,5	1,8	2,4
.	.	77	75	78	76	74	72	.	.	.
.	17,2	19,0	18,4	19,3	19,7	20,6
.	26,1	26,9	25,4	24,9	19,8	19,8
.	44,4	.	42,3	.	45,2	.	43,0	.	41,8	.
4,05	4,06	3,97	3,83	4,13	3,98	4,07	3,96	3,94	4,02	.
22,7	22,5	21,8	21,2	20,6	20,1	19,8	18,8	18,5	17,8	.
.	62,8	.	61,4	.	64,2	.	66,7	.	64,3	.
.	6,8	.	7,5	.	7,7	.	7,7	.	7,4	.
.	91,4	.	92,6	.	92,9	.	92,3	.	92,5	.
42	43	.	.	44	42	.	45	.	.	.
.	44,0	.	51,9	.	56,7	.	56,1	.	54,2	.
80,0	.	.	80,4	.	.	.	75,4	.	74,6	.
.	.	.	7,3	7,4	.	7,6
11,7	.	.	11,7	.	11,7	.	11,7	.	.	.
34	30	30	32	31	27	26	25	25	.	.
2560	2552	2545	2541	2536	2526	2513	2500	2488	2479	.
12,8
.	.	84,24	83,80	.	.	.
7,0	7,0	7,1	7,1	7,2	7,2	7,2	7,3	.	.	.
3,5	3,4	3,2	3,1	3,0	2,9	3,0	2,8	2,6	2,4	2,2
21,9	15,4	18,3	17,5	11,6	9,3	5,8	11,9	7,5	6,0	.
.	.	.	.	1
34	30	30	32	31	27	26	25	25	.	.
45,4	45,6	45,7	45,9	46,7	47,5	47,5	47,1	47,6	47,8	47,8

Tabel B.1 Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (NL-cijfers)
(slot)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002
Gewerkte uren	uren per persoon	31,8	31,6	31,1
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	60,9	61,6	61,9
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	66,1	66,9	67,8
Gegeneraliseerd vertrouwen	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	58,1
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	.	.	7,1
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	47,9
Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	mld euro (2005)	1 531	1 564	1 589
Kenniskapitaalgoederenvoorraad	mln euro (2000)	22 352	22 902	23 313
Netto financiële positie t.o.v. buitenland	% van het bbp	.	-66,5	-51,0
Nederland in de wereld (elders)				
Invoer energie	gigajoules per inwoner	97,2	97,8	91,1
Invoer mineralen	kg per inwoner	2 247	2 329	2 250
Invoer biomassa	kg per inwoner	1 889	1 971	1 832
Emissiehandelsbalans	mln ton CO ₂ -equivalenten	18	.	.
Ontwikkelingshulp	% van het bni	0,8	0,8	0,8
Overdrachten	% van het bbp	0,8	0,7	0,7
Totale invoer uit LDC's	euro per inwoner	53,0	63,4	51,7
Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	0,2	0,6	0,1
Invoer mineralen uit LDC's	kg per inwoner	4,1	2,8	1,4
Invoer biomassa uit LDC's	kg per inwoner	8,2	8,2	7,3
Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	kiloton CO ₂ -equivalenten	129 110	129 616	128 689

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
30,9	30,8	30,7	30,9	30,8	30,8	30,6	30,6	30,5	30,3	30,0
61,6	62,0	61,8	62,9	63,4	63,5	63,8	63,0	63,3	62,6	.
69,2	70,9	71,8	72,4	73,2	73,3	73,4	72,3	72,3	73,4	.
.	62,8	.	61,4	.	64,2	.	66,7	.	64,3	.
.	6,8	.	7,5	.	7,7	.	7,7	.	7,4	.
.	44,0	.	51,8	.	56,7	.	56,1	.	54,2	.
1612	1630	1651	1678	1709	1742	1760	1772	1789	1800	.
23596	23933	24151	24329	24589
-40,2	-32,1	-28,1	-23,8	-25,4	-6,4	0,2	6,4	19,8	40,8	44,9
95,2	92,6	96,6	91,8	90,3	88,9	85,7	87,2	69,0	.	.
1916	2184	2105	2146	2339	2465	2493	2788	2648	.	.
1738	1773	1735	1714	1819	1880	1754	1905	1932	.	.
.	3
0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	.
0,8	0,8	0,6	0,6	1,1	1,3	1,3	1,2	1,3	1,4	.
49,3	46,9	73,1	68,8	129,8	188,6	125,4	146,7	182,5	185,8	.
0,0	0,1	0,7	0,2	1,7	2,5	1,8	1,6	1,6	.	.
2,9	4,0	5,6	12,4	22,8	21,6	12,3	11,7	6,6	.	.
6,5	5,7	5,9	9,3	8,3	6,8	6,0	5,4	5,7	.	.
138510	139976	139202	141481	147690	156140	137587	139759	146828	.	.

Tabel B.2 Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (EU-cijfers)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar										
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	
Kwaliteit van leven (hier en nu)												
Tevredenheid met het leven	gemiddelde waarde op schaal 0-10	2012	.	7,4	4,3	.	6,9	6,5	8,6	6,2	8,1	
Consumptieve bestedingen	euro (in prijzen van 2005) per inwoner	2013	23146	22211	3207	6703	13268	7651	28872	6872	23705	
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	2012	70,0	74,3	66,6	47,2	77,1	60,4	70,8	52,4	67,1	
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	2012	62,5	65,4	65,7	64,5	64,0	64,1	61,4	57,2	56,2	
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,3	7,6	6,9	7,8	8,6	7,5	7,7	8,4	7,2	
Kwaliteit van woningen	% geen tekortkomingen	2012	88,2	81,6	86,2	86,8	70,0	89,5	82,1	80,6	94,0	
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,0	7,5	6,7	7,0	7,5	7,3	8,1	7,0	7,6	
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	2013	83,1	72,8	81,8	79,7	78,5	92,8	78,3	90,6	85,9	
Tevredenheid over vrije tijd	% voldoende tijd	2007	55,5	63,6	48,7	48,4	47,4	58,3	63,5	59,8	58,7	
Vrije tijd	
Files zijn een persoonlijk probleem	
Reistijd woon-werkverkeer	minuten per dag	2003	31,8	41,1	.	.	.	38,2	40,9	.	38,5	
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	2013	89	83	66	74	47	73	94	87	93	
Structurele werkloosheid	% langer dan 1 jaar werkloos	2013	1,2	3,9	7,4	11,0	6,1	3,0	1,8	3,8	1,7	
Pensioenen	pensioenwaarde in aantal gemiddelde jaartonen (mannen)	2008	9,8	7,0	.	.	.	9,0	13,3	7,9	9,7	
Onveiligheidsgevoelens	% onveilig gevoel	2012	.	18,9	41,0	.	29,9	28,8	9,3	33,1	8,0	
Slachtofferschap van misdaad	% slachtoffer geweest	2012	.	22,3	15,9	.	16,8	12,6	25,9	21,0	27,0	
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	2012	.	28,7	12,1	.	18,2	35,3	60,4	20,1	26,4	
Inkomensongelijkheid man/vrouw	inkomensquintiel	2012	4,2	3,9	6,1	5,4	4,7	3,5	4,5	5,4	3,7	
Inkomensongelijkheid gegeneraliseerd vertrouwen	% verschil uurloon dat voldoende vertrouwen heeft	2012	23,4	10,0	14,7	18,0	16,2	22,0	14,9	30,0	19,4	
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	2012	.	7,6	9,9	.	8,3	6,8	3,4	11,3	7,9	

	FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
	6,4	7,5	.	5,6	6,7	6,7	.	5,8	.	.	7,8	7,1	6,0	.	6,6	7,0	6,9	7,9	7,3
22987	22881	12456	6465	22445	17751	6033	6631	33887	11306	23182	6593	11819	3974	6394	10824	15028	26436	26217	
	68,1	65,3	74,8	57,6		68,4	47,6	44,3	73,8	73,7	75,6	57,7	48,1	70,3	65,6	63,1	74,3	81,1	74,7
	63,9	57,9	64,9	60,5	68,3	61,5	59,1	61,6	66,4	72,4	62,6	62,9	54,1	57,8	53,1	55,6	65,7	70,7	64,5
	7,1	7,9	8,3	7,6	7,0	8,2	7,6	7,0	8,2	6,6	8,1	7,9	6,9	7,4	7,8	8,2	7,7	7,7	7,9
	87,2	86,5	85,3	75,9		78,6	71,9	82,4	82,9	89,9	83,8	89,5	78,0	84,6	91,2	68,5	88,0	92,3	82,8
	7,0	7,5	6,4	7,0	7,1	6,8	7,1	7,2	7,3	6,9	7,0	6,4	7,6	8,2	7,0	6,8	7,5	7,4	7,2
	75,1	86,3	67,2	82,5	76,7	58,2	89,4	93,4	80,5	41,0	75,8	90,1	40,0	76,3	91,9	85,5	55,2	83,2	78,4
	57,2	65,2	43,0	58,0	56,1	50,8	53,2	57,8	64,2	46,7	61,9	59,9	54,7	38,3	58,5	52,4	58,0	56,4	61,2

	37,1	45,0	40,1	45,7	42,0	34,7	.	.	39,4	.	50,7	42,2	33,4	.	44,3	.	38,1	41,7	45,4
	78	88	42	69	70	70	87	85	87	87	82	72	49	72	66	74	79	91	83
	4,2	2,4	18,4	5,0	7,9	6,9	5,8	5,1	1,8	2,9	2,4	4,4	9,3	3,4	10,0	5,2	13,1	1,5	2,7
	9,3	7,7	15,1	10,6	7,5	10,6	.	.	21,8	.	18,0	8,5	8,7	.	.	12,7	13,4	10,4	5,4
	26,3	21,9	.	28,2	20,3	27,8	.	44,4	.	.	14,5	16,0	24,3	.	30,3	5,1	22,1	13,8	25,1
	22,3	.	.	8,6	16,1	21,6	.	12,0	.	.	17,3	12,3	13,8	.	.	10,2	28,6	26,7	18,2
	25,4	24,8	.	14,2	22,0	16,9	.	9,6	.	.	41,8	21,9	6,4	.	.	12,9	16,6	31,1	36,6
	4,5	4,3	6,6	4,0	4,7	5,5	6,5	5,3	4,1	3,9	3,6	4,9	5,8	6,3	3,7	3,4	7,2	3,7	5,4
	14,8	22,4	.	6,7	14,4	6,7	13,8	12,6	8,6	6,1	16,9	6,4	15,7	9,7	21,5	2,5	17,8	15,9	19,1
	28,0	.	.	39,2	45,7	39,9	.	46,2	.	.	64,3	26,1	20,1	.	26,2	34,6	44,3	62,5	47,8
	10,5	4,5	.	7,6	3,8	5,6	.	10,2	.	.	7,4	5,0	4,3	.	.	2,2	6,3	7,9	11,9

**Tabel B.2 Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (EU-cijfers)
(vervolg)**

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar										
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	
Contact met vrienden, familie en collega's	% meerdere keren per maand	2012	.	86,8	72,5	.	68,8	77,9	91,6	64,7	84,7	
Vrijwilligerswerk	% dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht	2008	.	18,8	3,9	6,2	1,6	10,6	28,4	8,2	13,2	
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	37,2	6,5	.	19,0	19,0	60,8	24,1	55,5	
Opkomst verkiezingen	% van de stemgerechtigden	(recent)	74,9	89,2	52,5	54,2	78,7	59,5	87,7	63,5	67,4	
Tevredenheid over groene ruimte	% mensen met klachten	2007	10,8	13,9	28,9	14,9	17,4	9,1	4,4	6,1	0,7	
Natuurgebieden	% bos en natuur t.o.v. totale oppervlakte	2009	47	26	.	.	ii	38	18	55	68	
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m ³	2011	27,0	27,0	58,0	.	36,0	29,0	.	13,0	12,0	
Hulpbronnen (later)												
Oppervlakte per persoon	m ² per inwoner	2012	9953	2762	15195	13262	10707	7505	7708	33761	62522	
Biodiversiteit	
Biodiversiteitsvoetafdruk	
Historische CO ₂ -emissies	ton per inwoner	2010	4,73	9,1	.	.	.	7,8	6,5	.	4,9	
Energiereserves	terajoules per inwoner	2012	.	.	4,5	.	.	1,7	0,9	.	.	
Fosforoverschot bodem	kg fosfor per hectare	2008	2	5	-4	.	21	1	7	-8	5	
Kwaliteit oppervlaktewater	% 'Goede Toestand' (KRW)	2007	36,0	20,0	69,0	.	80,4	6,8	30,0	77,8	.	
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m ³	2011	27,0	27,0	58,0	.	36,0	29,0	.	13,0	12,0	
Beroepsbevolking	% actieve/totale populatie	2013	52,6	44,5	46,6	39,7	52,4	50,4	51,5	51,7	49,4	
Gewerkte uren	uren per persoon	2013	37,2	37,2	40,7	39,8	40,5	40,5	33,6	38,8	36,9	
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	2012	62,5	65,4	65,7	64,5	64,0	64,1	61,4	57,2	56,2	
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	2013	83,1	72,8	81,8	79,7	78,5	92,8	78,3	90,6	85,9	
Gegeneraliseerd vertrouwen	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	45,8	17,7	.	22,4	31,4	78,4	48,4	74,4	
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	2012	.	7,6	9,9	.	8,3	6,8	3,4	11,3	7,9	
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	37,3	6,5	.	19,0	19,0	60,8	24,1	55,5	
Fysieke kapitaal-goederenvoorraad	
Kenniskapitaalgoederenvoorraad	
Netto financiële positie t.o.v. buitenland	% van het bbp	2012	0,1	48,3	-81,9	-97,8	-91,9	-35,3	37,5	-55,3	10,0	

	FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK	
	87,1	82,7	.	46,3	72,0	84,0	.	62,7	.	.	92,5	62,2	91,1	.	.	76,3	86,5	92,1	76,4	
	19,7	19,9	2,4	5,8	.	.	5,7	.	.	.	34,8	6,2	2,8	7,5	7,4	16,7	4,1	21,4	15,1	
	23,8	34,4	.	25,4	23,8	17,4	.	16,7	.	.	54,3	11,0	8,7	.	.	11,9	15,0	50,6	30,8	
	55,4	71,6	62,5	64,4	70,1	75,2	59,5	35,9	91,2	93,0	74,6	48,9	58,0	41,8	59,1	65,6	68,9	84,6	65,8	
	14,3	4,4	29,3	18,4	29,3	33,1	13,6	25,6	11,3	26,7	6,5	17,1	16,3	17,7	10,8	7,0	13,1	1,6	6,0	
	32	34	33	23	12	33	52	37	36	.	12	33	46	.	46	63	32	66	15	
	25,0	23,0	.	33,0	18,0	32,0	23,0	23,0	18,0	.	25,0	39,0	27,0	39,0	34,0	31,0	23,0	17,0	21,0	
	8393	4360	11688	9378	15311	4948	31745	21856	4873	765	2479	8114	8708	11183	9069	9855	10947	47313	3852	

	4,9	8,6	.	3,5	3,1	3,2	7,3	5,8	.	3,3	5,6	.	3,0	4,6	9,7	
	0,01	7,1	3,8	2,3	.	0,2	2,0	3,7	.	0,5	.	.	0,2	.	0,5	
	2	.	-3	-15	3	-4	-1	-10	1	20	10	7	3	-2	-4	7	3	1	7	
	49,1	20,3	.	4,4	42,6	.	50,0	84,1	67,0	43,4	1,0	65,6	50,0	67,9	30,4	12,9	64,7	.	24,0	
	25,0	23,0	.	33,0	18,0	32,0	23,0	23,0	18,0	.	25,0	39,0	27,0	39,0	34,0	31,0	23,0	17,0	21,0	
	45,9	52,6	45,2	44,9	47,0	42,1	50,8	49,5	49,0	45,3	53,9	47,5	51,3	46,9	50,2	48,9	49,8	53,8	51,7	
	37,5	35,3	42,1	39,5	35,4	36,9	38,8	38,1	37,1	38,4	30,0	40,7	39,4	40,1	40,7	39,6	38,0	36,3	36,5	
	63,9	57,9	64,9	60,5	68,3	61,5	59,1	61,6	66,4	72,4	62,6	62,9	54,1	57,8	53,1	55,6	65,7	70,7	64,5	
	75,1	86,3	67,2	82,5	76,7	58,2	89,4	93,4	80,5	41,0	75,8	90,1	40,0	76,3	91,9	85,5	55,2	83,2	78,4	
	28,0	.	.	39,2	45,7	39,9	.	46,2	.	.	64,3	26,1	20,1	.	26,2	34,6	44,3	62,5	47,8	
	10,5	4,5	.	7,6	3,8	5,6	.	10,2	.	.	7,4	5,0	4,3	.	.	2,2	6,3	7,9	11,9	
	23,8	34,4	.	25,4	23,8	17,4	.	16,7	.	.	54,2	11,0	8,7	.	.	11,9	15,0	50,6	30,8	

	-20,9	30,6	-128,5	-99,3	-121,7	-23,8	-69,4	-56,8	-46,9	57,9	88,3	-67,2	-111,9	-78,2	-56,7	-46,8	-92,4	-9,3	-10,2	

**Tabel B.2 Kwaliteit van leven, hulpbronnen en Nederland in de wereld (EU-cijfers)
(slot)**

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar	AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI
Nederland in de wereld (elders)											
Invoer energie	gigajoules per inwoner	2011	103,2	216,3	40,5	42,0	0,2	69,6	45,8	19,6	151,1
Invoer mineralen	kg per inwoner	2011	1880	4660	336	569	134	1058	1100	1122	1775
Invoer biomassa	kg per inwoner	2011	2905	4420	383	697	1588	970	2769	1691	2302
Emissiehandelsbalans
Ontwikkelingshulp	% van het bni	2012	0,28	0,5	0,1		0,1	0,1	0,8	0,1	0,5
Overdrachten	% van het bbp	2012	0,79	0,9	0,1	0,3	2,0	1,0	0,9	0,4	0,3
Totale invoer uit LDC's	euro per inwoner	2012	9,23	280,8	1,4	16,2	8,4	7,9	78,4	6,7	40,2
Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	2011	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0
Invoer mineralen uit LDC's	kg per inwoner	2011	0,0	81,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Invoer biomassa uit LDC's	kg per inwoner	2011	0,2	24,1	1,0	0,4	0,9	0,9	15,5	0,4	13,4
Carbon footprint van NL consumptie a.g.v.import
Oostenrijk	(AT)	Ierland	(IE)								
België	(BE)	Italië	(IT)								
Bulgarije	(BG)	Litouwen	(LT)								
Cyprus	(CY))	Luxemburg	(LU)								
Tsjechië	(CZ)	Letland	(LV)								
Duitsland	(DE)	Malta	(MT)								
Denemarken	(DK)	Nederland	(NL)								
Estland	(EE)	Polen	(PL)								
Griekenland	(EL)	Portugal	(PT)								
Spanje	(ES)	Roemenië	(RO)								
Finland	(FI)	Zweden	(SE)								
Frankrijk	(FR)	Slovenië	(SI)								
Kroatië	(HR)	Slowakije	(SK)w								
Hongarije	(HU)	Verenigd Koninkrijk	(UK)								

Bron: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Country_codes/nl

FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
78,9	116,4	80,5	59,9	86,2	103,8	30,0	169,2	4,4	0,1	69,0	34,3	67,3	11,9	121,9	24,2	87,3	94,6	78,9
618	1043	207	367	1267	586	872	1059	15630	123	2648	598	289	249	1340	1207	471	628	267
930	1307	692	710	1645	1011	1368	1514	2792	1217	1932	759	1545	376	1060	2934	927	2177	801
.
0,5	0,4	0,1	0,1	0,5	0,1	0,1	0,1	1,0	0,2	0,7	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	1,0	0,6
0,5	0,5	0,6	0,9	0,9	0,5	0,2	2,7	19,2	0,4	1,4	0,3	0,6	0,2	0,2	0,4	0,8	0,2	0,1
81,8	56,1	14,3	1,3	46,8	58,0	1,2	17,3	28,3	4,5	185,8	8,2	229,6	5,1	9,9	31,5	85,3	47,5	66,7
2,2	0,8	0,3	0,0	0,0	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	9,1	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	1,1
44,4	27,9	4,8	0,0	591,6	30,5	0,0	0,0	0,0	0,0	6,6	3,2	1,5	61,8	0,0	26,3	74,5	0,0	1,7
5,4	4,4	2,2	1,1	0,5	6,1	2,0	2,5	0,0	0,8	5,7	1,7	12,2	1,9	0,1	1,8	5,3	9,5	3,8
.

Tabel B.3 Maatschappelijke domeinen (NL-cijfers)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002
Welzijn				
Tevredenheid met het leven	gemiddelde waarde op schaal 0-10	.	.	7,7
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	80,4	80,8	80,7
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,9	.	7,9
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,0	.	7,2
Tevredenheid over vrije tijd	% (zeer) tevreden	84	85	84
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	92	86	86
Onveiligheidsgevoelens	% onveilig gevoel	.	.	.
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	.	.	41,3
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	47,9
Tevredenheid over groene ruimte	gemiddelde waarde op schaal 1-10	.	.	7,2
Klimaat en energie				
Historische CO ₂ -emissies	ton per inwoner	6,8	6,9	6,9
Emissiehandelsbalans	mln ton CO ₂ -equivalenten	18	.	.
Totale broeikasgasemissies per inwoner	ton CO ₂ -equivalenten	13,4	13,4	13,2
Broeikasgasintensiteit van het energie- verbruik	ton CO ₂ -equivalenten per ton olie-equivalenten	2,2	2,2	2,2
CO ₂ -emissies	ton CO ₂ -emissies per inwoner	10,7	11,0	10,9
Broeikasgasintensiteit van de economie	kg CO ₂ -equivalenten per euro bbp (in prijzen 2005)	0,44	0,44	0,44
Energiereserves	terajoules per inwoner	3,9	3,8	3,7
Hernieuwbare energie	% van bruto binnenlandse energieconsumptie	1,4	1,4	1,6
Uitputting energievoorraad	% van netto nationaal inkomen	.	.	.
Bruto binnenlands energieverbruik	kilogram olie-equivalenten per inwoner	4 616	4 714	4 695
Energie-intensiteit van de economie	kilogram olie-equivalent per 1000 euro bbp (in prijzen 2005)	159,2	161,1	161,1
Invoer energie	gigajoules per inwoner	97,2	97,8	91,1
Lokale milieukwaliteit				
Fosforoverschot bodem	kg fosfor per hectare	22,6	20,7	14,8
Stikstofoverschot bodem	kg stikstof per hectare	246,3	232,1	200,5
Kwaliteit oppervlaktewater	% 'Goede Toestand' (KRW)	.	.	.
Oppervlakte- en grondwaterwinning	m ³ per inwoner	.	558	.
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m ³	31	30	32
Blootstelling aan ozon in stedelijk gebied	microgram per m ³ per dag	1126	1787	1496
Emissies van zwaveloxiden	kg per inwoner	8,7	8,7	8,2
Biodiversiteit en landschap				
Oppervlakte per persoon	m ² per inwoner	2 608	2 589	2 572
Landgebruik t.b.v. consumptie	hectare per inwoner	0,68	.	.
Biodiversiteitsvoetafdruk	duizend km ² x MSA-verlies	89,24	.	.
Tevredenheid over groene ruimte	gemiddelde waarde op schaal 1-10	.	.	7,2
Natuurgebieden	% bos en natuur t.o.v. totale oppervlakte	11,6	.	.
Staat van instandhouding	% gunstig	.	.	.
Rode lijst indicator	index (1950=100)	61,3	.	.
Vogels boerenland	index (2000=100)	100	95,0	90,3

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
.	7,6	.	7,6	.	7,7	.	7,0	.	7,8	.
80,5	80,4	79,9	80,9	81,2	80,6	81,5	80,3	80,1	80,1	.
.	8,0	.	8,0	.	8,0	.	8,1	.	8,2	.
.	7,3	.	7,4	.	7,5	.	7,5	.	7,6	.
84	84	83	86	86	89	86	87	87	.	.
80	80	76	83	85	79	82	80	78	69	71
.	17,2	19,0	18,4	19,3	19,7	20,6
.	44,4	.	42,3	.	45,2	.	43,0	.	41,8	.
.	44,0	.	51,9	.	56,7	.	56,1	.	54,3	.
.	.	.	7,3	7,4	.	7,6
7,0	7,0	7,1	7,1	7,2	7,2	7,2	7,3	.	.	.
.	3
13,2	13,2	12,8	12,6	12,5	12,4	12,0	12,6	11,7	11,4	.
2,1	2,1	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	.
11,1	11,1	10,8	10,6	10,5	10,7	10,3	10,5	9,8	.	.
0,44	0,43	0,41	0,39	0,37	0,36	0,37	0,38	0,35	.	.
3,5	3,4	3,2	3,1	3,0	2,9	3,0	2,8	2,6	2,4	2,2
1,6	1,9	2,3	2,6	3,1	3,4	4,1	3,8	4,3	4,5	4,5
.	-1,7	-1,8	-2,0	-2,1
4795	4874	4856	4732	4899	4854	4732	5032	4655	4667	4634
165,3	164,3	160,7	151,1	155,7	149,5	150,9	158,4	144,7	149,4	.
95,2	92,6	96,6	91,8	90,3	88,9	85,7	87,2	69,0	.	.
21,9	15,4	18,3	17,5	11,6	9,3	5,8	11,9	7,5	6,0	.
228,8	209,6	211,8	198,4	187,0	178,0	170,6	170,4	164,7	179,8	.
.	.	.	.	1,0
644	714	702	672	665	647
34	30	30	32	31	27	26	25	25	.	.
2665	1656	1419	2890	1179	1759	1361	1258	1760	.	.
7,8	7,8	7,9	8,0	7,3	5,8	4,8	4,3	3,7	.	.
.
.
2560	2552	2545	2541	2536	2526	2513	2500	2488	2479	.
.	.	0,65	0,63	.	.	.
.	.	84,24	83,80	.	.	.
.	.	.	7,3	7,4	.	7,6
11,7	.	.	11,7	.	11,7	.	11,7	.	.	.
.	.	.	25,5
.	.	61,2	61,9
87,5	92,5	94,2	92,9	93,5	90,9	87,8	88,3	91,6	88,1	.

Tabel B.3 Maatschappelijke domeinen (NL-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002
Gezondheid				
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	80,4	80,8	80,7
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	60,9	61,6	61,9
Gezonde levensverwachting mannen	jaren	61,5	61,8	62,0
Levensverwachting vrouwen	jaren	80,6	80,7	80,7
Levensverwachting mannen	jaren	75,5	75,8	76,0
Psychische gezondheid	MHI-5 Somscore		78,5	78,8
Uitgaven gezondheidszorg	% van het bbp	8,0	8,3	8,9
Overgewicht	% v.d. bevolking van 20 jaar en ouder	44,3	44,9	45,1
Roken	% v.d. bevolking van 12 jaar en ouder	32,7	33,3	32,3
Wonen en woonomgeving				
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,9	.	7,9
Kwaliteit van woningen	% geen tekortkomingen	.	.	.
Onaangenaamheden in de buurt	% v.d. bevolking dat last heeft	.	.	.
Te klein behuist	% v.d. bevolking dat te klein behuist is	.	.	.
Prijsindex bestaande koopwoningen	prijsindex (2010=100)	71	79	84
Gemiddelde maandelijkse huurprijs woningen	euro	360	369	380
Totale woonquote (huur en koop)	% van het besteedbaar inkomen	.	.	.
Ervaring van de woonlasten	% erg zwaar	.	.	.
Aantal beschikbare woningen	aantal woningen per 1 000 inwoners	419	420	420
Mobiliteit				
Files zijn een persoonlijk probleem	% ja	.	.	.
Reistijd woon-werkverkeer	minuten per dag	51,5	52,3	51,2
Mobiliteit (algemeen)	miljard reizigerskilometers	186,6	187,6	189,3
Autobezit	aantal auto's per 1 000 inwoners	400	409	417
Tijdverlies files en vertraging	miljoen voertuigverliesuren	30,8	36,3	33,9
Geluidshinder verkeer (weg, rail, lucht)	% ervaren hinder	55	54	58
Fietsbezit	% van de bevolking	83,0	83,5	82,8
Autogebruik	% van totale reizigerskilometers	86,0	86,0	86,4
Treingebruik	% van totale reizigerskilometers	9,4	9,4	9,3
Doden in het verkeer	aantal per miljoen inwoners	73,5	67,7	66,2
Railinfrastructuur	km spoor per 1 000 inwoners	0,176	0,175	0,174
Veiligheid				
Onveiligheidsgevoelens	% onveilig gevoel	.	.	.
Slachtofferschap van misdaad	% slachtoffer geweest	.	.	.
Geregistreerde misdrijven	aantal per 1 000 inwoners	.	.	.
Aantal geregistreerde moorden	aantal per 100 000 inwoners	1,1	1,3	1,2
Minderjarige verdachten	% van alle verdachten	11,4	11,7	11,5
Aantal gedetineerden	aantal per 100 000 inwoners	80	86	88
Overheidsuitgave aan veiligheidszorg	% van het bbp	.	.	1,4
Aantal politiebeamten	aantal per 100 000 inwoners	210	225	228
Vertrouwen in de politie	% v.d. bevolking dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	62,1

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
80,5	80,4	79,9	80,9	81,2	80,6	81,5	80,3	80,1	80,1	.
61,6	62,0	61,8	62,9	63,4	63,5	63,8	63,0	63,3	62,6	.
62,4	62,6	62,5	63,6	64,7	63,7	65,3	63,9	63,7	64,7	.
80,9	81,4	81,6	81,9	82,3	82,3	82,6	82,7	82,8	82,8	.
76,2	76,9	77,2	77,6	78,0	78,3	78,5	78,8	79,2	79,1	.
79,3	78,6	78,7	79,1	79,1	79,7	79,3	78,8	78,4	79,8	80,0
9,8	10,0	9,8	9,7	10,8	11,0	11,9	12,1	11,9	12,4	.
46,3	46,8	45,2	46,7	45,7	47,1	47,4	48,2	48,2	47,9	48,2
30,8	29,6	29,5	29,6	27,9	27,6	27,1	25,6	25,6	23,3	23,2
.	8,0	.	8,0	.	8,0	.	8,1	.	8,2	.
.	.	81,9	82,9	81,7	84,4	85,8	84,8	85,4	83,8	.
.	.	22,3	20,8	21,2	19,0	20,6	18,0	18,8	18,8	.
.	.	1,9	1,8	1,9	1,7	1,7	2,0	1,7	2,5	.
87	91	94	99	103	106	102	100	98	91	85
392	404	412	423	429	438	450	457	.	.	.
.	.	31,5	31,2	30,9	28,4	28,0	28,6	29,1	29,2	.
.	.	17,7	15,4	12,7	11,7	9,6	11,8	11,7	11,0	.
421	422	424	427	430	433	435	435	436	445	449
.	.	50	47	44	44	.	49	.	.	.
50,9	53,9	55,7	57,0	56,3	56,1
190,9	196,9	194,0	195,1	197,2	.	.	183,6	198,5	193,0	199,5
423	427	429	434	442	451	458	460	464	470	472
34,8	37,6	40,3	44,0	48,4	48,8	43,0	45,9	35,9	.	.
57	55	55	58	57	54	53	50	51	.	.
83,6	84,2	83,4	83,6	84,0	.	.	85,0	85,2	85,4	.
87,4	87,2	87,3	87,2	87,1	87,3	87,7	87,2	88,1	88,2	.
8,7	8,9	8,3	9,5	9,2	9,2	8,8	9,1	8,7	8,8	.
67,2	54,2	50,1	49,7	48,4	45,7	43,7	38,6	39,7	38,9	34,0
0,173	0,173	0,172	0,171	0,171	0,176	0,175	0,181	0,181	0,180	.
.	17,2	19,0	18,4	19,3	19,7	20,6
.	26,1	26,9	25,4	24,9	19,8	19,8
.	.	82,6	80,3	79,6	77,7	75,9	71,9	71,5	68,0	.
1,3	1,2	1,1	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	.
11,4	11,9	16,1	16,1	16,3	15,4	15,0	14,0	12,8	12,2	.
94	107	109	101	95	89	87	87	84	80	.
1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	.
228	221	216	216	216	216	221	224	230	237	.
.	65,8	.	70,8	.	73,3	.	73,6	.	76,7	.

Tabel B.3 Maatschappelijke domeinen (NL-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002
Vertrouwen in het juridische systeem	% v.d. bevolking dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	52,1
Kans op een terroristische aanslag in eigen land	% v.d. bevolking dat de kans op een terroristische aanslag in Nederland (erg) aannemelijk acht.	.	.	.
Sociale participatie en vertrouwen				
Contact met vrienden, familie en collega's	% meerdere keren per maand	.	.	90,8
Vrijwilligerswerk	% dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht	45,0	43,0	42,0
Tevredenheid met familieleven	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,7	.	7,9
Tevredenheid met woonomgeving	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,7	.	7,7
Tevredenheid over vrije tijd	% (zeer) tevreden	84	85	84
Vrije tijd	minuten per dag	.	355	.
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	.	.	7,1
Gegeneraliseerd vertrouwen	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	58,1
Oordeel over immigranten	% met positieve oordeel	.	.	28,4
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	.	.	47,9
Opkomst verkiezingen	% van de stemgerechtigden	.	.	79,1
Opleiding en kennis				
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde op schaal 1-10	7,0	.	7,2
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	66,1	66,9	67,8
Hoger opgeleide bevolking	% van de bevolking (25 t/m 64 jaar)	24,0	24,1	25,0
Opleidingsniveau jongeren	% van de bevolking (20 t/m 24 jaar)	71,9	72,7	73,1
Vroegtijdige schoolverlaters	% van de bevolking (18 t/m 24 jaar)	15,4	15,1	15,3
Wiskundevaardigheden	PISA score	.	.	.
Levenslang leren	% van de bevolking (25 t/m 64 jaar)	15,5	15,9	15,8
Uitgaven overheid aan onderwijs	% van het bbp	4,7	4,8	4,9
Kenniskapitaalgoederenvoorraad	mln euro (2000)	22 352	22 902	23 313
Uitgaven aan R&D	% van het bbp	.	1,8	1,8
Aantal onderzoekers	aantal per mln inwoners	2 659,9	2 858,3	2 734,3
Wetenschappelijke artikelen	aantal per mln inwoners	775,1	755,3	773,0
Octrooien	aantal per mln inwoners	155	132	131
Kennisnetwerken bedrijven	% samenwerkende bedrijven	0,3	.	0,4
Materiële welvaart en economie				
Consumptieve bestedingen	euro (in prijzen van 2010) per inwoner	.	24 790	25 177
Bruto binnenlands product	euro (in prijzen van 2010) per inwoner	.	36 254	36 242
Arbeidsproductiviteit	bbp (euro, PPP-gecorrigeerd) per gewerkt uur	41,3	41,6	41,8
Beroepsbevolking	% actieve/totale populatie	44,6	44,8	45,3
Gewerkte uren	uren per persoon	31,8	31,6	31,1
Verwachte aantal werkzame jaren	aantal jaren	35,5	36,1	36,7
Arbeidsparticipatiegraad	% van de bevolking (15+)	63,5	64,2	64,9
Werkloosheid	% van de beroepsbevolking	3,8	3,5	4,1
Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	mld euro (2005)	1 531	1 564	1 589
Bruto investeringen in vaste activa	% van het bbp	.	26,6	24,5
Uitgaven aan ICT	% van het bbp	.	.	.
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	91,7	86,5	86,5
Langdurige werkloosheid	% langer dan 1 jaar werkloos	0,8	0,7	0,8

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	.	56,3	.	61,0	.	63,7	.	66,9	.	66,9	.
	.	.	.	44,7	.	32,6

	.	91,4	.	92,6	.	92,9	.	92,3	.	92,5	.
42,0	43,0	.	.	44,0	42,0	.	44,7
.	7,9	.	8,0	.	8,0	.	8,1	.	8,0	.	.
.	7,6	.	7,7	.	7,8	.	7,9	.	7,9	.	.
84	84	83	86	86	89	86	87	87	.	.	.
369
.	6,8	.	7,5	.	7,7	.	7,7	.	7,4	.	.
.	62,8	.	61,4	.	64,2	.	66,7	.	64,3	.	.
.	34,3	.	39,2	.	40,6	.	41,6	.	45,8	.	.
.	44,0	.	51,9	.	56,7	.	56,1	.	54,3	.	.
80,0	.	.	80,4	.	.	.	75,4	.	74,6	.	.
.	7,3	.	7,4	.	7,5	.	7,5	.	7,6	.	.
69,2	70,9	71,8	72,4	73,2	73,3	73,4	72,3	72,3	73,4	75,8	.
27,5	29,5	30,1	30,2	30,8	32,2	32,8	31,9	32,1	32,9	33,9	.
75,0	75,0	75,6	74,7	76,2	76,2	76,6	77,6	78,2	79,0	78,2	.
14,3	14,1	13,5	12,6	11,7	11,4	10,9	10,0	9,1	8,8	9,2	.
537,8	.	.	530,7	.	.	526,0	.	.	523,0	.	.
16,4	16,4	15,9	15,6	16,6	17,0	17,0	16,6	16,7	16,5	17,4	.
5,2	5,2	5,2	5,1	4,9	5,1	5,6	5,6	5,5	5,5	.	.
23 596	23 933	24 151	24 329	24 589
1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,8	1,7	1,8	.
2 714,4	2 983,2	2 934,8	3 245,2	3 105,0	3 073,6	2 835,4	3 232,2	3 218,1	.	.	.
780,2	813,5	851,3	856,1	868,0	890,3	899,7	933,4	929,1	.	.	.
141	134	136	133	127	147	156	152	155	142	.	.
	0,4	.	0,4	.	0,4	.	0,3
25 266	25 264	25 488	26 164	26 761	27 202	27 118	27 068	26 944	26 444	26 080	.
36 339	37 014	37 847	39 294	40 944	41 795	40 416	40 849	41 528	40 870	40 573	.
42,4	43,8	44,7	45,5	46,2	46,2	45,1	46,0	46,1	45,6	45,8	.
45,4	45,6	45,7	45,9	46,7	47,5	47,5	47,1	47,6	47,8	47,8	.
30,9	30,8	30,7	30,9	30,8	30,8	30,6	30,6	30,5	30,3	30,0	.
36,9	37,2	37,5	38,0	38,7	39,4	39,8	39,0	39,1	39,6	.	.
64,8	64,9	64,9	65,3	66,1	66,6	66,8	65,1	64,8	65,2	65,2	.
5,4	6,4	6,5	5,5	4,5	3,8	4,8	5,4	5,4	6,4	8,3	.
1 612	1 630	1 651	1 678	1 709	1 742	1 760	1 772	1 789	1 800	.	.
23,5	22,7	22,5	22,7	22,8	22,9	21,4	19,7	20,5	19,3	18,5	.
6,8	6,8	7,1	7,2	6,7	6,3	6,2
80,2	80,2	76,0	83,2	85,4	79,2	82,1	80,2	78,1	68,8	70,5	.
1,2	1,7	2,1	1,9	1,4	1,1	0,9	1,2	1,5	1,8	2,4	.

Tabel B.3 Maatschappelijke domeinen (NL-cijfers) (slot)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002	2003	2004
Financiële houdbaarheid						
Netto financiële positie t.o.v. buitenland	% van het bbp	.	-66,5	-51,0	-40,2	-32,1
Pensioenen	vervangings%
Overheidsschuld	% van het bbp	.	42,6	42,6	43,9	44,6
Handel, hulp en grondstoffen						
Ontwikkelingshulp	% van het bni	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7
Overdrachten	% van het bbp	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8
Invoer mineralen	kg per inwoner	2 247	2 329	2 250	1 916	2 184
Invoer biomassa	kg per inwoner	1 889	1 971	1 832	1 738	1 773
Totale invoer uit LDC's	euro per inwoner	53	63	52	49	47
Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	0,2	0,6	0,1	0,0	0,1
Invoer mineralen uit LDC's	kg per inwoner	4,1	2,8	1,4	2,9	4,0
Invoer biomassa uit LDC's	kg per inwoner	8,2	8,2	7,3	6,5	5,7
Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	kiloton CO ₂ -equivalenten	129 110	129 616	128 689	138 510	139 976
Ongelijkheid						
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	.	.	41,3	.	44,4
Inkomensongelijkheid	inkomensquintiel	4,1	3,9	4,0	4,0	4,1
Inkomensongelijkheid man/vrouw	% verschil uurloon	25,3	24,0	22,9	22,7	22,5

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
-28,1	-23,8	-25,4	-6,4	0,2	6,4	19,8	40,8	44,9
77,0	75,0	78,0	76,0	74,0	72,0	.	.	.
43,9	39,6	38,0	50,1	51,3	53,2	54,7	60,1	62,6
0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	.
0,6	0,6	1,1	1,3	1,3	1,2	1,3	1,4	.
2105	2146	2339	2465	2493	2788	2648	.	.
1735	1714	1819	1880	1754	1905	1932	.	.
73	69	130	189	125	147	183	186	.
0,7	0,2	1,7	2,5	1,8	1,6	1,6	.	.
5,6	12,4	22,8	21,6	12,3	11,7	6,6	.	.
5,9	9,3	8,3	6,8	6,0	5,4	5,7	.	.
139202	141481	147690	156140	137587	139759	146828	.	.
.	42,3	.	45,2	.	43,0	.	41,8	.
4,0	3,8	4,1	4,0	4,1	4,0	3,9	4,0	.
21,8	21,2	20,6	20,1	19,8	18,8	18,5	17,8	.

Tabel B.4 Maatschappelijke domeinen (EU-cijfers)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar									
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI
Welzijn											
Tevredenheid met het leven	gemiddelde waarde op schaal 0-10	2012	.	7,4	4,3	.	6,9	6,5	8,6	6,2	8,1
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	2012	70,0	74,3	66,6	47,2	77,1	60,4	70,8	52,4	67,1
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,3	7,6	6,9	7,8	8,6	7,5	7,7	8,4	7,2
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,0	7,5	6,7	7,0	7,5	7,3	8,1	7,0	7,6
Tevredenheid over vrije tijd	% voldoende tijd	2007	55,5	63,6	48,7	48,4	47,4	58,3	63,5	59,8	58,7
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	2013	89	83	66	74	47	73	94	87	93
Onveiligheidsgevoelens	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	2012	.	18,9	41,0	.	29,9	28,8	9,3	33,1	8,0
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	37,3	6,5	.	19,0	19,0	60,8	24,1	55,5
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	37,3	6,5	.	19,0	19,0	60,8	24,1	55,5
Tevredenheid over groene ruimte	% mensen met klachten	2007	10,8	13,9	28,9	14,9	17,4	9,1	4,4	6,1	0,7
Klimaat en energie											
Historische CO ₂ -emissies	ton per inwoner	2010	4,7	9,1	.	.	.	7,8	6,5	.	4,9
Emissiehandelsbalans
Totale broeikasgas-emissies per inwoner	ton CO ₂ -equivalenten	2012	9,5	10,5	8,4	6,2	10,7	12,5	9,2	14,3	11,3
Broeikasgasintensiteit van het energieverbruik	ton CO ₂ -equivalenten per ton olie-equivalenten	2012	1,8	1,7	2,6	2,3	2,6	2,5	2,2	2,8	1,4
CO ₂ -emissies	ton CO ₂ -emissies per inwoner	2011	8,4	9,5	7,2	4,7	9,0	10,9	7,9	14,1	10,5
Broeikasgasintensiteit van de economie	kg CO ₂ -equivalenten per euro bbp (in prijzen 2005)	2011	0,3	0,4	2,4	0,8	0,6	1,1	0,3	1,7	0,4
Energiereserves	terajoules per inwoner	2012	.	.	4,5	.	.	1,7	0,9	.	.
Hernieuwbare energie	% van bruto binnenlandse energieconsumptie	2012	32,1	6,8	16,3	16,8	6,8	11,2	26,0	25,8	34,3
Uitputting energievoorraad
Bruto binnenlands energieverbruik	kg olie-equivalenten per inwoner	2012	3994	5095	2496	1903	2905	4071	3245	4569	6298
Energie-intensiteit van de economie	kg olie-equivalent per 1000 euro bbp (in prijzen 2005)	2012	123,9	172,2	669,9	225,6	167,0	355,4	87,2	481,0	204,0
Invoer energie	gigajoules per inwoner	2011	103,2	216,3	40,5	42,0	0,2	69,6	45,8	19,6	151,1
Lokale milieukwaliteit											
Fosforoverschot bodem	kg fosfor per hectare	2008	2,0	5,0	-4,0	.	21,0	1,0	7,0	-8,0	5,0
Stikstofoverschot bodem	kg stikstof per hectare	2008	33,0	118,0	18,0	.	122,0	86,0	95,0	29,0	54,0
Kwaliteit oppervlaktewater	% 'Goede Toestand' (KRW)	2007	36,0	20,0	69,0	.	80,4	6,8	30,0	77,8	.

FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
6,4	7,5	.	5,6	6,7	6,7	.	5,8	.	.	7,8	7,1	6,0	.	6,6	7,0	6,9	7,9	7,3
68,1	65,3	74,8	57,6	.	68,4	47,6	44,3	73,8	73,7	75,6	57,7	48,1	70,3	65,6	63,1	74,3	81,1	74,7
7,1	7,9	8,3	7,6	7,0	8,2	7,6	7,0	8,2	6,6	8,1	7,9	6,9	7,4	7,8	8,2	7,7	7,7	7,9
7,0	7,5	6,4	7,0	7,1	6,8	7,1	7,2	7,3	6,9	7,0	6,4	7,6	8,2	7,0	6,8	7,5	7,4	7,2
57,2	65,2	43,0	58,0	56,1	50,8	53,2	57,8	64,2	46,7	61,9	59,9	54,7	38,3	58,5	52,4	58,0	56,4	61,2
78	88	42	69	70	70	87	85	87	87	82	72	49	72	66	74	79	91	83
26,3	21,9	.	28,2	20,3	27,8	.	44,4	.	.	14,5	16,0	24,3	.	30,3	5,1	22,1	13,8	25,1
25,4	24,8	.	14,2	22,0	16,9	.	9,6	.	.	41,8	21,9	6,4	.	.	12,9	16,6	31,1	36,6
23,8	34,4	.	25,4	23,8	17,4	.	16,7	.	.	54,3	11,0	8,7	.	.	11,9	15,0	50,6	30,8
14,3	4,4	29,3	18,4	29,3	33,1	13,6	25,6	11,3	26,7	6,5	17,1	16,3	17,7	10,8	7,0	13,1	1,6	6,0
4,9	8,6	.	3,5	3,1	3,2	7,3	5,8	.	3,3	5,6	.	3,0	4,6	9,7
.
7,5	11,5	9,8	6,2	12,8	7,6	5,4	7,2	22,3	7,5	11,4	10,4	6,5	5,6	7,9	9,2	7,4	6,1	9,2
1,4	2,5	3,1	1,9	2,7	2,3	1,6	1,7	2,4	3,4	2,0	3,3	2,2	2,3	1,8	2,2	2,1	0,8	2,4
5,5	9,8	8,4	5,0	8,2	6,8	3,9	4,6	21,5	6,4	10,0	8,6	4,9	4,1	7,0	7,9	6,2	5,2	7,4
0,3	0,4	0,6	0,7	0,3	0,3	0,9	0,9	0,4	0,5	0,4	1,2	0,4	1,3	0,9	0,6	0,4	0,2	0,3
0,01	7,1	3,8	2,3	.	0,2	2,0	3,7	.	0,5	.	.	0,2	.	0,5
13,4	12,4	13,8	9,6	7,2	13,5	35,8	21,7	3,1	1,4	4,5	11,0	24,6	22,9	10,4	20,2	14,3	51,0	4,2
.
3949	3900	2458	2374	3017	2680	2231	2371	8380	2001	4882	2543	2099	1659	3089	3406	2757	5232	3199
142,9	129,2	165,7	268,7	82,8	117,3	328,6	291,6	133,8	147,7	149,4	298,7	146,5	378,8	329,3	227,7	136,4	148,2	105,1
78,9	116,4	80,5	59,9	86,2	103,8	30,0	169,2	4,4	0,1	69,0	34,3	67,3	11,9	121,9	24,2	87,3	94,6	78,9
2,0	.	-3,0	-15,0	3,0	-4,0	-1,0	-10,0	1,0	20,0	10,0	7,0	3,0	-2,0	-4,0	7,0	3,0	1,0	7,0
49,0	93,0	15,0	-18,0	50,0	33,0	16,0	36,0	.	120,0	188,0	63,0	12,0	4,0	28,0	47,0	35,0	53,0	93,0
49,1	20,3	.	4,4	42,6	.	50,0	84,1	67,0	43,4	1,0	65,6	50,0	67,9	30,4	12,9	64,7	.	24,0

Tabel B.4 Maatschappelijke domeinen (EU-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar										
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	
Oppervlakte- en grondwaterwinning	m ³ per inwoner	2008	.	.	841	.	203	192	127	1 197	.	
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	microgram fijnstof per m ³	2011	27	27	58	.	36	29	.	13	12	
Blootstelling aan ozon in stedelijk gebied	microgram per m ³ per dag	2011	5 315	2 517	3 974	.	.	4 282	2 945	2 402	1 768	
Emissies van zwavel-oxiden	kg per inwoner	2011	2,3	5,4	70,0	9,2	26,0	16,1	4,2	58,0	12,3	
Biodiversiteit en landschap												
Oppervlakte per persoon	m ² per inwoner	2012	9 953	2 762	15 195	13 262	10 707	7 505	7 708	33 761	62 522	
Landgebruik t.b.v. consumptie	
Biodiversiteitsvoetafdruk	
Tevredenheid over groene ruimte	% mensen met klachten	2007	10,8	13,9	28,9	14,9	17,4	9,1	4,4	6,1	0,7	
Natuurgebieden	% bos en natuur t.o.v. totale oppervlakte	2009	47,0	26,0	.	.	.	38,0	18,0	55,0	68,0	
Staat van instandhouding	% gunstig	2006	13,7	31,6	.	.	47,4	20,7	40,7	32,4	50,6	
Rode lijst indicator Vogels boerenland	% verandering t.o.v. de trendlijn	2005	-1,1	-2,9	.	.	.	-1,2	-2,1	1,7	-0,3	
Gezondheid												
Zelfgerapporteerde gezondheid	% (zeer) goed	2012	70,0	74,3	66,6	47,2	77,1	60,4	70,8	52,4	67,1	
Gezonde levensverwachting vrouwen	jaren (vrouw)	2012	62,5	65,4	65,7	64,5	64,0	64,1	61,4	57,2	56,2	
Gezonde levensverwachting mannen	jaren	2012	60,2	64,4	62,1	62,0	63,4	62,3	60,6	53,1	57,3	
Levensverwachting vrouwen	jaren	2012	83,6	83,1	77,9	80,6	83,4	81,2	82,1	81,6	83,7	
Levensverwachting mannen	jaren	2012	78,4	77,8	70,9	73,9	78,9	75,1	78,1	71,5	77,7	
Psychische gezondheid	%	2012	66,3	65,0	64,4	62,0	61,2	62,2	70,1	58,1	65,6	
Uitgaven gezondheid-zorg	% van het bbp	2012	11,5	10,8	7,4	6,8	7,3	7,5	11,2	5,9	9,1	
Overgewicht	% v.d. bevolking van 15 jaar en ouder	2012	48,9	49,4	
Roken	% v.d. bevolking van 15 jaar en ouder	2012	22,9	.	26,0	17,0	
Wonen en woonomgeving												
Tevredenheid met woning	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,3	7,6	6,9	7,8	8,6	7,5	7,7	8,4	7,2	
Kwaliteit van woningen	% geen tekortkomingen	2012	88,2	81,6	86,2	86,8	70,0	89,5	82,1	80,6	94,0	

FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
.	.	.	541	.	.	.	673	.	80	647	298	.	335	.	517	717	.	.
25	23	.	33	18	32	23	23	18	.	25	39	27	39	34	31	23	17	21
4284	3313	.	6066	1027	6802	1806	3057	1539	.	1760	3388	3936	2013	7114	6615	4701	2403	1258
5,5	7,2	38,0	3,5	5,3	5,4	3,8	13,3	3,4	53,0	3,7	23,6	6,2	15,5	12,7	5,3	26,4	6,1	7,4
8393	4360	11688	9378	15311	4948	31745	21856	4873	765	2479	8114	8708	11183	9069	9855	10947	47313	3852
.
14,3	4,4	29,3	18,4	29,3	33,1	13,6	25,6	11,3	26,7	6,5	17,1	16,3	17,7	10,8	7,0	13,1	1,6	6,0
32,0	34,0	33,0	23,0	12,0	33,0	52,0	37,0	36,0	.	12,0	33,0	46,0	.	46,0	63,0	32,0	66,0	15,0
28,0	34,2	32,4	29,8	54,7	39,5	62,0	46,5	23,7	31,3	25,5	37,0	27,7	.	23,9	25,0	21,4	47,4	33,3
-0,6	-2,2	.	0,6	-0,7	-4,7	.	-1,4	.	.	-1,1	-2,8	-0,5	-1,9	-0,3
68,1	65,3	74,8	57,6	.	68,4	47,6	44,3	73,8	73,7	75,6	57,7	48,1	70,3	65,6	63,1	74,3	81,1	74,7
63,9	57,9	64,9	60,5	68,3	61,5	59,1	61,6	66,4	72,4	62,6	62,9	54,1	57,8	53,1	55,6	65,7	70,7	64,5
62,6	57,4	64,8	59,2	66,1	62,1	54,8	56,6	65,8	71,8	63,5	59,2	55,6	57,7	53,4	56,5	64,7	70,9	64,5
.	83,3	83,4	78,7	83,2	.	78,9	79,6	83,8	83,0	83,0	81,1	83,6	78,2	79,9	83,3	85,4	83,6	.
.	78,6	78,0	71,6	78,7	.	68,9	68,4	79,1	78,6	79,3	72,7	0,0	71,1	72,5	77,1	79,5	79,9	.
61,1	65,7	57,6	61,1	63,8	64,2	56,4	58,4	62,9	57,6	64,5	58,9	65,5	57,4	59,4	58,5	65,4	64,2	58,6
11,7	11,3	9,3	7,8	8,1	9,2	6,0	6,7	6,9	9,1	12,4	6,7	9,4	5,1	7,8	8,8	9,6	9,6	9,4
44,4	46,0	47,9	56,9	.	47,1	.
24,1	22,1	.	.	17,0	.	18,4	20,5	.	13,1	.
7,1	7,9	8,3	7,6	7,0	8,2	7,6	7,0	8,2	6,6	8,1	7,9	6,9	7,4	7,8	8,2	7,7	7,7	7,9
87,2	86,5	85,3	75,9	.	78,6	71,9	82,4	82,9	89,9	83,8	89,5	78,0	84,6	91,2	68,5	88,0	92,3	82,8

Tabel B.4 Maatschappelijke domeinen (EU-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar	AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI
Onaangenaamheden in de buurt	% v.d. bevolking dat last heeft	2012	14,0	13,8	18,0	6,7	18,9	14,3	11,2	13,5	10,5
Te klein behuïsd	% v.d. bevolking dat te klein behuïsd is	2012	13,9	1,6	44,5	44,1	2,8	21,1	7,4	14,0	6,0
Prijsindex bestaande koopwoningen	prijsindex (2010=100)	2013	.	107,6	90,7	81,2	87,2	98,5	99,4	128,8	106,8
Gemiddelde maandelijkse huurprijs woningen
Totale woonquote (huur en koop)	% van het besteedbaar inkomen	2012	18,9	22,1	24,7	12,8	12,8	23,0	30,1	19,1	17,9
Ervaring van de woonlasten	% erg zwaar	2012	15,6	32,5	46,6	62,0	72,0	28,6	9,3	29,1	20,0
Aantal beschikbare woningen
Mobiliteit											
Files zijn een persoonlijk probleem
Reistijd woon-werkverkeer	minuten per dag	2003	32	41	.	.	.	38	41	.	39
Mobiliteit (algemeen)
Autobezit	aantal auto's per 1000 inwoners	2011	.	487	368	345	545	436	.	428	551
Tijdverlies files en vertraging
Geluidshinder verkeer (weg, rail, lucht)
Fietsbezit
Autogebruik	% van totale reizigerskilometers	2012	78,5	80,4	80,1	85,8	81,3	74,8	80,2	83,6	84,9
Treingebruik	% van totale reizigerskilometers	2012	11,5	7,1	3,0	3,5	.	8,4	10,1	1,8	5,3
Doden in het verkeer	aantal per miljoen inwoners	2012	63,2	.	.	91,9	59,2	70,6	29,9	.	47,2
Railinfrastructuur	km spoor per 1000 inwoners	2012	0,7	.	0,6	.	.	0,9	.	0,7	.
Veiligheid											
Onveiligheidsgevoelens	% onveilig gevoel	2012	.	18,9	41,0	.	29,9	28,8	9,3	33,1	8,0
Slachtofferschap van misdaad	% slachtoffer geweest	2012	.	22,3	15,9	.	16,8	12,6	25,9	21,0	27,0
Geregistreerde misdrijven
Aantal geregistreerde moorden	aantal per 100 000 inwoners	2012	1,0	1,6	1,9	2,2	2,2	0,9	1,0	5,4	1,6
Minderjarige verdachten	% van alle verdachten	2006	15,5	.	14,0	0,0	.	7,2	.	13,5	12,3
Aantal gedetineerden	aantal per 100 000 inwoners	2012	103,9	101,4	135,6	111,1	80,3	219,9	71,3	245,3	59,0
Overheidsuitgave aan veiligheidszorg	% van het bbp	2011	1,5	1,8	2,5	.	2,3	1,8	1,1	2,1	1,5
Aantal politieambten	aantal per 100 000 inwoners	2012	329,5	423,2	385,6	500,1	609,2	364,4	192,5	330,2	148,5

	FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
	14,3	20,3	23,7	10,8	8,2	16,5	18,1	11,0	15,1	27,3	18,8	10,5	16,5	19,5	13,6	12,6	11,0	10,1	15,4
	8,1	6,6	26,5	47,2	3,2	26,2	37,3	19,0	7,0	4,3	2,5	46,3	10,1	51,6	38,4	16,6	5,6	10,9	7,0
	103,2	.	76,0	90,2	77,8	92,3	120,5	107,7	113,6	101,0	86,2	93,3	86,7	80,1	96,7	90,6	71,5	108,8	104,3

	17,9	27,9	37,0	25,9	19,0	16,6	21,7	20,1	14,0	10,7	29,2	22,6	18,2	26,1	19,9	16,0	21,6	23,0	19,8
	27,4	19,1	43,3	41,0	40,1	60,4	42,3	41,2	42,5	58,4	11,0	62,5	35,2	39,4	33,4	34,6	57,4	8,7	29,8

	37	45	40	46	42	35	.	.	39	.	51	42	33	.	44	.	38	42	45

	.	525	.	.	.	610	300	570	.	.	470	470	.	203	324	519	482	.	450

	85,1	85,4	81,6	67,7	82,8	78,9	76,9	91,0	83,0	82,5	88,2	84,6	89,3	82,2	77,8	86,7	80,7	84,3	86,0
	9,5	9,0	0,7	10,1	2,8	6,1	4,8	0,8	4,6	.	8,8	4,8	4,1	4,9	7,1	2,3	5,6	9,1	8,2
	56,0	.	.	60,9	.	.	86,6	.	64,8	.	33,6	92,7	68,1	101,6	28,4
	.	0,5	.	0,7	0,4	0,3	0,9	0,6	.	.	0,2	0,5	0,2	0,5	0,7	0,6	0,3	1,2	.
	26,3	21,9	.	28,2	20,3	27,8	.	44,4	.	.	14,5	16,0	24,3	.	30,3	5,1	22,1	13,8	25,1
	22,3	.	.	8,6	16,1	21,6	.	12,0	.	.	17,3	12,3	13,8	.	.	10,2	28,6	26,7	18,2

	0,7	0,7	1,5	1,1	1,3	0,9	5,6	6,6	0,6	2,2	0,9	1,0	1,2	1,8	1,4	0,7	0,8	0,7	1,0
	18,3	16,6	6,0	12,0	.	.	47,8	12,3	.	.	19,6	9,1	.	7,8	2,0	7,4	.	14,0	.
	112,8	80,2	110,5	173,2	82,5	107,9	300,8	330,3	119,1	139,4	80,5	218,3	128,7	149,3	204,9	66,9	148,6	67,4	138,8
	1,7	1,6	1,7	1,9	1,7	2,0	1,8	1,9	1,1	1,4	2,1	1,8	2,0	2,2	2,4	1,7	2,2	1,4	2,5
	311,7	297,8	484,1	368,0	292,4	454,4	318,7	319,0	326,6	454,6	237,2	250,0	435,6	249,3	448,2	358,4	541,4	209,0	236,7

Tabel B.4 Maatschappelijke domeinen (EU-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar										
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	
Vertrouwen in de politie	% v.d. bevolking dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	66,5	22,7	.	43,6	42,5	90,0	57,8	92,7	
Vertrouwen in het juridische systeem	% v.d. bevolking dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	43,8	10,0	.	40,3	29,6	85,6	41,7	78,5	
Kans op een terroristische aanslag in eigen land	% v.d. bevolking dat de kans op een terroristische aanslag in eigen land (erg) aannemelijk acht	2008	.	38,8	33,9	.	11,3	17,2	43,7	16,0	11,8	
Sociale participatie en vertrouwen												
Contact met vrienden, familie en collega's	% meerdere keren per maand	2012	.	86,8	72,5	.	68,8	77,9	91,6	64,7	84,7	
Vrijwilligerswerk	% dat georganiseerd vrijwilligerswerk verricht	2008	.	18,8	3,9	6,2	1,6	10,6	28,4	8,2	13,2	
Tevredenheid met familieleden	gemiddelde waarde op schaal 1-10	2012	8,4	7,8	6,7	7,9	8,9	7,2	8,4	7,3	8,4	
Tevredenheid met woonomgeving	% (zeer) tevreden	2004	84	90	80	.	88	84	90	82	95	
Tevredenheid over vrije tijd	% voldoende tijd	2007	55,5	63,6	48,7	48,4	47,4	58,3	63,5	59,8	58,7	
Vrije tijd	
Discriminatiegevoelens	% dat zichzelf beschrijft als lid van een gediscrimineerde groep	2012	.	7,6	9,9	.	8,3	6,8	3,4	11,3	7,9	
Gegeneraliseerd vertrouwen	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	45,8	17,7	.	22,4	31,4	78,4	48,4	74,4	
Oordeel over immigranten	% met positieve oordeel	2012	.	31,6	39,9	.	15,5	22,4	55,6	28,3	46,9	
Vertrouwen in instituties	% dat voldoende vertrouwen heeft	2012	.	37,3	6,5	.	19,0	19,0	60,8	24,1	55,5	
Opkomst verkiezingen	% van de stemgerechtigden	(recent)	74,9	89,2	52,5	54,2	78,7	59,5	87,7	63,5	67,4	
Opleiding en kennis												
Tevredenheid met opleiding	gemiddelde waarde (1-10)	2012	8,0	7,5	6,7	7,0	7,5	7,3	8,1	7,0	7,6	
Opleidingsniveau	% bevolking met min. hoger voortgezet onderwijs	2013	83,1	72,8	81,8	79,7	78,5	92,8	78,3	90,6	85,9	
Hoger opgeleide bevolking	% van de bevolking (25 t/m 64 jaar)	2013	20,7	35,5	25,6	19,4	39,3	20,5	35,4	38,4	40,5	
Opleidingsniveau jongeren	% van de bevolking (20 t/m 24 jaar)	2013	87,4	83,1	86,0	95,0	89,5	90,9	71,8	84,2	85,9	
Vroegtijdige schoolverlaters	% van de bevolking (18 t/m 24 jaar)	2013	7,3	11,0	12,5	3,7	9,1	5,4	8,0	9,7	9,3	
Wiskundevaardigheden	PISA score	2012	506	515	439	471	440	499	500	521	519	
Levenslang leren	% van de bevolking (25 t/m 64 jaar)	2013	13,9	6,7	1,7	2,4	6,9	9,7	31,4	12,6	24,9	
Uitgaven overheid aan onderwijs	% van het bbp	2010	5,9	6,6	4,1	4,3	7,9	4,2	8,8	5,7	6,8	
Kenniskapitaalgoederenvoorraad	

FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK	
61,9	77,0	.	46,4	73,0	65,2	.	53,4	.	.	76,7	46,2	50,4	.	26,9	49,5	58,8	74,0	72,5	
	60,2	.	37,6	46,2	66,9	19,5	19,0	.	15,3	18,0	24,8	65,9	52,7	
49,5	.	56,1	13,1	20,8	.	25,8	.	.	.	32,6	31,7	20,9	17,9	17,5	19,6	85,5	11,5	72,8	
87,1	82,7	.	46,3	72,0	84,0	.	62,7	.	.	92,5	62,2	91,1	.	.	76,3	86,5	92,1	76,4	
19,7	19,9	2,4	5,8	.	.	5,7	.	.	.	34,8	6,2	2,8	7,5	7,4	16,7	4,1	21,4	15,1	
7,8	7,7	7,7	7,5	8,4	7,6	7,3	7,5	8,2	8,4	7,8	7,5	7,9	8,3	7,6	7,8	8,2	8,1	8,2	
88	89	83	78	92	76	71	79	88	88	94	85	86	83	78	89	87	94	90	
57,2	65,2	43,0	58,0	56,1	50,8	53,2	57,8	64,2	46,7	61,9	59,9	54,7	38,3	58,5	52,4	58,0	56,4	61,2	
.
10,5	4,5	.	7,6	3,8	5,6	.	10,2	.	.	7,4	5,0	4,3	.	.	2,2	6,3	7,9	11,9	
28,0	.	.	39,2	45,7	39,9	.	46,2	.	.	64,3	26,1	20,1	.	26,2	34,6	44,3	62,5	47,8	
26,0	42,7	.	23,4	45,7	30,2	.	35,8	.	.	45,8	52,1	14,5	.	.	32,0	42,6	61,0	33,2	
23,8	34,4	.	25,4	23,8	17,4	.	16,7	.	.	54,3	11,0	8,7	.	.	11,9	15,0	50,6	30,8	
55,4	71,6	62,5	64,4	70,0	75,2	59,5	35,9	91,2	93,0	74,6	48,9	58,0	41,8	59,1	65,6	68,9	84,6	65,8	
7,0	7,5	6,4	7,0	7,1	6,8	7,1	7,2	7,3	6,9	7,0	6,4	7,6	8,2	7,0	6,8	7,5	7,4	7,2	
75,1	86,3	67,2	82,5	76,7	58,2	89,4	93,4	80,5	41,0	75,8	90,1	40,0	76,3	91,9	85,5	55,2	83,2	78,4	
32,1	28,5	27,4	22,5	41,5	16,3	31,0	35,2	40,7	18,4	33,9	25,8	19,3	15,7	19,9	27,9	33,3	37,0	39,6	
86,4	76,8	86,5	84,3	89,4	77,9	85,7	90,0	76,9	75,8	78,2	89,7	69,9	79,7	91,2	91,5	63,8	86,2	82,9	
9,7	9,9	10,1	11,8	8,4	17,0	9,8	6,3	6,1	20,9	9,2	5,6	19,2	17,3	6,4	3,9	23,5	7,1	12,4	
495	514	453	477	501	485	491	479	490	.	523	518	487	445	482	501	484	478	494	
17,7	7,8	2,9	3,0	7,3	6,2	6,5	5,7	14,4	7,7	17,4	4,3	9,8	2,0	2,9	12,4	10,9	28,1	16,1	
5,9	5,1	.	4,9	6,5	4,5	5,0	5,4	.	6,7	6,0	5,2	5,6	3,5	4,2	5,7	5,0	7,0	6,2	
.

Tabel B.4 Maatschappelijke domeinen (EU-cijfers) (vervolg)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar										
			AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	
Uitgaven aan R&D	% van het bbp	2012	2,8	2,2	0,6	0,8	0,5	1,9	3,0	2,2	3,6	
Aantal onderzoekers	aantal per mln inwoners	2011	4 397	3 679	1 623	1 584	811	2 891	6 723	3 428	7 423	
Wetenschappelijke artikelen	aantal per mln inwoners	2011	608	682	88	301	248	393	1 090	384	905	
Octrooien	aantal per mln inwoners	2012	268	68	34	.	5	82	252	15	314	
Kennisnetwerken bedrijven	% samenwerkende bedrijven	2010	0,5	0,4	0,2	0,3	0,6	0,3	0,4	0,4	0,4	
Materiële welvaart en economie												
Consumptieve bestedingen	euro (in prijzen van 2005) per inwoner	2013	23 146	22 211	3 207	6 703	13 268	7 651	28 872	6 872	23 705	
Bruto binnenlands product	euro per inwoner	2013	32 190	29 434	3 792	8 368	16 285	11 344	37 319	9 584	30 304	
Arbeidsproductiviteit	bbp (euro, PPP-gecorrigeerd) per gewerkt uur	2013	39,9	45,9	4,9	0,0	21,6	13,1	53,4	11,2	39,7	
Beroepsbevolking	% actieve/totale populatie	2013	52,6	44,5	46,6	39,7	52,4	50,4	51,5	51,7	49,4	
Gewerkte uren	uren per persoon	2013	37,2	37,2	40,7	39,8	40,5	40,5	33,6	38,8	36,9	
Verwachte aantal werkzame jaren	aantal jaren	2012	36,9	32,2	31,6	31,1	36,3	34,3	39,3	36,2	37,4	
Arbeidsparticipatiegraad	% van de bevolking (15+)	2013	61,5	53,6	53,9	44,0	63,3	59,3	62,4	61,3	59,1	
Werkloosheid	% van de beroepsbevolking	2013	4,9	8,4	13,0	17,2	15,9	7,0	7,0	8,6	8,2	
Fysieke kapitaal-goederenvoorraad	
Bruto investeringen in vaste activa	% van het bbp	2013	21,2	19,9	20,7	18,6	11,6	22,1	17,1	25,3	18,9	
Uitgaven aan ICT	% van het bbp	2009	5,4	5,2	6,4	.	.	7,9	5,1	.	6,5	
Eigen financiële situatie	% komend jaar minimaal gelijk	2013	89,0	83,0	66,0	74,0	47,0	73,0	94,0	87,0	93,0	
Langdurige werkloosheid	% langer dan 1 jaar werkloos	2013	1,2	3,9	7,4	11,0	6,1	3,0	1,8	3,8	1,7	
Financiële houdbaarheid												
Netto financiële positie t.o.v. buitenland	% van het bbp	2012	0,1	48,3	-81,9	-97,8	-91,9	-35,3	37,5	-55,3	10,0	
Pensioenen	pensioenwaarde in aantal gemiddelde jaarlonen (mannen)	2008	9,8	7,0	.	.	.	9,0	13,3	7,9	9,7	
Overheidsschuld	% van het bbp	2013	74,5	101,5	18,9	67,1	111,7	46,0	44,5	10,0	57,0	
Handel, hulp en grondstoffen												
Ontwikkelingshulp	% van het bni	2012	0,3	0,5	0,1	.	0,1	0,1	0,8	0,1	0,5	
Overdrachten	% van het bbp	2012	0,8	0,9	0,1	0,3	2,0	1,0	0,9	0,4	0,3	
Invoer mineralen	kg per inwoner	2011	1 880	4 660	336	569	134	1 058	1 100	1 122	1 775	
Invoer biomassa	kg per inwoner	2011	2 905	4 420	383	697	1 588	970	2 769	1 691	2 302	
Totale invoer uit LDC's	euro per inwoner	2012	9,2	280,8	1,4	16,2	8,4	7,9	78,4	6,7	40,2	
Invoer energie uit LDC's	gigajoules per inwoner	2011	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	

	FR	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
	2,3	2,9		1,3	1,7	1,3	0,7	0,9	1,5	0,8	2,1	0,9	1,5	0,4	0,8	2,8	1,3	3,4	1,7
	0	0	0	2303	3418	1759	1904	2756	5105	1771	3218	1679	4463	737	2817	4255	2800	5191	4202
	487	566	401	230	696	436	99	151	393	110	929	196	435	76	.	604	497	1002	734
	222	569	56	70	107	139	95	36	205	26	142	114	59	48	.	.	71	240	243
	0,4	.	.	0,4	0,3	0,1	0,3	0,4	.	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,4	0,2	0,4	0,1
	22987	22881	12456	6465	22445	17751	6033	6631	33887	11306	23182	6593	11819	3974	6394	10824	15028	26436	26217
	27568	30240	14259	8943	36044	22317	7134	8469	62906	13834	32326	8648	14227	4546	9439	14771	20010	35549	30729
	45,6	42,8	20,2	11,5	48,8	32,2	8,4	10,6	.	.	45,8	.	17,1	5,6	13,2	21,4	32,1	45,5	39,2
	45,9	52,6	45,2	44,9	47,0	42,1	50,8	49,5	49,0	45,3	53,9	47,5	51,3	46,9	50,2	48,9	49,8	53,8	51,7
	37,5	35,3	42,1	39,5	35,4	36,9	38,8	38,1	37,1	38,4	30,0	40,7	39,4	40,1	40,7	39,6	38,0	36,3	36,5
	34,6	37,5	32,0	30,4	34,1	30,5	35,0	34,0	32,5	31,6	39,6	32,1	36,9	31,9	32,8	33,6	34,7	40,6	38,1
	56,5	60,3	52,8	52,5	60,2	49,0	59,4	58,0	59,4	53,1	65,2	55,9	60,2	55,1	59,3	57,2	59,4	64,3	62,8
	10,3	5,3	27,5	10,2	13,1	12,2	11,9	11,8	5,8	6,4	6,7	10,3	16,4	7,3	14,2	10,1	26,1	8,0	7,5

	19,2	17,2	12,1	18,1	.	17,3	21,1	18,3	17,6	15,1	16,1	18,4	14,9	23,6	19,1	17,9	17,7	18,4	14,0
	5,1	5,4	4,7	8,3	5,1	4,9	6,2	6,1	5,9	5,9	6,9	4,7	5,0	6,2	7,0
	78,0	88,0	42,0	69,0	70,0	70,0	87,0	85,0	87,0	87,0	82,0	72,0	49,0	72,0	66,0	74,0	79,0	91,0	83,0
	4,2	2,4	18,4	5,0	7,9	6,9	5,8	5,1	1,8	2,9	2,4	4,4	9,3	3,4	10,0	5,2	13,1	1,5	2,7
	-20,9	30,6	-128,5	-99,3	-121,7	-23,8	-69,4	-56,8	-46,9	57,9	88,3	-67,2	-111,9	-78,2	-56,7	-46,8	-92,4	-9,3	-10,2
	9,3	7,7	15,1	10,6	7,5	10,6	.	.	21,8	.	18,0	8,5	8,7	.	.	12,7	13,4	10,4	5,4
	93,5	78,4	175,1	79,2	123,7	132,6	38,1	39,4	23,1	73,0	73,5	57,0	129,0	38,4	55,4	71,7	93,9	40,6	90,6
	0,5	0,4	0,1	0,1	0,5	0,1	0,1	0,1	1,0	0,2	0,7	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	1,0	0,6
	0,5	0,5	0,6	0,9	0,9	0,5	0,2	2,7	19,2	0,4	1,4	0,3	0,6	0,2	0,2	0,4	0,8	0,2	0,1
	618	1043	207	367	1267	586	872	1059	15630	123	2648	598	289	249	1340	1207	471	628	267
	930	1307	692	710	1645	1011	1368	1514	2792	1217	1932	759	1545	376	1060	2934	927	2177	801
	81,8	56,1	14,3	1,3	46,8	58,0	1,2	17,3	28,3	4,5	185,8	8,2	229,6	5,1	9,9	31,5	85,3	47,5	66,7
	2,2	0,8	0,3	0,0	0,0	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	9,1	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	1,1

Tabel B.4 Domeinen van duurzaamheid (EU-cijfers) (slot)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar	AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	FR
Handel, hulp en grondstoffen												
Invoer mineralen uit LDC's	kg per inwoner	2011	0,0	81,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	44,4
Invoer biomassa uit LDC's	kg per inwoner	2011	0,2	24,1	1,0	0,4	0,9	0,9	15,5	0,4	13,4	5,4
Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import
Ongelijkheid												
Tevredenheid over inkomensongelijkheid	% dat huidige ongelijkheid wil handhaven	2012	.	28,7	12,1	.	18,2	35,3	60,4	20,1	26,4	25,4
Inkomensongelijkheid	inkomenskwintiel	2012	4,2	3,9	6,1	5,4	4,7	3,5	4,5	5,4	3,7	4,5
Inkomensongelijkheid man/vrouw	% verschil uurloon	2012	23,4	10,0	14,7	18,0	16,2	22,0	14,9	30,0	19,4	14,8
Oostenrijk	(AT)	Ierland	(IE)									
België	(BE)	Italië	(IT)									
Bulgarije	(BG)	Litouwen	(LT)									
Cyprus	(CY)	Luxemburg	(LU)									
Tsjechië	(CZ)	Letland	(LV)									
Duitsland	(DE)	Malta	(MT)									
Denemarken	(DK)	Nederland	(NL)									
Estland	(EE)	Polen	(PL)									
Griekenland	(EL)	Portugal	(PT)									
Spanje	(ES)	Roemenië	(RO)									
Finland	(FI)	Zweden	(SE)									
Frankrijk	(FR)	Slovenië	(SI)									
Kroatië	(HR)	Slowakije	(SK)									
Hongarije	(HU)	Verenigd Koninkrijk	(UK)									

Bron: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Country_codes/nl

DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

27,9	4,8	0,0	591,6	30,5	0,0	0,0	0,0	0,0	6,6	3,2	1,5	61,8	0,0	26,3	74,5	0,0	1,7
4,4	2,2	1,1	0,5	6,1	2,0	2,5	0,0	0,8	5,7	1,7	12,2	1,9	0,1	1,8	5,3	9,5	3,8

24,8	.	14,2	22,0	16,9	.	9,6	.	.	41,8	21,9	6,4	.	.	12,9	16,6	31,1	36,6
4,3	6,6	4,0	4,7	5,5	6,5	5,3	4,1	3,9	3,6	4,9	5,8	6,3	3,7	3,4	7,2	3,7	5,4
22,4	.	6,7	14,4	6,7	13,8	12,6	8,6	6,1	16,9	6,4	15,7	9,7	21,5	2,5	17,8	15,9	19,1

Tabel B.5 Groene groei indicatoren (NL-cijfers)

Indicator	Eenheid	2000	2001	2002	2003
Milieu-efficiëntie					
Broeikasgasemissies (productie)	index (2001=100)	.	100,00	99,83	99,78
Koolstofvoetafdruk	ton CO ₂ per inwoner	.	15,91	16,25	15,93
Emissies zware metalen naar water	index (2001=100)	.	100,00	103,68	94,72
Nutriëntenoverschot landbouw	index (2001=100)	.	100,00	81,58	102,56
Totaal afval	index (2001=100)	.	100,00	100,15	98,99
Grondstoffen-efficiëntie					
Netto binnenlands energieverbruik	index (2001=100)	.	100,00	99,93	102,19
Hernieuwbare energie	% van bruto binnenlandse energie-consumptie	.	1,43	1,61	1,61
Grondwater onttrekking	index (2001=100)	.	100,45	101,80	114,37
Binnenlands metalen verbruik	index (2001=100)	.	100,00	54,85	53,47
Binnenlands mineralen verbruik	index (2001=100)	.	100,00	90,68	82,56
Binnenlands biomassa verbruik	index (2001=100)	.	100,00	93,62	90,16
Grondstoffen voetafdruk (RMC)	mln kg
Afvalrecycling	index (2001=100)	.	100,00	97,72	98,73
Natuurlijke hulpbronnen					
Voorraden staand hout	mln m ³	61,07	.	.	.
Voorraden vis	aantal van 6 consumptievissoorten boven het verzorgingsniveau	4	4	3	3
Energiereserves	miljard Sm ³	.	1738	1689	1615
Vogels van het boerenland	index (2000=100)	100,00	94,95	90,28	87,46
Rode lijst indicator	index (1950 = 100)	61,30	.	.	.
Biodiversiteitsvoetafdruk	duizend km ² x MSA-verlies	89,24	.	.	.
Omzetting land in bebouwd gebied	%/jaar	0,10	.	.	0,11
Milieukwaliteit van het leven					
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	PM ₁₀ µ/m ³	29	29	31	32
Chemische kwaliteit oppervlaktewater	% goede toestand
Biologische kwaliteit oppervlaktewater	% goede toestand
Concentratie nitraat in bovenste grondwater	mg/l	100,49	93,62	80,64	70,43
Bezorgdheid	% van de bevolking	.	.	62	.
Offerbereidheid	% van de bevolking	.	.	44,00	.
Groene beleidsinstrumenten					
Aandeel groene belastingen	%	.	9,48	9,28	9,53
Impliciet belastingtarief op energie	euro/gj	.	2,35	2,38	2,43
Aandeel milieusubsidies	% uitgaven rijksoverheid
Mitigatie-uitgaven Rijksoverheid	% van bbp
Milieukosten	% van bbp	.	1,72	.	1,86
Economische kansen					
Groene patenten	% van totaal	3,92	4,62	3,72	3,43
Milieu-investeringen	% van totaal	.	1,74	.	1,94
Werkgelegenheid duurzame energiesector	% van totaal	.	0,54	0,52	0,47
Werkgelegenheid milieusector	% van totaal	.	1,73	1,78	1,80
Toegevoegde waarde milieusector	% van bbp	.	1,70	1,71	1,72

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
100,80	99,17	96,83	97,69	97,10	94,59	98,66	93,84	93,06	92,49
16,65	16,77	16,26	16,15	16,44	16,83	15,58	15,36	.	.
84,48	72,55	77,70	66,47	64,07	60,32	57,92	54,45	58,39	.
77,79	80,14	77,28	69,40	62,23	52,71	58,44	53,02	.	.
98,99	96,64	97,81	99,70	101,65	93,99	92,58	.	.	.
104,29	104,58	101,65	103,10	102,84	100,40	106,37	99,47	100,22	99,84
1,86	2,31	2,65	3,08	3,35	4,10	3,75	4,33	4,48	4,53
103,32	99,67	104,19	98,46	97,05	100,86	98,96	97,55	.	.
58,71	45,56	59,96	126,98	150,46	44,04	12,85	81,90	48,43	.
84,73	86,02	93,22	88,87	96,76	92,34	90,77	90,07	73,61	.
91,61	87,70	83,87	89,00	93,34	91,23	89,62	98,57	92,03	.
.	.	.	.	325 010	.	.	.	337 775	.
93,60	93,54	92,65	95,27	99,29	99,68	95,57	.	.	.
.	64,93	70,03	.	.	.
4	4	4	4	5	4	4	4	5	5
1 572	1 510	1 439	1 390	1 364	1 390	1 304	1 230	1 130	1 044
92,52	94,24	92,95	93,53	90,90	87,78	88,26	91,59	88,07	83,79
.	61,20	61,90
.	84,24	83,80	.	.	.
.	.	0,09	.	0,11	.	0,08	.	.	.
29	28	30	29	28	24	25	26	22	21
.	74,30	.	.	53,00	.
.	3	.	.	7	.
69,81	66,13	62,40	70,30	78,30	62,42	44,05	.	.	.
.	40	.
.	24,30	.
9,87	10,11	10,00	9,49	9,61	9,97	9,83	9,69	9,16	9,08
2,59	2,80	3,09	2,82	3,10	3,24	3,16	3,38	3,25	3,53
.	0,57	0,63	0,56	0,61	0,61	0,63	.	.	.
.	.	.	0,16	0,14	0,22	0,23	.	.	.
.	1,73	.	1,79	.	1,73	.	1,70	.	.
3,54	3,69	5,17	7,14	8,07	9,57	8,32	.	.	.
.	2,18	.	2,87	.	2,51	.	2,47	.	.
0,43	0,42	0,46	0,50	0,51	0,53	0,56	0,63	0,61	0,65
1,74	1,71	1,73	1,73	1,74	1,78	1,78	1,85	1,84	.
1,71	1,71	1,76	1,79	1,90	1,91	2,02	2,10	2,07	.

Tabel B.6 Groene groei (EU-cijfers)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar	AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	FR
Milieu-efficiëntie												
Broeikasgasemissies (productie)	CO ₂ eq./1 000 euro	2011	177,4	206,0	.	.	.	609,4	316,2	1 111,4	293,6	119,4
Koolstofvoetafdruk	1000 kg CO ₂ /inwoner	2009	11,3	16,3	.	.	.	9,3	11,6	9,2	13,1	8,5
Emissies zware metalen naar water												
Stikstofoverschot naar de bodem	kg stikstof per hectare	2008	33,0	118,0	.	.	.	86,0	95,0	29,0	54,0	49,0
Intensiteit afval productie	ton/mln euro	2010	121,8	175,6	.	.	.	158,5	88,7	1 326,6	583,6	183,3
Grondstoffen-efficiëntie												
Energie intensiteit economie	ktoe per US\$	2011	0,1	0,2	.	.	.	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1
Hernieuwbare energie	% van bruto binnenlandse energieconsumptie	2012	32,1	6,8	16,3	16,8	6,8	11,2	26,0	25,8	34,3	13,4
Gebruik van grondwater en oppervlaktewater	m ³ per inwoner	2007		61,2	.	.	.	37,0	104,1	184,7		89,7
Binnenlands a-biotisch materiaal productiviteit	US\$/kg	2008	18,2	47,2	.	.	.	19,7	30,0	-30,5	15,1	44,7
Binnenlands a-biotisch materiaal productiviteit	US\$/kg	2008	18,2	47,2	.	.	.	19,7	30,0	-30,5	15,1	44,7
Binnenlands biomassa productiviteit	US\$/kg	2008	6,4	7,8	.	.	.	11,1	4,6	8,0	5,1	7,0
Grondstoffen voetafdruk (RMC)												
Storten van afval	kg per inwoner	2010	143,0	223,0	.	.	.	333,0	53,0	.	628,0	359,0
Natuurlijke hulpbronnen												
Voorraden staand hout	%	2010/2005	-2,1	15,3	.	.	.	4,6	38,9	-2,1	0,9	4,4
Voorraden vis												
Energiereserves	terajoules per inwoner	2011	1,7	1,1	.	.	0,0
Vogels van het boerenland	% verandering t.o.v. de trendlijn	2005	-1,1	-2,9	.	.	.	-1,2	-2,1	1,7	-0,3	-0,6
Rode lijst indicator	%	2000	33	25	.	.	.	38	16	.	12	15
Biodiversiteitsvoetafdruk												
Jaarlijkse toename bebouwd gebied	%	2000-2006	0,4	0,1	.	.	.	0,4	0,6	0,9	0,4	0,5
Milieukwaliteit van het leven												
Stedelijke blootstelling aan fijnstof	PM ₁₀ µ/m ³	2010	26,0	27,0	.	.	.	29,0	12,0	13,0	13,0	25,0
Kwaliteit oppervlaktewater	% 'Goede toestand' (KRW)	2007	36,0	20,0	.	.	.	6,8	30,0	77,8		49,1

DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK
256,3	374,4	392,7	163,4	197,2	.	.	165,9	.	275,4	.	237,9	.	.	477,3	.	123,5	224,8
11,7	12,3	5,7	13,2	9,0	.	.	16,0	.	12,2	.	6,7	.	.	6,8	8,1	8,8	10,7
93,0	15,0	-18,0	50,0	33,0	.	.	89,0	.	188,0	.	12,0	.	.	28,0	35,0	53,0	93,0
145,6	317,0	162,9	126,6	102,2	.	.	261,6	.	202,6	.	221,8	.	.	142,5	131,1	336,2	149,6
0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	.	.	0,1	.	0,1	.	0,1	.	.	0,2	0,1	0,1	0,1
12,4	13,8	9,6	7,2	13,5	35,8	21,7	3,1	1,4	4,5	11,0	24,6	22,9	10,4	20,2	14,3	51,0	4,2
70,8	326,8	51,8	49,4	60,0	66,4	133,4	38,0	.
42,0	21,8	95,8	1,6	33,9	.	.	27,0	.	26,0	.	444,2	.	.	22,8	20,7	35,9	46,9
42,0	21,8	95,8	1,6	33,9	.	.	27,0	.	26,0	.	444,2	.	.	22,8	20,7	35,9	46,9
10,6	11,4	6,6	3,5	11,1	.	.	22,9	.	12,6	.	9,2	.	.	7,9	9,6	6,5	8,8
135,0	1455,0	546,0	430,0	343,0	.	.	101,0	.	53,0	.	757,0	.	.	531,0	556,0	136,0	478,0
3,3	-3,6	5,2	12,8	-9,7	.	.	0,2	.	8,1	.	-48,9	.	.	3,9	8,5	7,4	11,2
7,0	3,7	2,3	.	0,2	2,1	0,2	.	0,5
-2,2	.	0,6	-0,7	-4,7	-1,1	-0,5	-1,9	-0,3
33	.	32	15	24	.	.	32	.	25	16	24	.	21	.	30	18	20
0,4	.	0,5	2,4	0,6	.	.	0,3	.	1,3	.	1,6	.	.	0,2	2,7	0,5	.
23,0	.	31,0	16,0	29,0	25,0	.	24,0	.	.	29,0	24,0	14,0	18,0
20,3	.	4,4	42,6	.	.	.	67,0	.	1,0	.	50,0	.	.	30,4	64,7	.	24,0

Tabel B.6 Groene groei (EU-cijfers) (slot)

Indicator	Eenheid	Meest recent jaar	AT	BE	BG	HR	CY	CZ	DK	EE	FI	FR
Concentratie nitraat in bovenste grondwater		
Bezorgdheid		
Offerbereidheid		
Groene beleids-instrumenten												
Aandeel groene belastingen	%	2012	5,7	4,8	.	.	.	6,7	8,0	8,6	7,0	4,1
Impliciet belastingtarief op energie	euro per ktoe	2012	145,0	102,4	.	.	.	79,1	303,6	91,1	127,6	161,6
Aandeel milieusubsidies												
Mitigatie-uitgaven Rijksoverheid		
Milieukosten	% van bbp	2009	3,5	2,4	.	.	.	1,9	.	3,4	1,2	2,4
Economische kansen												
Groene patenten	% van totaal patent-aanvragen	2010	8,6	4,2	.	.	.	6,1	9,1	4,5	5,4	5,5
Milieu-investeringen	% van bbp	2009	0,5	0,4	.	.	.	0,6	.	1,1	0,3	0,5
Werkgelegenheid duurzame energiesector		
Werkgelegenheid milieusector		
Toegevoegde waarde milieusector		

Oostenrijk	(AT)	Ierland	(IE)
België	(BE)	Italië	(IT)
Bulgarije	(BG)	Litouwen	(LT)
Cyprus	(CY)	Luxemburg	(LU)
Tsjechië	(CZ)	Letland	(LV)
Duitsland	(DE)	Malta	(MT)
Denemarken	(DK)	Nederland	(NL)
Estland	(EE)	Polen	(PL)
Griekenland	(EL)	Portugal	(PT)
Spanje	(ES)	Roemenië	(RO)
Finland	(FI)	Zweden	(SE)
Frankrijk	(FR)	Slovenië	(SI)
Kroatië	(HR)	Slowakije	(SK)
Hongarije	(HU)	Verenigd Koninkrijk	(UK)

Bron: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Country_codes/nl

	DE	EL	HU	IE	IT	LV	LT	LU	MT	NL	PL	PT	RO	SK	SI	ES	SE	UK

	5,6	8,4	6,5	8,7	6,9	.	.	6,2	.	9,1	.	6,7	.	.	6,2	4,8	5,6	.
	185,3	186,1	75,4	172,1	233,4	.	.	181,3	.	180,2	.	134,1	.	.	47,5	114,2	216,9	276,3

	1,7	.	1,3	.	2,8	2,3	.	1,4	.	.	1,0	1,7	1,2	.
	5,6	11,3	9,7	3,2	4,7	.	.	8,7	.	6,4	.	6,2	.	.	2,4	6,3	6,4	4,3
	0,4	.	0,4	.	0,5	0,5	.	0,5	.	.	0,4	0,4	0,2	.

Literatuur

Agentschap NL (2013), Verklarend onderzoek naar daling octrooiaanvragen vanuit Nederland bij WIPO en EPO: <http://www.rvo.nl/sites/default/files/Verklarend%20onderzoek%20naar%20daling%20octrooiaanvragen%20vanuit%20Nederland%20bij%20WIPO%20en%20EPO.pdf>

Boelhouwer, J.(2013), 'Kwaliteit van leven: Leefsituatie en geluk', in: SCP, *Sociale Staat van Nederland*, pp. 279–306.

CBS, CPB, PBL en SCP (2009), *Monitor Duurzaam Nederland 2009*, Den Haag/Heerlen.

CBS, CPB, PBL en SCP (2011), *Monitor Duurzaam Nederland 2011*, Den Haag/Heerlen.

CBS (2011), *Green growth in the Netherlands*, Den Haag/Heerlen.

CBS (2014), *Economic Radar of the Sustainable Energy Sector in the Netherlands*, Den Haag/Heerlen.

CBS (2013), *Green growth in the Netherlands, 2012*, Den Haag/Heerlen.

CES (2014), *Measuring Sustainable Development*, Conference of European Statistics.

EC (2011), A resource-efficient Europe – Flagship initiative under the Europe 2020 Strategy.

Heertje, A. (2006), *Echte Economie. Een Verhandeling over Schaarste en Welvaart en Over het Geloof in Leermeesters en Leren*, Nijmegen: Valkhof Pers.

Hennipman, P. (1945), *Economisch Motief en Economisch Principe*, Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij.

Hennipman, P. (1977), *Welvaartstheorie en Economische Politiek*, Alphen aan de Rijn: Samson.

Herweijer, L. (2010), 'Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit', In: Van den Broek *et al.* (red.), *Wisseling van de Wacht: Generaties in Nederland*, Sociaal en Cultureel Rapport 2010, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 43–71.

Hoekstra, R. et al., (2014). Reducing the variation of environmental footprint estimates based on multiregional input-output databases. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal* Vol. 5 No. 3, 2014 pp. 325–345.

Merens, A. en B. Hermans, 2009. *Emancipatiemonitor 2008*, Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

OESO (2010). *Interim Report of the Green Growth Strategy: Implementing our commitment for a sustainable future*, Meeting of the OECD Council at Ministerial Level, Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, mei 2010, Parijs, Frankrijk.

OESO (2011a). *Towards Green Growth*, Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, Parijs: OECD Publishing.

OESO (2011b), *Monitoring Progress Towards OECD Green Growth Indicators*, C(2011)30, Parijs.

PBL (2014), *Ontwikkelingen in effecten van Nederlandse consumptie op duurzaamheid*, te verschijnen 2014.

RIVM (2013), Van Zanten, M.C. et al. Grootschalige concentratie- en depositiekaarten Nederland. Rapportage 2012. Rapport 680362002, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

Röckström et al, (2009), A safe operating space for humanity, *Nature*, 461 (7263), pp 472–475.

SCP (2009). *De sociale staat van Nederland*, SCP Publicatie 2009/14, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

SER (2010). *Meer werk maken van duurzaamheid*, Sociaal-Economische raad (SER. Commissie Duurzame Ontwikkeling. DUO/533, 24 maart 2010.

Smits, J.P.H. en R. Hoekstra, 2011. *Measuring sustainable development and societal progress: Overview and conceptual approach*, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.

Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi, 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Parijs, Frankrijk.

UNEP (2011), *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. A synthesis Report for Policy Makers*, New York. www.unep.org/greeneconomy.

Veenhoven, R. (2010). *World Database of Happiness*, <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>, Erasmus Universiteit, Rotterdam.

WCED (1987). *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, Oxford: Oxford University Press.

Afkortingen

BBP	Bruto binnenlands product
BNP	Bruto nationaal product
BNI	Bruto nationaal inkomen
BP	British Petroleum
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDIAC	Carbon Dioxide Information Analysis Centre
CES	Conference of European Statisticians
CO ₂	Kooldioxide
CPB	Centraal Planbureau
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
DMC	Domestic Material Consumption
DNB	De Nederlandse Bank
EBCC	European Bird Census Council
EC	European Commission
EEA	European Environmental Agency
EHS	Ecologische Hoofdstructuur
EMU	Economische en Monetaire Unie
EQLS	European Quality of Life Survey
ETS	Emission Trading Scheme
ESR	Europees Systeem van Rekeningen
ESS	European Social Survey
EU	Europese Unie
FAO	Food and Agriculture Organisation
GII	Gender Inequality Index
GJ	Gigajoules
HDI	Human Development Index
ICES	The International Council for the Exploration of the Sea
ICT	Informatie- en Communicatie Technologie
IDEA	International Institute for Democracy and Electoral Assistance
IEA	International Energy Agency
ILO	International Labour Organisation
KiM	Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid
KTOE	Kilotonne of Oil Equivalent
LDC's	Least Developed Countries
MSA	Mean Species Abundance
NEM	Netwerk Ecologisch Monitoring
NSF	National Science Foundation
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development

OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
PISA	Programme for International Student Assessment
PM ₁₀	Particulate Matter tot 10 micrometer in omvang (fijnstof)
POLS	Permanent Onderzoek Leefsituatie
PPP	Purchasing Power Parity
R&D	Research and Development
Rijkswaterstaat WVL	Rijkswaterstaat Water Verkeer en Leefomgeving RIVM
RL	Rode Lijst
RMC	Raw Material Consumption
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SDG	Sustainable Development Goals
SEEA	System of Environmental and Economic Accounts
SER	Sociaal-Economische Raad
SNA	System of National Accounts
TJ	Terajoules
UN	United Nations
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	United Nations Development Programme
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe
UNEP	United Nations Environment Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNFCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
VMBO	Vorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
VN	Verenigde Naties
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VS	Verenigde Staten
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WCED	World Commission on Environment and Development
WDI	World Development Indicators
WEB	Wet Educatie en Beroepsonderwijs
WHO	World Health Organisation
WIOD	World Input-Output Database
WIPO	World Intellectual Property Organisation
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum
WTO	World Trade Organisation

Medewerkers

Stuurgroep

Voorzitter: Hans Leeflang.

Leden: Hanneke Imbens (CBS), George Gelauff (CPB), Maarten Haijer (PBL), Rob Bijl (SCP) en Robbert Thijssen (I&M).

Agendalid: Frans Suijker (Ministerie van Economische Zaken)

Projectleiding

Projectleiding: Jan-Pieter Smits (CBS).

Auteurs

Hoofdstuk 1, 2: Jan-Pieter Smits (CBS).

Hoofdstuk 3: Jan-Pieter Smits (CBS), met input van Sonja Kruitwagen (PBL), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Johannes Bollen (CPB).

Hoofdstuk 4: Kees Baldé en Sjoerd Schenau (CBS), met input van de inter-departementale werkgroep groene groei.

Redactionele eindverantwoordelijkheid hoofdstuk 1 t/m 4: CBS.

Overige taken

Data-coördinatie en redactie: Anna Kulig en Karin van der Ven (CBS).

Website coördinatie: Anna Kulig (CBS).